

54
Sh.

Д.А. ШАЙЗАКОВА

**СИЗ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРДАН
ДАРСЛАРДА ФОЙДАЛАНИШНИ
БИЛАСИЗМИ ...**

УСЛУБИЙ ТАВСИЯНОМА

ТОШКЕНТ-2018

54
Sh.

Д.А. ШАЙЗАКОВА

**СИЗ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРДАН
ДАРСЛАРДА ФОЙДАЛАНИШНИ
БИЛАСИЗМИ ...**

УСЛУБИЙ ТАВСИЯНОМА

ТОШКЕНТ-2018

54
Sh

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

0960

**СИЗ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРДАН
ДАРСЛАРДА ФОЙДАЛАНИШНИ
БИЛАСИЗМИ ...**

Услубий тавсиянома

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Тошкент - 2018

Д.А. ШАЙЗАКОВА эркин тадқиқотчи.

Сиз шахсни шакллантириш омиллари ва улардан дарсларда фойдаланишни биласизми ... //Услубий тавсиянома. -Т.: ТошДАУ. 2018, 144 бет.

Ушбу тавсияномадаъ шахсни шакллантирувчи омиллар - шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологияларнинг мазмун ва моҳияти, умумтаълим мактабларида кимё фанини ўқитиш мазмунини ўрганиш методикасининг ўзига хос жихатлари, шахсга йўналтирилган технологияларни амалга ошириш бўйича таълим турлари, замонавий усуллар, шахсга йўналтирилган дарс орқали ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ривожлантириш, кимё фанида фойдаланиш юзасидан намунавий дарс ишланмаси, шахсга йўналтирилган дарснинг педагогик таҳлили, шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиб, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар, ўз-ўзини текшириш учун саволномалар ўрин олган.

Мазкур тавсиянома умумтаълим мактаблари ўқитувчилари, ўқувчилари ва қизиқувчилар учун мўлжалланган.

Тақризчилар:

М.Тожиев п.ф.д., проф., ОЎМКХТРМ.
А.Мавлянов ф.м.ф.н., доц., ОЎМКХТРМ
М.И.Ибодуллоева к.ф.н., доц., ТДПУ.

Тавсиянома Тошкент давлат аграр университети илмий Кенгашининг 2018 йил 5 июндаги 10- сонли қарори билан нашр этилди.

Таълим жараёнига янги ўқитиш технологиялари ва замонавий фаол усулларни қўллаш орқали ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш, мустақил қарор қабул қилиш, янги билимларни мустақил эгаллаш қобилиятини ривожлантиришга эришиш мумкин. Чунки, бугунги кунда фақат мустақил фикрлаш қобилиятига эга бўлган шахсгина ўз муаммоларини ўзи мустақил ҳал қила олади ва ҳаётда ўз мавқеига эга бўлади. Бундай қобилият эса таълим муассасаларида шакллантирилади.

Ҳозирги пайтда республикамиз умумтаълим мактабларида таълим сифати ва самарадорлигини ошириш борасида қатор педагогик изланишлар олиб борилмоқда. Буларнинг аксариятида педагог олимлар, амалиётчи ва тадқиқотчиларнинг диққат эътибори ўқитиш мақсади ва унинг натижаларига эришишга, таълимни технологиялаштириш орқали сифатли ўқитишни ташкил этишга, шунингдек, фанларни ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усулларини ишлаб чиқиш ва уларни таълим-тарбия жараёнига жорий этишга қаратилган.

“Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни ҳаётга татбиқ этиш борасида амалга оширилаётган ишлар, ўз навбатида, умумтаълим мактабларида ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш учун ўқитиш технологиялари ва усулларида фойдаланиб, ўқув-тарбия жараёнини самарадорлиги ва сифатини ошириш талабларини қўймоқда.

Бу талабларга ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 январдаги “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги № ПФ-5313 - сонли Фармонида ҳам алоҳида урғу берилган.

Кўпроқ амалиётчи-ўқитувчилар шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологияларга экспериментал-тажриба сифатида ёндашиб, мазкур педагогик тушунчаларнинг моҳияти ва мазмунини чуқур англамаган ҳолда ҳаракат қилишмоқда.

Ўтказилган дастлабки ўрганишлар шуни кўрсатдики, ҳозирда умумтаълим мактабларида кимё фани одатдагидек анъанавий таълим технологиялари асосида ўқитилиб келинмоқда. Бугунги кунда мазкур

мактаблар ўқитувчиларига кимё фанидан таълим беришда илғор, янги технология ва замонавий усулларни излаб топиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Лекин уларда кимё фанини ўқитиш, унинг мазмунини такомиллаштиришда қатор камчиликлар, жумладан, ўқитувчиларда замонавий билим, кўникма ва малакаларининг етарли эмаслиги, дарслар илғор таълим технология ва усуллари асосида ташкил этилмаётганлиги, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик бугунги кун талаблари асосида тўлиқ йўлга қўйилмаганлиги, уларнинг билиш фаолияти билим ва кўникмаларни репродуктив даражада ўзлаштиришга қаратилганлиги, мустақил фикрлашга йўналтирилмаётганлиги каби муаммоларни бартараф этиш долзарб бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги давр талаби эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, умумтаълим мактабларида кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш бўйича илмий-тадқиқот иши олиб бориш зарурлигини тақозо этмоқда.

Кимё фанини ўқитишнинг таҳлили бу жараёнда яна қуйидаги муаммолар борлигини кўрсатди: узлуксиз таълим тизими турлари ўртасида узвийликнинг йўқлиги; кимё ўқитувчисининг фаоллиги дарс жараёни мазмунидан орқада қолаётганлиги; ўқувчиларда мустақил фикрлашнинг етишмаслиги; уларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш даражаси пастлиги; кимё ўқитувчисининг дарс жараёнида замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш учун зарур бўлган методик билим, кўникма ва малакаларни эгаллашларига эътиборнинг сустлиги ва бошқалар.

Кимё фанидан дарс жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил этиш ҳамда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг юқорида қайд этилган камчиликларини бартараф этиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш;
- дарс жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ҳамкорликда ташкил этиш ва бошқариш;
- ўқитишда замонавий таълим, жумладан, шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан уйғун равишда фойдаланиш орқали дарс самарадорлигини ошириш;
- мустақил изланиш асосида ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш;

- уларнинг қизиқиш ва қобилиятларини инobatга олган ҳолда дарс жараёнига индивидуаллаштирилган ва табақалаштирилган ёндашувнинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш зарур.

Таҳлиллар, ҳозирги даврда умумтаълим мактабларида кимё фанидан ўқув машғулотларини давр талаблари асосида ташкил этиш ва ўтказиш асосий вазифалардан эканлигини ҳамда бунда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш заруриятини кўрсатади.

Умумтаълим мактабларида кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш билан бир қаторда, ўз ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Ушбу муаммоларни ҳал этиш кимё фани олдига қўйилаётган муҳим вазифалардан биридир. Шу мақсадда, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш муаммоси қай даражада ечилганлигини таҳлил қилиб, бу соҳада муайян хулосалар чиқаришга ҳаракат қилдик.

Миллий педагогикада шахсий ёндашувни ўрганиш XIX-XX асрларга тўғри келади. Бу йўналишнинг ривожланишига катта ҳисса қўшганлар ичида С.Выготскийнинг психологик тадқиқотлари, Д.А.Белухин, Е.Н.Ильин, Ш.А.Амонашвили ва бошқа олимларнинг педагогик адабиётлари, хориж педагоглари ва ижтимоий йўналишдаги психологлар К.Роджерс, А.Маслоу, С.М.Гульянц кабиларнинг ишларини алоҳида таъкидлаш мумкин.

Д.А.Белухин, Е.В.Бондаревская, М.Боуэн, И.Л.Масандилова каби олимларнинг педагогик адабиётларида кўрсатилишича, таълимга шахсга йўналтирилган ёндашувнинг белгиланиши - инсоннинг шаклланишига, унинг индивидуал ривожланишига, ижодкорлиги бошланишига ёрдам бериш ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган таълим термини тўлиқ маъноси Е.В.Бондаревский, Н.А.Алексеев, В.В.Сатир, В.В.Сериков кабилар ишларида ёритилган. Уларнинг тадқиқотларида бу тушунчанинг моҳияти аниқланган, бу таълим типининг ўзига хослиги ажратиб кўрсатилган, унинг асосий принциплари, функциялари асослаб берилган, мактаб амалиётига жорий этиш йўллари кўрсатилган.

Шахсга йўналтирилган таълим, унинг назарияси ва амалиёти, уни ташкил этиш масалалари, таълим олувчи шахсининг функцияларини ривожлантириш, шахсга йўналтирилган таълим технологиялари, гуманистик асослари, педагогик технологиялар, концепцияси, шахсга йўналтирилган дарс технологиялари кабилар хориж ва республикаимиз олимлари Н.А.Алексеев, Э.Ф.Зеер, Е.В.Бондаревская, И.С.Якиманская,

мактаблар ўқитувчиларига кимё фанидан таълим беришда илғор, янги технология ва замонавий усулларни излаб топиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Лекин уларда кимё фанини ўқитиш, унинг мазмунини такомиллаштиришда қатор камчиликлар, жумладан, ўқитувчиларда замонавий билим, кўникма ва малакаларининг етарли эмаслиги, дарслар илғор таълим технология ва усуллари асосида ташкил этилмаётганлиги, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик бугунги кун талаблари асосида тўлиқ йўлга қўйилмаганлиги, уларнинг билиш фаолияти билим ва кўникмаларни репродуктив даражада ўзлаштиришга қаратилганлиги, мустақил фикрлашга йўналтирилмаётганлиги каби муаммоларни бартараф этиш долзарб бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги давр талаби эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, умумтаълим мактабларида кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш бўйича илмий-тадқиқот иши олиб бориш зарурлигини тақозо этмоқда.

Кимё фанини ўқитишнинг таҳлили бу жараёнда яна қуйидаги муаммолар борлигини кўрсатди: узлуксиз таълим тизими турлари ўртасида узвийликнинг йўқлиги; кимё ўқитувчисининг фаоллиги дарс жараёни мазмунидан орқада қолаётганлиги; ўқувчиларда мустақил фикрлашнинг етишмаслиги; уларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш даражаси пастлиги; кимё ўқитувчисининг дарс жараёнида замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш учун зарур бўлган методик билим, кўникма ва малакаларни эгаллашларига эътиборнинг суствлиги ва бошқалар.

Кимё фанидан дарс жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил этиш ҳамда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг юқорида қайд этилган камчиликларини бартараф этиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш;
- дарс жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ҳамкорликда ташкил этиш ва бошқариш;
- ўқитишда замонавий таълим, жумладан, шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан уйғун равишда фойдаланиш орқали дарс самарадорлигини ошириш;
- мустақил изланиш асосида ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш;

- уларнинг қизиқиш ва қобилиятларини инобатга олган ҳолда дарс жараёнига индивидуаллаштирилган ва табақалаштирилган ёндашувнинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш зарур.

Таҳлиллар, ҳозирги даврда умумтаълим мактабларида кимё фанидан ўқув машғулотларини давр талаблари асосида ташкил этиш ва ўтказиш асосий вазифалардан эканлигини ҳамда бунда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш заруриятини кўрсатади.

Умумтаълим мактабларида кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш билан бир қаторда, ўз ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Ушбу муаммоларни ҳал этиш кимё фани олдида қўйилаётган муҳим вазифалардан биридир. Шу мақсадда, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш муаммоси қай даражада ечилганлигини таҳлил қилиб, бу соҳада муайян хулосалар чиқаришга ҳаракат қилдик.

Миллий педагогикада шахсий ёндашувни ўрганиш XIX-XX асрларга тўғри келади. Бу йўналишнинг ривожланишига катта ҳисса қўшганлар ичида С.Выготскийнинг психологик тадқиқотлари, Д.А.Белухин, Е.Н.Ильин, Ш.А.Амонашвили ва бошқа олимларнинг педагогик адабиётлари, хориж педагоглари ва ижтимоий йўналишдаги психологлар К.Роджерс, А.Маслоу, С.М.Гульянц кабиларнинг ишларини алоҳида таъкидлаш мумкин.

Д.А.Белухин, Е.В.Бондаревская, М.Боуэн, И.Л.Масандилова каби олимларнинг педагогик адабиётларида кўрсатилишича, таълимга шахсга йўналтирилган ёндашувнинг белгиланиши - инсоннинг шаклланишига, унинг индивидуал ривожланишига, ижодкорлиги бошланишига ёрдам бериш ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган таълим термини тўлиқ маъноси Е.В.Бондаревский, Н.А.Алексеев, В.В.Сатир, В.В.Сериков кабилар ишларида ёритилган. Уларнинг тадқиқотларида бу тушунчанинг моҳияти аниқланган, бу таълим типининг ўзига хослиги ажратиб кўрсатилган, унинг асосий принциплари, функциялари асослаб берилган, мактаб амалиётига жорий этиш йўллари кўрсатилган.

Шахсга йўналтирилган таълим, унинг назарияси ва амалиёти, уни ташкил этиш масалалари, таълим олувчи шахсининг функцияларини ривожлантириш, шахсга йўналтирилган таълим технологиялари, гуманистик асослари, педагогик технологиялар, концепцияси, шахсга йўналтирилган дарс технологиялари кабилар хориж ва республикамиз олимлари Н.А.Алексеев, Э.Ф.Зеер, Е.В.Бондаревская, И.С.Якиманская,

А.Амонашвили, М.С.Завьялова, Г.М.Анохина, А.В.Хуторской, О.В.Трескина, Т.С.Горбунова, К.Т. Олимов каби олимларнинг ишларида ёритилган.

Илмий-тадқиқот ишларини ўрганиш ва уларнинг таҳлили, умумтаълим мактаблари ўқув режасига кирган кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш талаб даражасида эмаслиги, шунингдек, уларда қўлланилиши мумкин бўлган муаммоли, лойиҳалаш, эвристик ўқитиш технологияларидан фойдаланиш орқали умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш йўллари илмий-услубий жиҳатдан асосланмаганлигини кўрсатди. Адабиётларни танқидий таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш муаммоси деярли ишлаб чиқилмаган, бу ўз навбатида, бизнинг тавсияномамиз мақсадини аниқлашга имкон берди.

Асосий мақсад - замонавий босқичда шахсни шакллантирувчи омилар - шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологияларнинг мазмун ва моҳиятини ўрганиш, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва усуллардан фойдаланишдир.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни белгилаб олиш лозим:

- кўриб чиқиладиган таълим технологиялари ва усулларини ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари асосида шахсни шакллантириш омиллари (шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологиялар)нинг моҳияти ва мақсадини аниқлаш;

- шахсни шакллантириш омиллари амалиётга жорий этиш муаммоларини аниқлаш мақсадида республика ва хориж адабиётларини таҳлил қилиш;

- умумтаълим мактабларида кимё фани мазмунини такомиллаштиришга қаратилган шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;

- кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарснинг ўзига хос жиҳатларини ҳамда уларни ўтказиш технологиясини аниқлаш;

- ўқитувчи ва ўқувчиларга ёрдам сифатида кимё фанидан машғулот ишланмалари намуналарини ишлаб чиқиш;

- таклиф этилган технология ва усулларнинг оптималлигини баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонларини ишлаб чиқиш;

- ўқувчиларда мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик, ҳамкорлик кабиларга оид компетентликни шакллантириш мақсадида тавсия қилинган шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларнинг самарадорлигини текшириш;

- кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Энди шахсни шакллантириш омиллариининг мазмун ва моҳиятини ҳамда улардан дарс жараёнларида қандай фойдаланиш кераклигини кўриб чиқайлик.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЁНДАШУВ

Жамият ҳаётининг демократик тенденцияларини кучайтириш сабабли, таълим тизими ўқувчи шахсининг индивидуал ривожланиш имкониятлари ва ҳолатларини, уларнинг турли ҳаётий босқичларида ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзини амалга ошириш шароитларини тадқиқ қилишга асосий эътиборни қаратади. Бу ўқитувчининг ўқувчи шахсига ҳамда ўзига эътибор билан қарашни англашга жиддий йўналиш қилишни назарда тутди. Бунга мос ҳолда кейинги пайтларда методик концепция, чунончи, шахсга йўналтирилган ёндашув жорий қилинди. Мазкур ёндашувнинг бош қондаси: ўқув фаолиятининг фаол субъекти сифатида ўқувчи шахсини ривожлантиришга йўналтирилганлик ҳамда уни узлуксиз таълим жараёнига, ўз-ўзини ривожлантиришга, ўз-ўзини такомиллашти-ришга ҳар томонлама тайёрлаш ҳисобланади.

Таълимда шахсга йўналтирилган ёндашув К.Роджерс номи билан боғлиқ. Унинг ўқитишнинг муҳим аҳамияти, ўқитувчининг роли, унинг ўқувчилар билан ўзаро муносабатлари ҳақидаги ғоялари хорижда ўқитишни инсонпарварлаштириш асосига қўйилган. Бундай ўқитиш натижаларига кўра, ўқувчиларда ривожланиш кузатилган, уларнинг ўз-ўзини баҳолаши яхшиланган, IQ ошган, билиш қобилиятлари ривожланган. Бу ўз навбатида уларнинг соғлиги, ўзлаштириш ва давоматнинг яхшиланишига олиб келган.

Шахсга йўналтирилган ёндашув деганда шундай таълим жараёни типи тушуниладики, бунда ўқувчи ҳамда, ўқитувчи шахси унинг субъектлари сифатида чиқади, таълим мақсади - ўқувчи шахсини, унинг индивидуаллигини, такрорланмаслигини

ривожлантириш ҳисобланади, ўқитиш жараёнида ўқувчининг муҳим аҳамиятли томонлари инobatга олинади: билиш механизмлари, фикрлаш ва хулқий хусусиятлари, ҳамкорлик, танлаш эркинлиги ва бошқалар. Ўқитувчи-ўқувчи муносабати ҳамкорлик ва эркин танлаш принциплари асосида курилади.

Шахсга йўналтирилган ёндашувда:

- ўқувчиларнинг мустақил изланишга, мустақил ишга, мустақил ихтиро қилишга йўналтирилганлиги таъминланади;
- ўқитиш жараёнида қизиқишни аниқлаш, ҳисобга олиш ва афзал кўриш амалга оширилади;
- билиш жараёнида ўқувчиларнинг билиш стратегиялари билан ишлар ташкил этилади;
- турли ўзлаштирувчи ўқувчилар учун керакли бўлган дидактик материаллардан фойдаланилади;
- уларнинг билиш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бири учун билим ҳажми ўрнатилади;
- ўқув материалининг мураккаблиги ўқувчи томонидан танланади ва ўқитувчи ўзгартиради;
- ҳар бир ўқувчининг қизиқиш қобилияти ва имкониятлари ҳисобга олинган ҳолда, уларнинг фаоллиги таъминланади;
- ўқитувчи ўқувчига гуруҳли ёки мустақил ишларни танлаш учун имконият беради;
- ўқув материали мавзусини ўтиш, ўқувчининг билиш хусусиятларига мос ҳолда келишилади;
- ўқитувчи ва ўқувчининг биргаликдаги иштирокида ҳаракатдаги қонун, қонуният ва усулларни очиш амалга оширилади;
- билиш фаолиятини баҳолаш дастлаб ўқувчилар, кейин ўқитувчи томонидан амалга оширилади;
- ўқитувчи ва ўқувчи томонидан жараёни ҳамда билиш натижаларини сифатли ва миқдорий баҳолаш усулларидан биргаликда фойдаланиш ташкил этилади: усуллар, фактик натижалар, ҳажм кабиларни ҳисобга олиш;
- ўқувчиларга уй вазифаси ҳажми, мураккаблиги ва шаклларини танлаш имконияти берилди;
- ўқитувчи ўқувчиларга билиш стратегиясини англаши учун ёрдам беради;
- ўқувчи дастлаб, турли кўринишдаги ижодкорликнинг муаллифи ҳисобланади, кейин эса ўзининг ютуғини таниқли намуналар билан солиштирилади.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувдан кўзланган асосий мақсад - ўқувчиларда шахсга йўналтирилган ёндашувни шакллантириш, ўзини ўзи амалга ошириш, адаптация қилиш, ўзини ўзи ҳимоя қилиш, ўзини ўзи тарбиялашни ўрнатишдир. Ушбу қўйилган мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифалар ҳал этилади:

- ўқувчининг ўз-ўзини билиш истагини уйғотиш;
 - шахсий кузатишдан фойдаланиш;
 - ҳаётда ўз ўрнини топиш, рақобатбардош бўлиш;
 - ўқитишга ижобий мотивацияни яратиш, келажак касбий фаолиятини танлаш ва ўқувчининг ўз-ўзини аниқлашига имкон бериш;
 - ўқувчиларнинг ахборот ва коммуникатив компетентлигини ошириш;
 - ўқувчиларга фан асосларини чуқур ўрганишга ёрдам бериш;
 - ўқувчиларда тадқиқотчилик фаолиятига қизиқишни ривожлантириш;
 - билимларни мустақил эгаллашга, тўғри жавобларни топишга, ўз шахсий фикрига эга бўлишга ўргатиш;
 - тадқиқотчилик методлари, фикрларни очиш усуллари билан таништириш, мантиқий ва ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш;
 - изланиш кўникмалари, хулосалар чиқара олишни ривожлантириш;
 - ўқувчиларда аниқ ва саводли нутқни шакллантириш.
- Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувнинг белгиланиши инсоннинг тикланишига ёрдам бериш, унинг такрорланмас индивидуаллиги, маънавияти, ижодкорлиги боши ҳисобланади. Шахсга йўналтирилган ёндашув – бошқа педагогик ёндашувлар доирасида ечилмайдиган ўқитиш вазифаларини ечишга имкон беради. Унинг бу имконияти бугунги замонавий педагогиканинг талабидир.
- И.С.Якиманскийнинг таъкидлашича: “Шахсга йўналтирилган ёндашув, бу шундай ўқитиш, бунда бурчак бошида бола шахси, унинг ўзига хослиги, қадрияти қўйилади, ҳар бирининг субъектив тажрибаси дастлаб очиб берилди, сўнгра таълим мазмуни билан мослаштирилади”.
- Г.И.Скворцовнинг таъкидлашича, ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув инсоннинг шахси, фақат унинг интеллект ривожланиши ҳақида ғамхўрлик қилмасдан, балки фуқаролик жавобгарлик ҳисси, эмоционал, эстетик, ижодий ривожланиш

имкониятлари ҳақида ҳам қайғуради. Бугунги замонавий шароитларда рақобатбардош мутахассисларни тайёрлашда ўқувчиларга индивидуал таълим дастурларини танлаш ҳамда уларнинг ўз ҳаётий режаларини амалга оширишлари учун кенг имкониятлар бериш, кейинги таълимга ўқувчиларни тайёрлашни таъминлашга имкон берувчи қатор фанларни чуқур ўқитиш ҳамда мустақил таълимга эътиборни кучайтириш лозим.

В.В.Давыдовнинг айтишича, инсонийлик муносабатлари асосида яратилган, амалдаги демократик жамият шароитида тўғри йўналтирилган эркин, олий маълумотли, маънавий юксак инсонни шакллантиришга интилиш лозим. Таълимнинг бундай мазмуни, ўқувчиларга рефлексияни шакллантириш асосида аниқ фаолиятни амалга оширишда ўзини ўзи такомиллаштириш қобилиятига эга бўлган ҳақиқий субъект сифатида қарашни назарда тутати.

Э.Ф.Зеернинг айтишича, таълим жараёнининг замонавий тенденциялари шахсга йўналтирилган ёндашувга мурожаат қилишни назарда тутати, қайсики, унинг ўқув-тарбиявий тизими марказида ўқувчи шахси, унинг табиий ривожланиши ва истеъдоди, унинг ижтимоий, ижодий ва касбий ўз-ўзини намоён этишини шакллантириш туради.

Л.В.Трубайчукнинг таъкидлашича, мазкур ёндашув ўқувчиларни ривожланиш, ўқитиш ва тарбиялаш субъекти, ўзаро муносабат ҳамда субъект-субъект муносабати жараёнида ташқи дунёга муносабати бўйича ўз интилишларини амалга оширишни тан олишни назарда тутати.

Бугунги кунда педагогика фанида мазкур муаммо бўйича илмий тадқиқотларга бир қанча асосий йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Ўзаро муносабат муаммосига бўлган қизиқиш кўпгина факторлар билан боғлиқ. Ўзаро муносабат натижасида, ўқувчида коммуникативлик, жавобгарлик, ҳамкорлик, мустақиллик, ташаббускор-лик, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини баҳолаш, ўз-ўзини намоён этиш шаклланади.

Шахсга йўналтирилган ёндашув диққат-эътибор марказида ўқувчи бўлишини талаб этади. Унинг индивидуал, физиологик, психологик, эмоционал, этномаданият, ёш хусусиятларини ҳисобга олиш соғлиқни сақлаш фаолиятини ташкил этишда жуда муҳимдир. Таълимга шахсга йўналтирилган ёндашув асосида яратилган тизим ва технологиялар ўқувчига бўлган муносабатни сифат томонга ўзгартиради, мустақил билим олишга ундайди. Буларнинг барчаси ўқув машғулотини моҳиятини қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Тизимли ёндашув таълим жараёнида ўқувчиларнинг ривожланиш қонуниятлари ва функцияларини, умумтизимли хусусиятларини аниқлашга ёрдам беради, улардаги ички қарама-қаршилиқларни очиқ ташлайди. Шахсга йўналтирилган ёндашув, ўқувчининг шахс сифатида таълим жараёнида шаклланишига ва ривожланишида уларнинг индивидуаллигини таъминлайди.

Шахснинг ривожланишида эркин фикрлашни эгаллаш, шахсий тажрибанинг етарли даражада тўпланиши, муносабатнинг кенгайиши муҳимдир. Буларнинг барчаси ўқувчининг жамиятдаги ўрнини англашга, касбни тўғри ва самарали танлашга имкон беради. Шунинг учун, ўқувчининг индивидуаллиги, унинг интилиши, қобилияти, субъектив тажрибаси долзарб ҳисобланади. Ушбу жараёни ўқувчиларни ривожлантиришда ҳисобга олиш муҳимдир.

Шахсга йўналтирилган ёндашув шароитида ҳар бир ўқувчи ўқитувчи учун ноёб ҳодиса сифатида гавдаланади. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчига ўз потенциалини амалга оширишга, ўзининг ўқув мақсадларига эришишига ҳамда шахсий фикрларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ўқувчининг дунёни мустақил англаш эҳтиёжи, муносабат, эркинлик, ўзини намоён қилишини инobatга олиб тузилган таълим жараёни ўқитишга шахсга йўналтирилган ёндашувни таъминлайди. Бу ёндашув таълим оловчига ўзини шахс деб англашга, ўз имкониятларини аниқлаш ва очишга, ўз-ўзини намоён қилиш шахсий аҳамиятли мотивларини амалга оширишга ёрдам беради.

Агар биз қандайдир бир ўқитиш технологиялари ва усулларидан фойдаланишни истасак, бунда нафақат ўқувчининг қобилиятини, балки психик имкониятларини ҳам билиш керак, бу уларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш жараёнида ўқувчилар билан ўз муносабатларини самарали ўрнатишга имкон беради.

Шахсга йўналтирилган ёндашув мотивацияни назарда тутати, яъни билиш фаолиятида ўқувчининг шахсий фикрини инobatга олади. Шахсий фикр аниқ фаолият жараёнида шаклланади. Бунинг учун, ўқувчининг фаолияти талаб этилган даражада ташкил этилиши лозим. Сўз шахсни ўстиришни шакллантириш ҳақида эмас, балки ҳар бир инсоннинг потенциалини тўлиқ очиш учун шароитларни яратишдан иборатлиги ҳақида бориши керак.

Потенциал - бу шахснинг динамик хусусияти, инсонга ички ривожланишга, ўз қобилиятларини кўрсатишга имкон беради.

Субъектларнинг мустақил таълимга, ўзини намоён этишга,

мустақиллигига бўлган ўқитиш қобилиятини ривожлантириш учун оптимал шароитларни яратиш билан ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатини ташкил этишга асосланган таълимнинг алоҳида тип сифатида шахсга йўналтирилган ўқитишни кўриб чиқиш лозим. Бундай трактовка марказида ўқувчининг шахсий касбий ривожланиши туради.

Шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш ўқув жараёнини ташкил этишнинг турли шакл ва методлари асосида амалга оширилади: кичик гуруҳларда ҳамкорлик, ролли, ишчан ўйинлар ва дискуссияни ташкил этиш, лойиҳалаш методи, ўқувчиларнинг танқидий фикрлашини шакллантириш, ўзини ўзи баҳолаш қобилиятини ривожлантириш.

А.И.Уман шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш учун дидактик компонентларнинг зарурий шартини очиб берди: мазмунни тақдим этиш шакли; ўқитувчи ва ўқувчилар дидактик ўзаро муносабатининг шакли; ўқитувчи ва ўқувчилар предметли фаолиятини амалга ошириш шароити. Шу билан бирга, шахсга йўналтирилган ёндашувда ўқув жараёнининг бориши механизмини ёритиб беради.

А.В.Савицкаянинг ёзишича, яхлит ҳолда ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув таълимнинг асосий вазифаларини ечишга имкон беради: касбий компетентли, ижтимоий фаол, шахснинг ўзини ривожлантириши учун шароитларни яратиш. Таълимнинг етакчи мотиви бўлиб, таълим муҳитида шахснинг ўзини ўзи намоён этиши ва ривожланиши туради. Сифатли билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш, таълим жараёнига ўқувчининг субъектив тажрибасини киритиш - улар компетентлигини таъминлашнинг муҳим шартидир.

Шахсга йўналтирилган ёндашув таълим муассасалари амалиётига аста-секин кириб келмоқда. Индивидуаллаштириш принципи устунлигига асосланган янги методологик концепция, ўқувчининг мустақиллигини ва кўникмаларини ривожлантириш асосида фанни ўзлаштириш жараёнида ўқувчининг устунлик қилувчи роли муаммосини ечади.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг назарий-методологик асоси - ижтимоий педагогика ва психология, философик ва педагогик антропологиядир.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг асосий принциплари: ўз-ўзини актуаллаштириш; индивидуаллик; субъективлик; танлаш; ижодкорлик ва муваффақиятлилик; ишонч ва қўллаб-қувватлаш принципларидир.

Ўз-ўзини актуаллаштириш принципи: интеллектуал, коммуникатив, бадий ва жисмоний қобилиятларни актуаллаштиришдаги эҳтиёж, ўқувчиларнинг ўзини юзага чиқаришига интилишини, уларнинг ўз табиий ва ижтимоий қобилиятларини ривожлантиришини қўллаб-қувватлайди.

Индивидуаллик принципи: бу ўз субъектив ваколатини реал эгаллаган, улардан фаолиятни, мулоқотни ва муносабатни куришда фойдалана оладиган кишиларга хос. Ўзаро муносабатнинг субъектлараро хусусияти ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида устунликка эга бўлиши лозим. Таълим муассасасининг вазифаси - ўқитувчи ва ўқувчи шахси индивидуаллигини шакллантириш учун шароитларни яратишдир.

Субъективлик принципи: индивидуаллик, бу ўз субъектив ваколатини реал эгаллаган, улардан фаолиятни, мулоқотни ва муносабатни куришда фойдалана оладиган кишиларга хос. Ўзаро муносабатнинг субъектлараро хусусияти ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида устунликка эга бўлиши лозим.

Танлаш принципи: танлашсиз ўқувчиларнинг индивидуаллиги ва субъективлигини, ўқувчиларнинг ўз-ўзини намоён этишини ривожлантириш мумкин эмас. Замонавий ўқувчи доимий танлаш шароитида ўқиши ва тарбия олиши, ўқув-тарбиявий жараёни ташкил этиш мақсади, мазмуни, шакл ва усулларини танлаш ваколатини эгаллаши лозим.

Ижодкорлик ва муваффақиятлилик принципи: индивидуал ва жамоавий ижодий фаолият ҳар қандай ўқитиш доирасида ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини аниқлаш ва ривожлантиришга имкон беради, кимё фанини ўқитишда эса биринчи навбатда. Ҳар қандай фаолият турида эришилган ютуқ ўқувчи шахсининг ижобий “Мен” концепциясини шакллантиришга имконият яратади.

Ишонч ва қўллаб-қувватлаш принципи: бу ўқув-тарбиявий жараёни авторитар бошқаришдан воз кечади. Ҳеч бир илғор технология, ҳеч қандай инновацион ва интерфаол метод, шакл ва усуллар, ўқув жараёни ва унинг принциплари, фақат идеологик ёндашувга ишламайди. Шунинг учун, бугунги кунда ўқув-таълим фаолиятини ўқитиш ва тарбиялашнинг инсонпарварлаштирилган шахсга йўналтирилган технологиялар, билан бойитиш жуда муҳимдир. Ташқи таъсир эмас, балки ички мотивация бугунги кунда ўқитиш муваффақиятини детерминизация қилади, бу фанларни ўқитиш амалиётида энг долзарб ҳисобланади.

Шундай қилиб, биз шахсга йўналтирилган ёндашувнинг учинчи компонентига, педагогик фаолиятнинг ўхшаш усуллари мазкур йўналишда ўз ичига олувчи, унинг технологик таркибига, ўтамиз. Мазкур ёндашувнинг технологик хазинаси, бу диалог, ижодий-фаолиятли хусусият, ўқувчиларнинг индивидуал ривожланишини кўллаб-қувватлашга йўналтирилганлик, ўқувчиларга мустақил ечимлар, ижодкорлик, таълим ва тарбия усуллари ҳамда мазмунини танлаши учун эркинлик, зарурий имкон беришдир. Бунга ҳаққоний равишда ўйинли, диалогли, гуруҳли, кооператив, интерфаол, коммуникатив технологиялар, методлар ва усуллар киради. Улар бугунги кунда кимё фанини ўқитиш жараёнида асосий ва энг муваффақиятли ҳисобланади.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув, ҳар бир ўқувчининг субъект тажрибасисиз, яъни унинг ўқув фаолиятидаги қобилияти ва кўникмаларисиз бўлиши мумкин эмас. Бироқ ҳар бир ўқувчининг тажрибаси ўзига яраша индивидуал ҳамда турли ўзига хос хусусиятга эга. Шахсга йўналтирилган дарсга тайёрланиш ва ўтказиш вақтида ўқувчиларнинг субъект тажрибаси хусусиятини инobatга олиш керак, бу ҳар бири билан индивидуал ишлашнинг самарали усул, восита, метод ва шакллари танлашга ёрдам беради. Бундай дарсда ишлатилувчи дидактик материалнинг мақсади - ўқув дастурини ишлаб бериш, ўқувчиларни муҳим бўлган билим, кўникма ва малакаларга ўқитишдан иборат. Дидактик материалларнинг турига ўқув-текстлари, топшириқ-карточкалари, дидактик тестлар киради.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари. Марказда ўқувчи, унинг мақсади, мотиви, қизиқиши, интилиши, ўқитилганлик даражаси, қобилияти ётади. Таълим жараёни ўқувчининг билиш кучи, ижодий қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг асосий хусусиятлари:

- ўқитувчи турли тип, тур, шаклдаги дидактик материални, ундан дарсда фойдаланиш жойи ва вақтини конструкциялайди;
- ўқувчиларнинг ўз-ўзини юзага чиқариш имкониятини ўйлайди;
- ўқувчиларга саволлар беришга имконият беради;
- ўқувчилар томонидан билдирилган ғоя ва гипотезаларни рағбатлантиради;
- ўқувчининг билимни ўзлаштиришга бўлган фаол ҳаракатини стимуллаштиради;
- ҳар бир ўқувчининг ютуққа эришишига шароит яратишга

интилади;

- ахборотларни мустақил излашга йўллайди;
- ўқувчининг субъект тажрибасидан фойдаланади;
- пайдо бўлган қийинчиликларнинг олдини олишга интилади ва бошқалар.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг анъанавийдан фарқи шундаки, анъанавий ёндашувда ўқитиш жараёнида билимни ўқитувчи беради (сухбат, маъруза, китоб ва дафтар билан ишлаш, доскада ишлаш). Шахсга йўналтирилган ёндашувда мустақил билиш фаолияти, билимни ўқувчи ўзи топади, фаолиятнинг бош шакллари: лойиҳалаш, ахборот технологиялари, ишнинг фаол шакллари, лаборатория ва амалий ишлар ҳисобланади. Ҳар иккала томоннинг ўзаро муносабати, ҳамкорлик, ўзаро ёрдамга йўналтирилганлиги дарсда таълим жараёнининг қуйидаги хусусиятлари билан ифодаланади:

- ўқув фаолиятининг диалог шакли ва диалогга муносабатнинг фикр алмашиш сифатида устунлиги;
- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ҳамкорликни ташкил этиш;
- муносабатда хайрихоҳлик, ўзаро ҳурмат;
- ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчиларнинг очиқлиги;
- ўз фикрини биргаликда эркин билдиришлик;
- турли фаолият турларида ўқувчиларнинг биргаликдаги муваффақияти;
- ўқувчининг шахсий фаоллигини таъминлашда ўқитувчи функциясининг устунлиги;
- натижаларга биргаликда қизиқиш.

Буларнинг барчасини ўқитишга шахсга йўналтирилган ёндашувда инobatга олиш лозим. Фан ўқитувчисининг вазифаси айбдорларни излаш, ўқувчиларни ақлли ва ақлсизларга бўлиш эмас, балки буни инobatга олиб, ҳар бир ўқувчига шахсга йўналтирилган ёндашувдан фойдаланиб, ҳар бир ўқувчига худди ноёб индивидуал каби муносабатда бўлиш керак. Бунда энг асосийси билим ва тушунчаларни эслаш эмас, балки фундаментал тушунча, принциплар ва қонунларни (масалан, энергия, энергиянинг сақланиш қонуни) ўзлаштириш лозим. Ўқувчининг интеллектуал кўникмасини ошириш керак, ўқувчи мантикий фикрлаш операцияларини ўтказишни, турли вазифаларни ечишни, олинган билимларни кўллашни билиши лозим.

Шахсга йўналтирилган ёндашувни кимё фанини ўқитишда кўллаш билан, ўқувчиларнинг билиш жараёнини ривожлантиришнинг

Шундай қилиб, биз шахсга йўналтирилган ёндашувнинг учинчи компонентига, педагогик фаолиятнинг ўхшаш усулларини мазкур йўналишда ўз ичига олувчи, унинг технологик таркибига, ўтамиз. Мазкур ёндашувнинг технологик хазинаси, бу диалог, ижодий-фаолиятли хусусият, ўқувчиларнинг индивидуал ривожланишини қўллаб-қувватлашга йўналтирилганлик, ўқувчиларга мустақил ечимлар, ижодкорлик, таълим ва тарбия усулларини ҳамда мазмунини танлаши учун эркинлик, зарурий имкон беришдир. Бунга ҳаққоний равишда ўйинли, диалогли, гуруҳли, кооператив, интерфаол, коммуникатив технологиялар, методлар ва усуллар киради. Улар бугунги кунда кимё фанини ўқитиш жараёнида асосий ва энг муваффақиятли ҳисобланади.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув, ҳар бир ўқувчининг субъект тажрибасисиз, яъни унинг ўқув фаолиятидаги қобилияти ва кўникмаларисиз бўлиши мумкин эмас. Бироқ ҳар бир ўқувчининг тажрибаси ўзига яраша индивидуал ҳамда турли ўзига хос хусусиятга эга. Шахсга йўналтирилган дарсга тайёрланиш ва ўтказиш вақтида ўқувчиларнинг субъект тажрибаси хусусиятини инобатга олиш керак, бу ҳар бири билан индивидуал ишлашнинг самарали усул, восита, метод ва шакллари танлашга ёрдам беради. Бундай дарсда ишлатилувчи дидактик материалнинг мақсади - ўқув дастурини ишлаб бериш, ўқувчиларни муҳим бўлган билим, кўникма ва малакаларга ўқитишдан иборат. Дидактик материалларнинг турига ўқув-текстлари, топширик-карточкалари, дидактик тестлар киради.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари. Марказда ўқувчи, унинг мақсади, мотиви, қизиқиши, интилиши, ўқитилганлик даражаси, қобилияти ётади. Таълим жараёни ўқувчининг билиш кучи, ижодий қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг асосий хусусиятлари:

- ўқитувчи турли тип, тур, шаклдаги дидактик материални, ундан дарсда фойдаланиш жойи ва вақтини конструкциялайди;
- ўқувчиларнинг ўз-ўзини юзага чиқариш имкониятини ўйлайди;
- ўқувчиларга саволлар беришга имконият беради;
- ўқувчилар томонидан билдирилган ғоя ва гипотезаларни рағбатлантиради;
- ўқувчининг билимни ўзлаштиришга бўлган фаол ҳаракатини стимуллаштиради;
- ҳар бир ўқувчининг ютуққа эришишига шароит яратишга

интилади;

- ахборотларни мустақил излашга йўллайди;
- ўқувчининг субъект тажрибасидан фойдаланади;
- пайдо бўлган қийинчиликларнинг олдини олишга интилади ва бошқалар.

Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг анъанавийдан фарқи шундаки, анъанавий ёндашувда ўқитиш жараёнида билимни ўқитувчи беради (сухбат, маъруза, китоб ва дафтар билан ишлаш, доскада ишлаш). Шахсга йўналтирилган ёндашувда мустақил билиш фаолияти, билимни ўқувчи ўзи топади, фаолиятнинг бош шакллари: лойихалаш, ахборот технологиялари, ишнинг фаол шакллари, лаборатория ва амалий ишлар ҳисобланади. Ҳар иккала томоннинг ўзаро муносабати, ҳамкорлик, ўзаро ёрдамга йўналтирилганлиги дарсда таълим жараёнининг қуйидаги хусусиятлари билан ифодаланади:

- ўқув фаолиятининг диалог шакли ва диалогга муносабатнинг фикр алмашиш сифатида устунлиги;
- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ҳамкорликни ташкил этиш;
- муносабатда хайрихоҳлик, ўзаро ҳурмат;
- ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчиларнинг очиклиги;
- ўз фикрини биргаликда эркин билдиришлик;
- турли фаолият турларида ўқувчиларнинг биргаликдаги муваффақияти;
- ўқувчининг шахсий фаоллигини таъминлашда ўқитувчи функциясининг устунлиги;
- натижаларга биргаликда қизиқиш.

Буларнинг барчасини ўқитишга шахсга йўналтирилган ёндашувда инобатга олиш лозим. Фан ўқитувчисининг вазифаси айбдорларни излаш, ўқувчиларни ақлли ва ақлсизларга бўлиш эмас, балки бунини инобатга олиб, ҳар бир ўқувчига шахсга йўналтирилган ёндашувдан фойдаланиб, ҳар бир ўқувчига худди ноёб индивидуал каби муносабатда бўлиш керак. Бунда энг асосийси билим ва тушунчаларни эслаш эмас, балки фундаментал тушунча, принциплар ва қонунларни (масалан, энергия, энергиянинг сақланиш қонуни) ўзлаштириш лозим. Ўқувчининг интеллектуал кўникмасини ошириш керак, ўқувчи мантикий фикрлаш операцияларини ўтказишни, турли вазифаларни ечишни, олинган билимларни қўллашни билиши лозим.

Шахсга йўналтирилган ёндашувни кимё фанини ўқитишда қўллаш билан, ўқувчиларнинг билиш жараёнини ривожлантиришнинг

максимал натижаларига эришишга, кимё дарсига мукаммал қизиқишни шакллантиришга ҳаракат қилиш лозим. Дарсада мақбул эмоционал иқлим ижобий натижа беради. Бунга қуйидагилар ёрдамида эришиш мумкин:

- ўқувчиларнинг субъект тажрибасини очиб беришга имкон берувчи ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турли шакл ва методларидан фойдаланиш;

- синф ишида ҳар бир ўқувчининг қизиқувчанлик атмосферасини яратиш;

- ўқувчига жуда муҳим бўлган ўқув мазмуни тури ва шаклини танлашга имкон берувчи дидактик материалдан дарс давомида фойдаланиш;

- ўқувчи фаолиятини фақат якуний натижа бўйича баҳоламасдан, балки эришган ютуғи жараёни бўйича ҳам баҳолаш;

- ҳар бир ўқувчига ташаббускорлик, мустақиллик, иш усулларини танлаш қобилияти кўрсатишга имкон берувчи педагогик мулоқат вазиятини дарсада яратиш;

- ўқувчининг табиий ўз фикрини билдириши учун шароит яратиш.

Шундай қилиб, кимёни ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш ўқувчи шахсининг потенциал имкониятларини очишга, кимё дарсида рефлексив-баҳолаш фаолияти эса ўқувчиларга қуйидагиларга имкон беради: ўз ўқув фаолиятини англаган ҳолда режалаштириш; ўқитувчи ва ўқувчининг фаолият мақсадини тушуниш; қўйилган мақсад ва вазифаларни кетма-кет ҳамда босқичма-босқич бажариш; уларни кейинчалик коррективка қилиш; мақсадга эришишдаги шахсий ютуқ ва қийинчиликларни таҳлил қилиш.

Бизнинг тадқиқотда шахсий ёндашув, дидактика предмети доираси таълим мазмуни ва мақсад категориялари, ўқитиш методлари ва унинг таркибига кирувчи аниқ технологиялар, ўқитиш фаолияти, таълим жараёни самарадорлиги мезонлари ёрдамида кўриб чиқилади.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ

Шахсга йўналтирилган таълим деганда, биз кўпроқ ўқувчиларнинг шахсий манфаатлари, эҳтиёжларини назарда тутамиз. Бунда таълимнинг мазмуни ўқувчи шахсининг қизиқишларига мос равишда йўналтирилиши, унинг қизиқишлари ва лаёқатини қўллаб-қувватлаш бош мақсад қилиб олинади. Ўқувчининг ўз-ўзини билиши, шахсининг ўзига хослиги, унинг ривожланиш даражаси, келгусидаги орзу-мақсадларига зоришиш учун қилаётган хатти-ҳаракатлари замирида пухта билим олиш, таълимнинг кейинги босқичига тайёрланиш мужассам.

Бугунги кунда россиялик олим (В.В.Давыдов, В.П.Зинченко, А.В.Петровский ва б.қ.)лар шахсга йўналтирилган таълим моделини новатор ва ватан психологияси асосида ишлаб чиқишди. Концепциянинг асосий ғояси – ўқувчининг ривожланиши ва тарбиясига акцент, таълимнинг табақалаштирилган мазмуни, ўқитишнинг адекват метод, восита ва шаклининг тизими.

Ш.Г.Хусаинов шахсга йўналтирилган таълимнинг педагогик модели жавоб бериши лозим бўлган бир қатор талабларни илгари суради: ўқувчининг шахсий сифатини шакллантиришнинг аниқ бўлиши; диагностика сифатини объектив аниқлаш методикасига эга бўлиш; диагностик кўрсаткични миқдорий ўлчаш имкониятини инобатга олиш; ўлчаш натижаларига таянган ҳолда сифатни баҳолашга раҳбарлик қилиш.

М.И.Лукьянов шахсга йўналтирилган таълим мақсади, индивиднинг қуйидаги функцияларини тўлиқ ривожлантириш учун шароитни яратишдан иборат дейди: танлаш қобилияти; рефлексия; турмуш тарзи; “Мен” образини шакллантириш; жавобгарлик функцияси; шахсининг автономлиги.

Шахсга йўналтирилган таълимда ўқувчи барча таълим жараёнида бош ҳаракатланувчи шахс ҳисобланади. Педагог эса фақат ахборот манбаи ва назоратчи бўлмасдан, балки ўқувчи шахсининг ривожланишида ташхис қўювчи ва ёрдамчи бўлади. Бундай ўқув жараёнини ташкил этиш мавжуд раҳбарлик “буни ўзим қилишга менга ёрдам бер” ифодасини назарда тутати.

Шахсга йўналтирилган таълим, барча ўқувчиларнинг индивидуал ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, уларни ўқитишга, тарбиялашга ва раҳбарлик қилишга йўналтиришни назарда тутати, яъни:

UZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

UZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

максимал натижаларига эришишга, кимё дарсига мукаммал қизиқишни шакллантиришга ҳаракат қилиш лозим. Дарсда мақбул эмоционал иқлим ижобий натижа беради. Бунга қуйидагилар ёрдамида эришиш мумкин:

- ўқувчиларнинг субъект тажрибасини очиб беришга имкон берувчи ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турли шакл ва методларидан фойдаланиш;

- синф ишида ҳар бир ўқувчининг қизиқувчанлик атмосферасини яратиш;

- ўқувчига жуда муҳим бўлган ўқув мазмуни тури ва шаклини танлашга имкон берувчи дидактик материалдан дарс давомида фойдаланиш;

- ўқувчи фаолиятини фақат якуний натижа бўйича баҳоламасдан, балки эришган ютуғи жараёни бўйича ҳам баҳолаш;

- ҳар бир ўқувчига ташаббускорлик, мустақиллик, иш усулларини танлаш қобилияти кўрсатишга имкон берувчи педагогик мулоқат вазиятини дарсда яратиш;

- ўқувчининг табиий ўз фикрини билдириши учун шароит яратиш.

Шундай қилиб, кимёни ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш ўқувчи шахсининг потенциал имкониятларини очишга, кимё дарсида рефлексив-баҳолаш фаолияти эса ўқувчиларга қуйидагиларга имкон беради: ўз ўқув фаолиятини англаган ҳолда режалаштириш; ўқитувчи ва ўқувчининг фаолият мақсадини тушуниш; кўйилган мақсад ва вазифаларни кетма-кет ҳамда босқичма-босқич бажариш; уларни кейинчалик коррективроқ қилиш; мақсадга эришишдаги шахсий ютуқ ва қийинчиликларни таҳлил қилиш.

Бизнинг тадқиқотда шахсий ёндашув, дидактика предмети доираси таълим мазмуни ва мақсад категориялари, ўқитиш методлари ва унинг таркибига кирувчи аниқ технологиялар, ўқитиш фаолияти, таълим жараёни самарадорлиги мезонлари ёрдамида кўриб чиқилади.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ

Шахсга йўналтирилган таълим деганда, биз кўпроқ ўқувчиларнинг шахсий манфаатлари, эҳтиёжларини назарда тутамиз. Бунда таълимнинг мазмуни ўқувчи шахсининг қизиқишларига мос равишда йўналтирилиши, унинг қизиқишлари ва лаёқатини қўллаб-қувватлаш бош мақсад қилиб олинади. Ўқувчининг ўз-ўзини билиши, шахсининг ўзига хослиги, унинг ривожланиш даражаси, келгусидаги орзу-мақсадларига зоришиш учун қилаётган хатти-ҳаракатлари замирида пухта билим олиш, таълимнинг кейинги босқичига тайёрланиш мужассам.

Бугунги кунда россиялик олим (В.В.Давыдов, В.П.Зинченко, А.В.Петровский ва б.к.)лар шахсга йўналтирилган таълим моделини новатор ва ватан психологияси асосида ишлаб чиқишди. Концепциянинг асосий ғояси – ўқувчининг ривожланиши ва тарбиясига акцент, таълимнинг табақалаштирилган мазмуни, ўқитишнинг адекват метод, восита ва шаклининг тизими.

Ш.Г.Хусаинов шахсга йўналтирилган таълимнинг педагогик модели жавоб бериши лозим бўлган бир қатор талабларни илгари суради: ўқувчининг шахсий сифатини шакллантиришнинг аниқ бўлиши; диагностика сифатини объектив аниқлаш методикасига эга бўлиш; диагностик кўрсаткични миқдорий ўлчаш имкониятини инобатга олиш; ўлчаш натижаларига таянган ҳолда сифатни баҳолашга раҳбарлик қилиш.

М.И.Лукиянов **шахсга йўналтирилган таълим мақсади**, индивиднинг қуйидаги функцияларини тўлиқ ривожлантириш учун шароитни яратишдан иборат дейди: танлаш қобилияти; рефлексия; турмуш тарзи; “Мен” образини шакллантириш; жавобгарлик функцияси; шахснинг автономлиги.

Шахсга йўналтирилган таълимда ўқувчи барча таълим жараёнида бош ҳаракатланувчи шахс ҳисобланади. Педагог эса фақат ахборот манбаи ва назоратчи бўлмасдан, балки ўқувчи шахсининг ривожланишида ташхис кўювчи ва ёрдамчи бўлади. Бундай ўқув жараёнини ташкил этиш мавжуд раҳбарлик “буни ўзим қилишга менга ёрдам бер” ифодасини назарда тутати.

Шахсга йўналтирилган таълим, барча ўқувчиларнинг индивидуал ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, уларни ўқитишга, тарбиялашга ва ривожлантиришга йўналтиришни назарда тутати,

О'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

О'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

- ёшига хос, физиологик, психологик, интеллектуал;
- таълимий эҳтиёжлар, ўқувчи учун тушунарли бўлган дастурли материалнинг турли мураккаблик даражасига йўналтириш;
- билимлари, қобилиятлари бўйича ўқувчиларни гуруҳларга ажратиш;
- касбий йўналтирилганлиги, қобилиятлари бўйича ўқувчиларни бир хил гуруҳларга тақсимлаш;
- ҳар бир ўқувчига ноёб индивидуаллик сифатида муносабатда бўлиш.

Шахсга йўналтирилган таълим:

- ўзига хослик, ноёблик, такрорланмаслик индивидуаллиги сифатида шахснинг вужудга келишида таълимнинг асосий қадриятини тан олишга;
- ўқитишда табақалашган, турли даражадаги ёндашувни амалга оширишга имкон берадиган, таълим муассасаларининг ҳар хил типи кўринишидаги альтернатив таълим шакллариининг мавжудлигига;
- ҳар бир ўқувчига унинг хусусиятлари, ҳаёт қадриятлари, интилишларини аниқлаш асосида, хусусий ривожланиш йўллариини танлашга имкон беради.

И.С.Якиманский, таъкидлашича, таълим муассасаларида шахсга йўналтирилган таълим бу ўқувчи шахсини чуқур ҳурмат қилиш асосида ўқув-тарбиявий жараёни, унинг индивидуал ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш, унга таълим жараёнининг тенг ҳуқуқли ва жавобгар иштирокчиси сифатида қараш, такрорланмас тажрибаларни инобатга олиш асосида ташкил этишдир.

И.С.Якиманский ҳар бир ўқувчига худди ноёб, ўхшамаслик, такрорланмас каби муносабатда бўлишни назарда тутувчи шахсий-субъект ёндашувини ишлаб чиқади. Бу ёндашувни амалга оширишда, биринчидан, ўқитишнинг бутун поғонасини ўраб олувчи тизимли бўлиши кўзда тутилади. Иккинчидан, ўқув режаси, ҳар бир ўқувчининг барқарорлиги ва индивидуаллигини намоён қилувчи ўзига хос таълим муҳити керак. Бусиз билиш стили ҳақида гапириш мумкин эмас. Учинчидан, шахсга йўналтирилган таълимни тушунадиган, мақсадини ва аҳамиятини ажратадиган махсус тайёрланган ўқитувчи керак.

И.С.Якиманский концепциясида **шахсга йўналтирилган таълимнинг** мақсади, ўқувчиларнинг индивидуал-шахсий ривожланишини таъминлаш учун муҳим шароитларни (ижтимоий, педагогик) яратишдан иборат. У шахсга йўналтирилган таълим

модели классификациясини кўрсатиб беради: ижтимоий-педагогик; дидактик-предметли; психологик.

Ижтимоий-педагогик модель, педагогикада ижтимоий буюртма, олдинги берилган хусусиятлар билан шахсни тарбиялашга асос солинган.

Дидактик-предметли модель, фан мазмунини ҳисобга олган ҳолда тизимда илмий билимларни ташкил этиш билан боғлиқ. Бу ўзига хос ўқитишга индивидуал ёндашувни таъминловчи предметли табақалаштиришдир.

Психологик модель, бу билимларни ўзлаштиришда индивидуал қобилиятни ҳисобга олади, асосий мақсад - билиш қобилиятини, келиб чиқиш даражасини баҳолашни, уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашдир.

И.С.Якиманский шахсга йўналтирилган таълимнинг ўз моделини аниқлайди: мақсад; таянч тушунчалар; асосий воситалар; дидактик қўлланмаларга талаб; таълим муҳитининг ўзига хос хусусиятлари.

Мазкур концепциянинг таянч тушунчалари қуйидагилар: ўқувчининг субъект тажрибаси; шахсий ривожланиш траекторияси; билишни танлаш хусусияти.

Шахсга мурожаат қилмасдан таълимни амалга ошириш мумкин эмас. Бунда гап шундаки, бу жараёнда шахс қандай ролни ўйнайди - деган савол туғилади: мақсад ролиними ёки восита ролиними. Анъанавий таълимда шахс восита функцияси сифатида ишлатилади ҳамда мотивация механизмларига, муҳим йўналишларга, мазмунни излашга, ташқаридан қўйилган мақсадга эришишга таянади. Булар йўл-йўлакай амалга оширилади.

Шахсга йўналтирилган таълим эса аксинча, инсоннинг шахсий мавжудлиги механизмларини кўриб чиқади: рефлексия, фикрий-ижодкорлик, танлаш қобилияти, жавобгарлик, автономлик ва бошқалар. Таълим мақсади сифатида якуний натижаларга эришиш унинг мазмуний ва процессуал компонентларига бўйсунди. Бунда фан мазмунини самарали ўзлаштириш, мазмуннинг янги тус олиши, яъни сифатли янги шахсий маънони эгаллаш билан ўсиб боради.

Анъанавий таълим тизимида шахс унинг ўзига хослиги ва яхлитлигида қабул қилинмасдан, балки унинг ўзлаштириши, тўғри хулқи, ишчанлиги, мотивацияси кабилар қабул қилинади. Шахснинг яхлит педагогикасига ўтиш янги методологияни талаб этади. Анъанавий методология занжир бўйича ҳаракат қилиш сифатида тасаввур этиш мумкин бўлган мантикий-тизимли лойиҳалашга

- ёшига хос, физиологик, психологик, интеллектуал;
- таълимий эҳтиёжлар, ўқувчи учун тушунарли бўлган дастурли материалнинг турли мураккаблик даражасига йўналтириш;
- билимлари, қобилиятлари бўйича ўқувчиларни гуруҳларга ажратиш;
- касбий йўналтирилганлиги, қобилиятлари бўйича ўқувчиларни бир хил гуруҳларга тақсимлаш;
- ҳар бир ўқувчига ноёб индивидуаллик сифатида муносабатда бўлиш.

Шахсга йўналтирилган таълим:

- ўзига хослик, ноёблик, такрорланмаслик индивидуаллиги сифатида шахснинг вужудга келишида таълимнинг асосий қадриятини тан олишга;
- ўқитишда табақалашган, турли даражадаги ёндашувни амалга оширишга имкон берадиган, таълим муассасаларининг ҳар хил типи кўринишидаги альтернатив таълим шакллариининг мавжудлигига;
- ҳар бир ўқувчига унинг хусусиятлари, ҳаёт қадриятлари, интилишларини аниқлаш асосида, хусусий ривожланиш йўллариини танлашга имкон беради.

И.С.Якиманский, таъкидлашча, таълим муассасаларида шахсга йўналтирилган таълим бу ўқувчи шахсини чуқур ҳурмат қилиш асосида ўқув-тарбиявий жараёни, унинг индивидуал ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш, унга таълим жараёнининг тенг ҳуқуқли ва жавобгар иштирокчиси сифатида қараш, такрорланмас тажрибаларни инobatга олиш асосида ташкил этишдир.

И.С.Якиманский ҳар бир ўқувчига худди ноёб, ўхшамаслик, такрорланмас каби муносабатда бўлишни назарда тутувчи шахсий-субъект ёндашувини ишлаб чиқади. Бу ёндашувни амалга оширишда, биринчидан, ўқитишнинг бутун поғонасини ўраб олувчи тизимли бўлиши кўзда тутилади. Иккинчидан, ўқув режаси, ҳар бир ўқувчининг барқарорлиги ва индивидуаллигини намоён қилувчи ўзига хос таълим муҳити керак. Бусиз билиш стили ҳақида гапириш мумкин эмас. Учинчидан, шахсга йўналтирилган таълимни тушунадиган, мақсадни ва аҳамиятини ажратадиган махсус тайёрланган ўқитувчи керак.

И.С.Якиманский концепциясида шахсга йўналтирилган таълимнинг мақсади, ўқувчиларнинг индивидуал-шахсий ривожланишини таъминлаш учун муҳим шароитларни (ижтимоий, педагогик) яратишдан иборат. У шахсга йўналтирилган таълим

моделли классификациясини кўрсатиб беради: ижтимоий-педагогик; дидактик-предметли; психологик.

Ижтимоий-педагогик модель, педагогикада ижтимоий буюртма, олдинги берилган хусусиятлар билан шахсни тарбиялашга асос солинган.

Дидактик-предметли модель, фан мазмунини ҳисобга олган ҳолда тизимда илмий билимларни ташкил этиш билан боғлиқ. Бу ўзига хос ўқитишга индивидуал ёндашувни таъминловчи предметли табақалаштиришдир.

Психологик модель, бу билимларни ўзлаштиришда индивидуал қобилиятни ҳисобга олади, асосий мақсад - билиш қобилиятини, келиб чиқиш даражасини баҳолашни, уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашдир.

И.С.Якиманский шахсга йўналтирилган таълимнинг ўз моделини аниқлайди: мақсад; таянч тушунчалар; асосий воситалар; дидактик қўлланмаларга талаб; таълим муҳитининг ўзига хос хусусиятлари.

Мазкур концепциянинг таянч тушунчалари қуйидагилар: ўқувчининг субъект тажрибаси; шахсий ривожланиш траекторияси; билишни танлаш хусусияти.

Шахсга мурожаат қилмасдан таълимни амалга ошириш мумкин эмас. Бунда гап шундаки, бу жараёнда шахс қандай ролни ўйнайди - деган савол туғилади: мақсад ролиними ёки восита ролиними. Анъанавий таълимда шахс восита функцияси сифатида ишлатилади ҳамда мотивация механизмларига, муҳим йўналишларга, мазмунни излашга, ташқаридан қўйилган мақсадга эришишга таянади. Булар йўл-йўлакай амалга оширилади.

Шахсга йўналтирилган таълим эса аксинча, инсоннинг шахсий мавжудлиги механизмларини кўриб чиқади: рефлексия, фикрий-ижодкорлик, танлаш қобилияти, жавобгарлик, автономлик ва бошқалар. Таълим мақсади сифатида якуний натижаларга эришиш унинг мазмуний ва процессуал компонентларига бўйсунди. Бунда фан мазмунини самарали ўзлаштириш, мазмуннинг янги тус олиши, яъни сифатли янги шахсий маънони эгаллаш билан ўсиб боради.

Анъанавий таълим тизимида шахс унинг ўзига хослиги ва яхлитлигида қабул қилинмасдан, балки унинг ўзлаштириши, тўғри хулқи, ишчанлиги, мотивацияси кабилар қабул қилинади. Шахснинг яхлит педагогикасига ўтиш янги методологияни талаб этади. Анъанавий методология занжир бўйича ҳаракат қилиш сифатида тасаввур этиш мумкин бўлган мантиқий-тизимли лойиҳалашга

асосланади, яъни таълим тизими функцияси – унинг таркиби – структураси – операция ва технологиялар. Таълим тизими функцияси деганда, қоидага кўра, унинг сиёсий ва давлат мақсадлари тушунилади. Педагоглар эса буларга “илмий шакл” бериб, яъни уларни “шахс модели”, “мақсадни оптимал қўйиш методикаси”, “тарбиялашнинг тахминий мазмуни” кабилар кўринишида тақдим қилиши лозим.

Тан олиш лозимки, бу ва бошқа ишларда педагогик мақсадлар ва мазмунга оид мақтовга лойиқ тадқиқотлар йўқ.

Шахсга йўналтирилган таълим, ўқув жараёнини лойиҳалаш учун ўзига хос асосларни излашни ҳам талаб этади. Бу, ўз навбатида, шахснинг эркин-ижодий фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган таълим ўқувчи шахсидаги мустақиллик, ташаббускорлик, жавобгарликни ҳис этиш, танқидий фикрлаш каби сифатларни тарбиялайди. Бунда ўқувчини таълим тизимига мослаштирмай, балки ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожланиши учун имкон берилади, унинг ўз-ўзини ривожлантириш, мустақил ўқиш, ўзлигини намоён этиш, фаоллаштириш хусусиятлари асосида англаш, ўз амалий фаолиятида синаб кўриш, янги фикрларни билдириш, мавжуд муаммолар ечимининг самарали йўлларини қидириш учун эркинлик бериш, ўқувчининг ижодий, танқидий тафаккурини ривожлантириш учун шароит яратилади. Ҳар қандай ўқувчи ўзига хос такрорланмас табиати, характер хусусиятини фаоллаштиришга, намоёни қилишга интилади.

Ўқитувчи машғулот жараёнида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилувчи усуллар (муаммоли - изланиш, тадқиқот, диалог, эвристик суҳбат, мунозара, гуруҳларда ишлаш) дан фойдаланиб, шундай шарт - шароитларни яратиши лозимки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин. Бунинг учун ўқув материаллари мазмуни ўқитувчи томонидан ўқувчини қизиқтирадиган, унинг шахсий тажрибасига мос келадиган, фикрлашга ундайдиган, ижодий ёндашган ҳолда қайта ишланади.

Шахсга йўналтирилган таълим ўқув жараёнини лойиҳалашнинг ўзига хос томонларини ҳисобга олишни, яъни ўқувчи шахси моделига аввалдан белгилаб қўйилган талаблардан йироқ бўлишни тақозо этади. Ижтимоий ўсиш жараёнларининг шахсга бўлган таъсирини ҳисобга олган ҳолда, таълим жараёнида ҳар бир ўқувчи ўзини ёшлик даври

нашидасини сезиши, балоғат даврида эркин, мустақил, ижодкор ва ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб ўсишини ҳисобга олиш зарур омиллардан биридир.

Шахсга йўналтирилган таълимда педагогик жараён шахсда белгиланган сифатларнинг шаклланишига қаратилади. Педагогик жараён - бу белгиланган мақсадга эришиш ҳамда шахснинг хусусият ва сифатларини ижобий томонга ўзгартиришга қаратилган тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги аниқ бир муддат ва маълум тарбиявий тизимда махсус ташкил этилган ўзаро муносабатдир. Жараён ҳолат давомийлиги, инсоннинг ривожланиши, бирор бир натижага эришиши йўлидан узвий давом этаётган ҳаракатлар жамланмаси.

Шахснинг функцияларидан бири - бу узлуксиз изланиш, мазмунни асослаш, унинг ҳатти-ҳаракати ва умуман ҳаётидир. Ушбу функцияни бажармаслик, бу унинг индивиднинг ҳаёт фаолиятини, шахснинг ривожланишини етарли даражада тасаввур этмаслигидир. Инсоннинг ҳаёт мазмуни, унинг моҳиятли кучини амалга оширишдан иборат.

Шахсий ривожланиш механизми нимадан иборат?

Шахс ривожланишида индивиднинг ўз ички, кўп жиҳатдан сирли дунёсини ўзи конструкция қилиши лозим бўлади. Агар хулқий ва психик янги ўзгаришлар, субъектнинг шахсий фаоллиги предмети, махсус функцияси бўлмас экан, унинг ривожланиши тўғрисида гап бориши мумкин эмас.

И.С.Якиманский фикри бўйича, ўқувчиларни индивидуал шахсий ривожлантиришнинг асосий шарти бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- предмет мазмунини, ўқув жараёнида ундан фойдаланиш технологиясини ишлаб чиқиш. Бунинг учун дастур доирасида ўқитувчи ўқув материални бериш тури ва шаклини ўзгартирувчи дидактик материалга, ўқувчи эса, вазифаларни танлаш эркинлигига эга бўлиши лозим;

- ўқитишга ўқувчининг муносабатини аниқлаш, ўқув материални қайта ишлаш учун ўқувчи томонидан турли усуллардан фойдаланганликни таҳлил қилиш;

- ҳар бир ўқувчининг ўқув имкониятларига ўқитувчининг йўналтирилганлиги, ижобий ўқув натижаларига муваффақиятли эришишда ўқувчини шахсий ривожлантириш индивидуал харитаси ва индивидуал ўқитиш дастури тузилганлиги;

- ўз-ўзини намоён этиш, ҳар бир ўқувчининг мустақиллигини очиб бериш, хато қилган ҳолда топшириқларни бажаришда турли

асосланади, яъни таълим тизими функцияси – унинг таркиби – структураси – операция ва технологиялар. Таълим тизими функцияси деганда, қоидага кўра, унинг сиёсий ва давлат мақсадлари тушунилади. Педагоглар эса буларга “илмий шакл” бериб, яъни уларни “шахс модели”, “мақсадни оптимал кўйиш методикаси”, “тарбиялашнинг тахминий мазмуни” кабилар кўринишида тақдим қилиши лозим.

Тан олиш лозимки, бу ва бошқа ишларда педагогик мақсадлар ва мазмунга оид мақтовга лойиқ тадқиқотлар йўқ.

Шахсга йўналтирилган таълим, ўқув жараёнини лойиҳалаш учун ўзига хос асосларни излашни ҳам талаб этади. Бу, ўз навбатида, шахснинг эркин-ижодий фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган таълим ўқувчи шахсидаги мустақиллик, ташаббускорлик, жавобгарликни ҳис этиш, танқидий фикрлаш каби сифатларни тарбиялайди. Бунда ўқувчини таълим тизимида мослаштирмай, балки ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожланиши учун имкон берилади, унинг ўз-ўзини ривожлантириш, мустақил ўқиш, ўзлигини намоён этиш, фаоллаштириш хусусиятлари асосида англаш, ўз амалий фаолиятида синаб кўриш, янги фикрларни билдириш, мавжуд муаммолар ечимининг самарали йўллари кидириш учун эркинлик бериш, ўқувчининг иждоий, танқидий тафаккурини ривожлантириш учун шароит яратилади. Ҳар қандай ўқувчи ўзига хос такрорланмас табиати, характер хусусиятини фаоллаштиришга, намоёйиш қилишга интилади.

Ўқитувчи машғулот жараёнида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилувчи усуллар (муаммоли - изланиш, тадқиқот, диалог, эвристик суҳбат, мунозара, гуруҳларда ишлаш) дан фойдаланиб, шундай шарт - шароитларни яратиши лозимки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин. Бунинг учун ўқув материаллари мазмуни ўқитувчи томонидан ўқувчини қизиқтирадиган, унинг шахсий тажрибасига мос келадиган, фикрлашга ундайдиган, иждоий ёндашган ҳолда қайта ишланади.

Шахсга йўналтирилган таълим ўқув жараёнини лойиҳалашнинг ўзига хос томонларини ҳисобга олишни, яъни ўқувчи шахси моделига аввалдан белгилаб кўйилган талаблардан йироқ бўлишни тақозо этади. Ижтимоий ўсиш жараёнларининг шахсга бўлган таъсирини ҳисобга олган ҳолда, таълим жараёнида ҳар бир ўқувчи ўзини ёшлик даври

нашидасини сезиши, балоғат даврида эркин, мустақил, иждоқор ва ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб ўсишини ҳисобга олиш зарур омиллардан биридир.

Шахсга йўналтирилган таълимда педагогик жараён шахсда белгиланган сифатларнинг шаклланишига қаратилади. Педагогик жараён - бу белгиланган мақсадга эришиш ҳамда шахснинг хусусият ва сифатларини ижобий томонга ўзгартиришга қаратилган тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги аниқ бир муддат ва маълум тарбиявий тизимда махсус ташкил этилган ўзаро муносабатдир. Жараён ҳолат давомийлиги, инсоннинг ривожланиши, бирор бир натижага эришиши йўлидан узвий давом этаётган ҳаракатлар жамланмаси.

Шахснинг функцияларидан бири - бу узлуксиз изланиш, мазмунни асослаш, унинг ҳатти-ҳаракати ва умуман ҳаётидир. Ушбу функцияни бажармаслик, бу унинг индивиднинг ҳаёт фаолиятини, шахснинг ривожланишини етарли даражада тасаввур этмаслигидир. Инсоннинг ҳаёт мазмуни, унинг моҳиятли кучини амалга оширишдан иборат.

Шахсий ривожланиш механизми нимадан иборат?

Шахс ривожланишида индивиднинг ўз ички, кўп жиҳатдан сирли дунёсини ўзи конструкция қилиши лозим бўлади. Агар хулқий ва психик янги ўзгаришлар, субъектнинг шахсий фаоллиги предмети, махсус функцияси бўлмас экан, унинг ривожланиши тўғрисида гап бориши мумкин эмас.

И.С.Якиманский фикри бўйича, ўқувчиларни индивидуал шахсий ривожлантиришнинг асосий шарти бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- предмет мазмунини, ўқув жараёнида ундан фойдаланиш технологиясини ишлаб чиқиш. Бунинг учун дастур доирасида ўқитувчи ўқув материални бериш тури ва шаклини ўзгартирувчи дидактик материалга, ўқувчи эса, вазифаларни танлаш эркинлигига эга бўлиши лозим;

- ўқитишга ўқувчининг муносабатини аниқлаш, ўқув материални қайта ишлаш учун ўқувчи томонидан турли усуллардан фойдаланганликни таҳлил қилиш;

- ҳар бир ўқувчининг ўқув имкониятларига ўқитувчининг йўналтирилганлиги, ижобий ўқув натижаларига муваффақиятли эришишда ўқувчини шахсий ривожлантириш индивидуал харитаси ва индивидуал ўқитиш дастури тузилганлиги;

- ўз-ўзини намоён этиш, ҳар бир ўқувчининг мустақиллигини очиб бериш, хато қилган ҳолда топшириқларни бажаришда турли

усуллардан фойдаланишга ўқувчиларни стимуллаштириш, фаол муносабат шаклини (фақат монолог эмас, балки диалог, полилог) қўллаш учун шароитни яратишга йўналтирилган дарсни барпо этиш.

Индивиднинг ўз ҳиссий доираси ишлари усуллари куйидагилар: оғзаки ҳисобот, ички ўз фикрини билдириш, шахсий фикрини шакллантириш, шахсий ҳаракатларини онгли бажариш, жавобгарлик ечимини қабул қилиш, ўз позициясини билдириш ва бошқалар. Бу энг муҳим янги юзага келган шахсий механизм аспекти, ички диалогдир.

Шахсни ривожлантириш функциялари, танлаш қобилияти, рефлексия, фикрни аниқлаш, “Мен” образини яратиш, жавобгарликни қабул қилиш, танлаб олинган фаолият доирасида ўзини ижодий намоён этиш, субъектнинг индивидуаллиги ва автономлигини таъминлашдир.

Бу функцияларни ривожлантириш фақат шундай шароитда мумкинки, буни индивиднинг ҳаётий фаолияти вазияти талаб қилиши керак. Шахс ривожланиши фазосини конструкциялаш билан педагог бу фазода ўзининг ўрни ва юриш-туришини ҳам аниқлайди. У ўқувчилар билан ўзаро муносабатда бўлади. Бу фазода уларнинг ўзаро муносабати белгили-маъноли шаклни олади.

Индивиднинг шахсий ривожланиш функцияси аниқ манбаси бўлиб, унинг ҳаётий фаолиятининг турли доиралари яққол кўринади. М.В.Клариннинг таъкидлашича, шахсий тажрибага эга бўлиш мумкин қачонки:

- интеллектуал-билиш доирасини излашда, агар бу шахсий маъно билан тақсимланган билимни излашга айланса;
- коммуникатив-диалог фаолият жараёнида, агар бу шахсий ҳаётий вазиятни ишлаб чиқиш ва апробация қилишга олиб келса;
- турли ҳаракат ва муносабатнинг муҳим аспектларида ишлаб чиқиш ва қайғуриш, шахсий мазмунни излашда шахсий-эмоционал доиранинг келиб чиқишида.

С.М.Горбовскаянинг ишларида ўқувчиларни ўрганиш ҳамда уларни ривожлантириш (психикаси, мотивацияси, шахсий белгилари, фаолият хусусияти, шахсий потенциали)нинг индивидуал хусусиятларини аниқлашни текширмасдан шахсга йўналтирилган таълим имконияти йўқлиги ҳақида сўз боради.

Дарсга қўйилган методик кўрсатмаларни, дастурларни амалга ошириш босқичларини кўрсатиб беради. Ўқувчиларнинг ўқув-билув компетенцияларини шакллантириш мақсадида дарс конспектини тақдим этади.

А.А.Штецнинг таъкидлашича шахсий ривожлантирувчи таълим нуқтаи-назаридан шахснинг функционал саводхонлиги ўстириш педагогик принципнинг 3 та таянчига суяниши лозим: ривожланишнинг таълим муҳити; персонификация; мотивация.

Бу принциплар замонавий жамиятда глобализациялашга интилувчи ўқувчи шахсини ҳақиқий ўз-ўзини аниқлаш ва ўз-ўзини намоён этишини таъминлайди.

М.Н.Алиев ва С.М. Алибековаларнинг ишларида истеъдодли ўқувчиларнинг билиш ва интеллектуал қобилияти тадқиқ этилган. Уларнинг ақлий ва жисмоний ривожланиши хусусиятлари очиб берилган. Индивидуал ёндашув асосида уларнинг шахсий ривожланишини таъминловчи ишларни ташкил этишнинг самарали шакллари ва методлари аниқланган.

Ўқувчилар истеъдодини ривожлантиришга имкон берувчи дидактик тизимлар учун шарт ва талаблар белгиланган:

- истеъдодли ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиш;
 - ўқитиш ва ривожланишнинг диалоглиги;
 - бажариладиган мураккаброқ топшириқларни мустақил танлаш имконияти ҳамда ўқитишнинг илгарилаб кетиш темпи дастурларидан фойдаланиш;
 - истеъдодли ўқувчиларнинг мақсадга қаратилган ҳамда шахсий сифатларини аниқлаш ва ҳисобга олиш;
 - индивидуал ривожланиш, ўз-ўзини намоён этишни педагогик қўллаб-қувватлаш ва ёрдам кўрсатиш;
 - ўқув материали мазмуни, вазифаларни бажариш усулларини танлашда индивидуал-табақалашган ёндашувни амалга ошириш;
 - муаммоли вазият ҳамда вазиятни муваффақиятли қўллашни яратиш;
 - турли ўқитиш шаклларини (индивидуал ва табақалашган) қўллаш;
 - индивидуал ва табақалашган тест топшириқлари ҳамда ўқув фанлари бўйича илгарилаб кетувчи мураккаблаштирилган вариатив дастурдан фойдаланиш.
- Индивидуал шахсни ривожлантириш мақсадида ўқув фаолиятини ташкил қилишда турли топшириқлар берилади, улар:
1. Ўз-ўзини англаш имконини берувчи топшириқлар:
 - ўз-ўзини баҳолаш;

усуллардан фойдаланишга ўқувчиларни стимуллаштириш, фаол муносабат шаклини (фақат монолог эмас, балки диалог, полилог) қўллаш учун шароитни яратишга йўналтирилган дарсни барпо этиш.

Индивиднинг ўз ҳиссий доираси ишлари усуллари қуйидагилар: оғзаки ҳисобот, ички ўз фикрини билдириш, шахсий фикрини шакллантириш, шахсий ҳаракатларини онгли бажариш, жавобгарлик ечимини қабул қилиш, ўз позициясини билдириш ва бошқалар. Бу энг муҳим янги юзага келган шахсий механизм аспекти, ички диалогдир.

Шахсни ривожлантириш функциялари, танлаш қобилияти, рефлексия, фикрни аниқлаш, “Мен” образини яратиш, жавобгарликни қабул қилиш, танлаб олинган фаолият доирасида ўзини ижодий намоён этиш, субъектнинг индивидуаллиги ва автономлигини таъминлашдир.

Бу функцияларни ривожлантириш фақат шундай шароитда мумкинки, буни индивиднинг ҳаётий фаолияти вазияти талаб қилиши керак. Шахс ривожланиши фазосини конструкциялаш билан педагог бу фазода ўзининг ўрни ва юриш-туришини ҳам аниқлайди. У ўқувчилар билан ўзаро муносабатда бўлади. Бу фазода уларнинг ўзаро муносабати белгили-маъноли шаклни олади.

Индивиднинг шахсий ривожланиш функцияси аниқ манбаси бўлиб, унинг ҳаётий фаолиятининг турли доиралари яққол кўринади. М.В.Клариннинг таъкидлашича, шахсий тажрибага эга бўлиш мумкин қачонки:

- интеллектуал-билиш доирасини излашда, агар бу шахсий маъно билан тақсимланган билимни излашга айланса;
- коммуникатив-диалог фаолият жараёнида, агар бу шахсий ҳаётий вазиятни ишлаб чиқиш ва апробация қилишга олиб келса;
- турли ҳаракат ва муносабатнинг муҳим аспектларида ишлаб чиқиш ва қайғуриш, шахсий мазмунни излашда шахсий-эмоционал доиранинг келиб чиқишида.

С.М.Горбовскаянинг ишларида ўқувчиларни ўрганиш ҳамда уларни ривожлантириш (психикаси, мотивацияси, шахсий белгилари, фаолият хусусияти, шахсий потенциали)нинг индивидуал хусусиятларини аниқлашни текширмасдан шахсга йўналтирилган таълим имконияти йўқлиги ҳақида сўз боради.

Дарсга қўйилган методик кўрсатмаларни, дастурларни амалга ошириш босқичларини кўрсатиб беради. Ўқувчиларнинг ўқув-билув компетенцияларини шакллантириш мақсадида дарс конспектини тақдим этади.

А.А.Штецнинг таъкидлашича шахсий ривожлантирувчи таълим нуқтаи-назаридан шахснинг функционал саводхонлиги ўстириш педагогик принципнинг 3 та таянчига суяниши лозим: ривожланишнинг таълим муҳити; персонификация; мотивация.

Бу принциплар замонавий жамиятда глобализациялашга интилувчи ўқувчи шахсини ҳақиқий ўз-ўзини аниқлаш ва ўз-ўзини намоён этишини таъминлайди.

М.Н.Алиев ва С.М. Алибековаларнинг ишларида истеъдодли ўқувчиларнинг билиш ва интеллектуал қобилияти тадқиқ этилган. Уларнинг ақлий ва жисмоний ривожланиши хусусиятлари очиб берилган. Индивидуал ёндашув асосида уларнинг шахсий ривожланишини таъминловчи ишларни ташкил этишнинг самарали шакллари ва методлари аниқланган.

Ўқувчилар истеъдодини ривожлантиришга имкон берувчи дидактик тизимлар учун шарт ва талаблар белгиланган:

- истеъдодли ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиш;
 - ўқитиш ва ривожланишнинг диалоглиги;
 - бажариладиган мураккаброқ топшириқларни мустақил танлаш имконияти ҳамда ўқитишнинг илгарилаб кетиш темпи дастурларидан фойдаланиш;
 - истеъдодли ўқувчиларнинг мақсадга қаратилган ҳамда шахсий сифатларини аниқлаш ва ҳисобга олиш;
 - индивидуал ривожланиш, ўз-ўзини намоён этишни педагогик қўллаб-қувватлаш ва ёрдам кўрсатиш;
 - ўқув материали мазмуни, вазибаларни бажариш усулларини танлашда индивидуал-табақалашган ёндашувни амалга ошириш;
 - муаммоли вазият ҳамда вазиятни муваффақиятли қўллашни яратиш;
 - турли ўқитиш шаклларини (индивидуал ва табақалашган) қўллаш;
 - индивидуал ва табақалашган тест топшириқлари ҳамда ўқув фанлари бўйича илгарилаб кетувчи мураккаблаштирилган вариатив дастурдан фойдаланиш.
- Индивидуал шахсни ривожлантириш мақсадида ўқув фаолиятини ташкил қилишда турли топшириқлар берилди, улар:**
1. Ўз-ўзини англаш имконини берувчи топшириқлар:
 - ўз-ўзини баҳолаш;

- мазмун бўйича бажарилган ишнинг усулини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш;
 - ўқувчини ўқув фаолият субъекти сифатида ўз-ўзини баҳолаши;
 - ўқув фаолиятида ўзининг иштирокини баҳолаши;
 - ўқув машғулотида ҳамда уй вазифасини билиш қобилиятларини аниқлаш.
2. Ўз ўрнини белгилаб олишга имконият берувчи топшириқлар:
- турли ўқув мавзусини асосли танлаш;
 - турли йўналишлардаги сифатли топшириқларни танлаш;
 - ўқув баллининг даражасига мос келадиган ўқув фаолиятини танлаш имконини берувчи топшириқлар;
 - ўқув фаолияти усулини асосли танлаш имконини яратувчи топшириқлар;
 - ўқув фаолиятини танлаш;
 - ўқувчилар томонидан қайси йўналишда ривожланишини танлаш.
3. Ўқувчиларни ҳамкорликда ривожланишига қаратилган топшириқлар:
- турли технология ва шакллардан фойдаланиб, гуруҳларда ижодий ишлаш;
 - биргаликда бажариладиган оддий ижодий топшириқлар;
 - гуруҳларда ўқитувчи томонидан ўқувчиларга вазифаларни бўлиб берган ҳолда биргаликда ижодий топшириқни бажариш;
 - ижодий ролли ўйинлар ташкил қилиш;
 - биргаликда ишлашда иштирокчиларнинг ўзаро ҳамжиҳатлигини кўзлаган топшириқлар;
 - фаолиятнинг натижаси ва жараёнини биргаликда таҳлил қилиш;
 - ўқув фаолиятининг индивидуал мақсади ва режасини ишлаб чиқишда бир-бирига ёрдам бериш.
4. Ўзини ўзгартириш, ривожланишга қаратилган топшириқлар ва биргаликда ишлаш усуллари:
- ўқув фаолиятини баҳосиз бажариш бўйича топшириқлар;
 - ўқувчи томонидан ўз хоҳиши билан ўзининг бажарган фаолият натижаларини таҳлил қилиши;
 - бир неча масалаларни ечиб бўлгач, ўқитувчи томонидан берилган мезонлар асосида ҳар бир ўқувчи томонидан ўз ишини баҳолаш;

- ўқишдаги шахсий истиқболларни белгилаб олишга қаратилган топшириқлар;
 - ўз-ўзини ривожлантиришга қаратилган мураккаб машғулотлар ва вазиятлар;
 - турли хусусиятларни намоён бўлишини талаб этувчи, ўқувчи ўз хоҳишидан келиб чиқиб танлай оладиган топшириқлар;
 - касбий қизиқишидан келиб чиқиб танлашга имкон яратувчи топшириқлар.
- Ҳар бир ўқувчининг ривожланиши ва ўз-ўзини намоён қилиши учун қуйидагиларни ўз ичига олган ўқув муҳитини ташкил қилиш лозим:
- турли мазмун, усул, шакл ва турдаги ўқув материалларини тайёрлаш ҳамда улардан фойдаланиш;
 - ўқувчига топшириқлар берганда унга топшириқни бажариш усуллари танлаш имконини бериш;
 - ўқувчиларни ижодий фаоллаштириш мақсадида, ноанъанавий шакллардан фойдаланиш;
 - мустақил ижодий фаолият учун шароит яратиш;
 - ўқув машғулотларида кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилиш;
 - индивидуал вариатив дастурлар ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш;
 - лойиҳалаш усулидан фойдаланиб ўқув жараёнини ташкил қилиш.
- Ўқитувчи шундай муҳит яратиши керакки, ҳар бир ўқувчи билим олишдаги хусусиятлари ва имкониятларини ҳисобга олиб, ўз-ўзини намоён қила олсин. Таълим жараёни нафақат информацион, балки ривожлантирувчи ҳам бўлиши керак. Ўқитувчининг ҳар бир ўқувчининг хулқини, бажараётган фаолиятини кузатиб, маълумотлар банкини тўлдириб бориши ва бу маълумотлар асосида шакллантирилган ўқувчининг “портрети”дан (тафаккури, фанларга қизиқиши, диққати ва бошқалар) таълим беришда фойдаланиши таълим самарадорлигини оширади.
- Эҳтимол, шахсий тажрибанинг муҳим манбалари, шу билан бирга, янги ролларни апробация қилиш, ҳаётий мақсадлар, лойиҳалар, ўзини намоён этиш усуллари танлаш доирасида ижодкорлик ҳам ҳисобланади.
- Шахсий тажрибанинг доираси ҳисобланган ўқув жараёни, бу тажриба хусусиятига адекватликни эгаллайди: бу жараённинг барча

аспектларида ўқувчиларнинг очиклиги, мақсадлар, мазмун, шакл ва методларни танлаш, натижаларни баҳолаш, ўқув фаолиятининг самарали олиб борилиши, педагогик воситаларнинг сифатли янги хусусиятларига кўра эришиладиган: уларнинг дискуссиялиги, имитациялиги, ролли моделлаштирилиши кабилар ҳисобланади. Юқорида билдирилган мулоҳазалар биз учун шахсга йўналтирилган ўқитиш муаммосини кўриб чиқиш учун хизмат қилади.

Шахсга йўналтирилган таълимнинг умумий хусусиятлари қуйидагилар: эркинлик ва ўзини эркин танлаш; мустақиллик; шахсий жавобгарлик; ўз-ўзини ривожлантириш; ўз-ўзини намоён этиш; ўз-ўзини аниқлаш.

Шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий процессуал хусусияти, ўқувчиларнинг шахсий функцияларини талаб қилувчи, актуаллаштирувчи ўқув вазияти ҳисобланади.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, бундай вазиятни конструкциялаш учта асосий шартни амалга оширишни назарда тутлади:

- турли даражали шахсга йўналтирилган вазифалар кўринишида таълим мазмуни элементларини тақдим этиш (“тўплам ёндашуви технологияси”)

- шахснинг ўзини намоён этишини, рефлексияни, мазмунли-субъект мулоқотини таъминловчи, асосий дидактик-коммуникатив муҳити сифатида, диалог шароитида мазмунни ўзлаштириш (“ўқув диалоги технологияси”);

- баҳслашув, қарама-қарши қаршилиқлар, ички тортишувлар шароитида ўқувчилардан шахсий функцияни намоён этишни талаб этувчи ижтимоий-ролли ва фазовий-вақтинчалик шароитда имитация (ўхшашлик), (“имитацион ўйинлар технологияси”).

Учталик “вазифа-диалог-ўйин” шахсга йўналтирилган ўқитишнинг “технологик комплексини” ўзига хос асосларини очиб беради.

Таълим мазмунининг шахсни ривожлантирувчи компонентларини тузишда асосий ролни шахсни ривожлантириш механизмлари тўғрисидаги тасаввур ўйнаса да, у бундай мазмунни танлаш ва композициясида алоҳида бир йўналиш эмас. Бунда мазмунни тузишда таълим мақсади тўғрисидаги тасаввур ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Шахсга йўналтирилган таълим концепцияси доирасида тадқиқот дастури ўз ичига бир қанча йўналишларни олади:

- шахсга йўналтирилган таълимнинг назарияси ва амалиётини яратишнинг методологик тартибга келтирувчилари;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш концепциясининг тарихий асослари;

- шахсга йўналтирилган таълим тизими ва технологиясини яратишнинг халқаро тажрибаси, уларнинг педагогик-таққосий таҳлили;

- шахсга йўналтирилган таълим тизими шароитида педагогик мақсадни кўзлаш манбалари;

- шахсга ёндашув вазияти асосида таълим мазмуни ва тузилишини танлаш;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари;

- бошқарув ва педагогик фаолиятда таълим муассасаларида шахсий ёндашувни амалга ошириш учун педагогик кадр ва раҳбарларни тайёрлаш.

Шахс функциясининг ҳар хиллигини учта таянч кўринишида тасвирлаш мумкин. Биринчиси, **жавобгарлик функцияси**. Жавобгарлик нима учун? Ҳамма нарса учун. Жавобгарлик қанчалик юқори бўлса, шахснинг ривожланиши шунчалик юқори бўлади. Жавобгарлик кимнинг олдида? Барчанинг олдида. Бошқалардан фарқли ўлароқ, бу маънавий характерга эга. Бу соҳа функциясига қуйидагиларни киритиш мумкин: маънавий танлаш функцияси, ҳаётий фаолиятни мотивацион асослаш ва бошқалар. Кейингиси, **ўзини намоён этиш функцияси**. Бунга қуйидаги функцияларни киритиш мумкин: ижодкорлик, эркинлик, индивидуаллик, мустақиллик, турли ҳаётий тўсиқлар билан тортишувлик, ҳаёт фаолият даражасини маънавий таъминлаш ва бошқалар. Охиргиси, **шахснинг рефлексив функцияси**, унинг мазмуний-изланувчанлик фаолиятини, “Мен” образини ривожлантириш, мақсадли таълимда автономликни таъминлайди.

Жавобгарлик шахснинг ички дунёсига нисбатан контекстуалликка (тугал фикр) эга бўлиши керак. Ўзини амалга ошириш учун ўйинлар шартини яратиш лозим. Рефлексив функция эса диалог шароитида ривожланади.

Шахсга йўналтирилган таълим концепциясига кўра, ҳар бир ўқувчи таълим жараёнида билимларни қўллаш тажрибасига, билиш ва амалий вазифаларни ечиш усулларига, ижодкорлик тажрибасига, ўзига хос шахсий функцияларни бажариш тажрибасига (танлаш қобилияти, рефлексия, мазмунни аниқлаш, ўзини намоён этиш, ижтимоий жавобгарлик кабилар) эга бўлиши керак.

Ҳар қандай концепциянинг самарадорлиги, унинг амалиётга

кўпгина таълим вазифаларини яхлит ечиш қобилиятини таъминловчи таълимнинг янги ва самарали технологияларини киритиш билан аниқланади. Агар шахс ривожланишининг предметли фаолиятини механик қайта ишлаб чиқишни таъминлаш мумкин бўлмаса, унда шахсга йўналтирилган таълимни лойиҳалаш янги сифатли педагогик ғояларга олиб келади.

Бугунги кунда шахсга йўналтирилган таълим технологияларининг **учта** принципиал характеристикаси аниқланган: биринчиси, уларнинг контекстуаллиги. Унинг моҳияти шундаки, бунда шахсий-ривожланиш вазияти, ўрганиладиган текст, ўқувчиларнинг шахсий-маъновий доираси контекстида ётганда юзага келади; иккинчиси, диалог, яъни ўзининг қадриятларини тушунтиришни назарда тутати.

М.М.Бахтиннинг назарияси шахснинг ўзига хос хусусиятларини очишга олиб келади. Биринчиси: “Мен - ўзим учун”, иккинчиси: индивиднинг яхлит ички дунёсини таъминлаш; учинчиси: унинг жавобгарлиги.

Шахс – бу таълим мақсади. Мен ким? Мен қандай яшайман? Нимага ундай қилдим? Ҳаётдан нимани хоҳлайман? Мендан. Бошқа кишилардан. Узоққа қаерга ҳаракат қилиш керак? Нимага ўқиш керак?

Шахсга йўналтирилган таълимнинг функциялари:

- **ижтимоий**, унинг моҳияти инсоннинг қадрияти, унинг жисмоний ва ахлоқий соғлигини таъминлаш, ҳаёт мазмунини англаш, шахсий потенциални амалга оширишда шахс эркинлиги ва имкониятларини тан олишдан иборат. Мазкур функцияни амалга ошириш воситаси бўлиб тушуниш, мулоқот ва ҳамкорлик ҳисобланади.

- **маданий-яратувчи**, бу таълим воситалари ёрдамида маданиятни сақлаш, бериш, ривожлантиришга йўналтирилган. Мазкур функцияни амалга ошириш механизмлари бўлиб, инсон ва ўз халқи ўртасидаги ўзаро алоқа, унинг қадриятини ўзиники деб қабул қилиш, уларни инobatга олиб шахсий ҳаётини яратиш кабилар ҳисобланади;

- **умумлаштириш**, инсоннинг жамият ҳаётига кириши учун зарурий ва етарли ижтимоий тажрибасини ўзлаштиришни таъминлашни назарда тутати. Мазкур функцияни амалга ошириш механизмлари бўлиб, рефлексия, индивидуалликни сақлаш, ижодкорлик, ўз ўрнини топиш воситаси ҳисобланади.

Бу функцияларни командалар-административ, авторитар стиль шароитида амалга ошириш мумкин эмас. Шахсга йўналтирилган таълимда ўқитувчининг бошқача вазияти назарда тутилади:

- ўқувчига ва унинг келажагига, ривожланишига оптимистик ёндашув;

- ўқувчига шахсий ўқув фаолияти субъекти, худди шахсдай, ўз хоҳиши билан ўқиш, шахсий фаоллигини кўрсатишдек муносабатда бўлиш;

- ўқитишда ҳар бир ўқувчининг шахсий маъно ва қизиқишларига (билиш ва ижтимоий) таяниш, уларнинг ривожланишига ҳисса қўшиш.

Шахсга йўналтирилган таълимнинг мазмуни, инсонни шахснинг шахсий тикланишига ёрдам беришга, ҳаётда шахснинг шахсий вазиятини аниқлашга чақиради: ўзи учун муҳим бўлган нарсаларни танлаш, билимларнинг аниқ бир тизимини эгаллаш, қизиқарли илмий ва ҳаётий муаммоларни аниқлаш, уларнинг ечими усулларини ўзлаштириш, “Мен” шахсий дунё рефлексияни очиш ва уларни бошқаришга ўрганиш.

Шахсга йўналтирилган таълим мазмунини тузилиши, шахсга йўналтирилган вазиятни, ўрганиладиган фан, мавзулар, асосий материалларни ўрнини лойиҳалашдир. Шахс тажрибасини актуаллашти-риш аслида ўрганиладиган курснинг фан мазмунини ўзлаштиришга халақит бермасдан, шахсга йўналтирилган вазиятни кучайтириш, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштиришга, ўрганиладиган фаннинг чуқур ичига киришига имкон беради.

Бугунги кунда ўқув фани мазмунини қайта яратиш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Шунинг учун давр талабларидан келиб чиқиб, кимё таълими мазмунига когнитив, операционал ва ижодий-изланувчанлик компонентлари қаторида ўрганиладиган фанга шахсий-инсонпарварлик йўналиши тажрибасини, кимёвий билимлар рефлексияси, кимё ривожланиш тарихини яхлит қабул қилиш, кимё фани ижодкорларининг илмий ижодий ҳамда ахлоқий-маънавий вазиятларини киритишни назарда тутиш лозим.

Тадқиқот ишида шахсга йўналтирилган таълим, ўзини намоён этиш, мустақиллик, мустақил таълимга ўқитиш субъектларининг қобилиятини ривожлантириш учун оптимал шароитлар яратилган педагог ва ўқувчи ўзаро муносабатини ташкил этишга асосланган таълим типи сифатида кўрилади. Бу тизимнинг марказида ўқувчи шахсини ривожлантириш туради.

Шахсга йўналтирилган таълим ўз ичига иккита ўзаро боғлиқ жараёни олади: ўқитиш ва тарбиялаш. Бундай таълим жараёнида асосийси ўқитиш ҳисобланади. Шахс тарбиясини ечиш муаммоси эса, кадрларнинг психологик ҳолатига, психологик-педагогик

тайёргарлигига, касбий-педагогик йўналишдаги ривожланиши билан, педагогик муносабатда диалогни амалга ошириш, йўналиш доирасини инсонпарварлаштириш билан бевосита боғлиқ.

Таълим жараёнида шахсга йўналтирилган таълим ўқитувчисининг малакасини такомиллаштиришда, шунингдек ўқитувчи юқори самарадорликка эришиши учун қуйидагиларни билиши мақсадга мувофиқдир:

- ўқитувчи аввало ўзи фанини юқори савияда билиши;
- ўқитувчи интерфаол методларни қўллаган ҳолда таълим бериши;
- ўқитувчи ахборот коммуникацион технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда таълим бериши;
- ўқитувчи халқчил тарзда ижтимоий ҳаёт билан боғлаб таълим бериши, шунингдек, ўқувчиларда ҳосил бўлган билим, малака ва кўникмаларини ҳаётга татбиқ эта олишига эришиши;
- ўқувчиларнинг олган билими ва тажрибаларини мактаб тизими қўллаб - қувватлаши лозим. Агар ўқувчиларга хом ашёни тежаш, ундан унумли ва самарали фойдаланиш ҳақида ўқитирганда, мактаб атрофида хом ашё бекорга исроф бўлаётган ва мақсадсиз сарфланаётган бўлса, бу натижа бермайди;
- ўқитувчи ҳар бир дарс кесимида ўқувчиларни янгиликка, яратувчанликка ундаши;
- ўқитувчи ўқувчиларни дарс машғулотларида дарснинг ривожлантирувчи мақсадларидан келиб чиқиб, жамиятда бўлаётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларга дахлдорликни ҳис этиб уларда фаол иштирок этишга эришиш лаёқатини шакллантириши.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЎҚИТИШ

Бугунги кунда энг самарали педагогик технологиялардан бири бўлиб шахсга йўналтирилган ўқитиш ҳисобланади. Лекин уни қўллашда ягона бир тушунчанинг йўқлиги педагогик жараёнга ўз салбий таъсирини ўтказмоқда. Шунинг учун, бугунги кунда энг асосий вазифалардан бири, бу шахсга йўналтирилган технология ва усулларни амалга оширишга бўлган ёндашувларни ишлаб чиқишдир. Бу, ўз навбатида, юқоридаги камчиликларни бартараф этишга имкон беради.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш - таълимни инсонпарварлаштиришнинг муҳим муаммоларини ечишга қаратилгандир: таълим

нуфузини ошириш, ўқувчиларда билишга барқарор қизиқишни, мустақил ўқиш истаги ва кўникмасини, қийинчиликларни енгиб ўтишни ривожлантириш, шахснинг маданий базаси асосини шакллантириш. Шахсга йўналтирилган ўқитиш – бу шундай ўқитиш турики, бунда таълим жараёни ва таълим дастурлари ўқувчининг билиш хусусиятларига тегишли ҳолда ҳар бир ўқувчига йўналтирилган. Шахсга йўналтирилган ўқитиш марказида тарбияланувчи шахси, унинг ўзига хос хусусиятлари, ўз қадрияти, субъектив тажрибаси туради, улар дастлаб очилади, кейин эса таълим мазмуни билан мослашади.

Шахсга йўналтирилган ўқитишда – ўқувчи шахсининг эҳтиёжлари, мотивлари, мақсадлари, қобилятлари, фаоллиги, интеллекти ва бошқа индивидуал-психологик хусусиятлари ҳамда ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг ёш, индивидуал-психологик хусусиятлари ҳисобга олинади. Ҳисобга олиш таълим мазмуни, таълим дастурлари вариативлиги, ўқитиш технологиялари, ўқув-фазовий муҳитни ташкил этиш орқали амалга оширилади. Умуман олганда, ўқувчи ва ўқитувчиларнинг ўзаро таъсири ўзгаради. Улар ўқитиш жараёнининг субъекти бўлиб қолади.

Л.М.Фридманнинг фикрича: шахсга йўналтирилган ўқитиш ва шахсга йўналтирилган таълимни фарқлай олиш лозим. Агар биринчиси ўқувчиларнинг шахсий сифатларини шакллантиришга имкон берувчи ўқитиш тизимини билдирса, иккинчиси кенг тушунчага эга, у ичига биринчисини, шу билан бирга, ўқувчи шахсини тарбиялашнинг барча тизимини олади.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш – ўқитувчидан ўз позициясини ўзгартиришни, ўқитишда эркин атмосферани яратишни, ўқувчиларнинг фаоллиги ва ривожланишини стимуллаштириш методларидан фойдаланишни талаб этади.

Ўқитишда эркин атмосферани яратиш шу билан характерланадики, бунда ўқувчилар муаммоларни эркин муҳокама қилишади, хато қилишдан қўрқинмайди, бир - бири билан ўзаро муносабатда бўлади, ўқитувчини билим, тажриба манбаи сифатида кўради.

Ўқитишнинг эркинлигини стимуллаштирувчи методларга қуйидаги-лар тааллуқли: аниқ муаммоларни ечиш учун қўйиш, контрактлар методи, турли таркибдаги гуруҳлар ишини ташкил этиш, эксперимент, тадқиқот сифатида ўқитишни ташкил этиш, ўз-ўзини англаш бўйича махсус машғулотлар, яхши атмосферани яратиш учун

шахслараро ўзаро муносабат, эмоционал методларга (ўйинли) тус бериш.

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг асосий мақсади, ҳар бир ўқувчининг алоҳида индивидуал билиш имкониятларини, эҳтиёж ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, синф жамоасида ишлашларига имкон берувчи психологик-педагогик шароит тизимини яратиш орқали ҳар бир ўқувчида такрорланмас индивидуалликни тан олишдан иборат.

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади: ҳар бир ўқувчининг индивидуал билиш имкониятларини очиб бериш; унинг индивидуал билиш қобилиятларини ривожлантириш; унга ўз-ўзини англашда, ўз-ўзини актуаллаштиришда, ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзини аниқлашга ёрдам бериш; шахсий ҳаётини самарали куришга имкон берувчи ҳаёт фаолияти маданиятини шакллантириш.

Шахсга йўналтирилган ўқитишни амалга ошириш, шундай таълим мазмунини ишлаб чиқишни талаб этадики, бунга фақатгина илмий билимлар эмас, балки билишнинг усул ва методлари ҳам киради.

Шахсга йўналтирилган ўқитишни амалга ошириш учун қуйидагилар муҳим: ўқувчи ривожланишига йўналтирилган асосий процедуралар; унинг индивидуаллигини шакллантириш учун мақбул шароитни яратиш; ўқувчининг психик ривожланиши нормалари тўғрисида бизнинг маданиятимизда мураккаб тасаввурнинг ўзгариши.

Шахсга йўналтирилган ўқитишни асоси бўлиб шахсга йўналтирилган ўқув вазияти ҳисобланади. Ўқув вазиятини конструкциялаш қуйидаги усуллардан фойдаланишни назарда тутати: таълим мазмуни элементларини турли даражали шахсга йўналтирилган вазифа кўринишида тасаввур этиш; диалог шароитида мазмунни ўзлаштириш, субъектли-фикрлашга муносабат, рефлексия, шахсни ўз-ўзини амалга оширишни таъминловчи дидактик-коммуникатив муҳит каби; ички конфликтлик вазиятида шахсий функцияларни амалга оширишни таъминловчи ижтимоий-ролли, фазовий-вақтли шароитлар имитацияси.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш тизими интегратив, янги сифатга эга бўлмоқда. Айниқса, ички томондан ўқув-тарбиявий жараён субъектлари - янгиланиши лозим. Ўқитувчи ва таълим олувчилар. Уларнинг ҳар бири ўзига у ёки бу позицияни қабул қилиши, ўқитувчи таълим олувчи билан унинг шахсини ҳурмат қилиш режаси асосида тенглашиши қандайдир устунлик қилиш, қўшимча ҳуқуқ, турли ва

авторитар имтиёзлардан воз кечиши керак.

Таълим олувчи эса ўзининг ўқувчи ролини тўғри англаши, ўзини касбий ривожлантиришга интилиши, ўқитувчига саволлар бериши, улар билан баҳслашиши мумкин.

Ўқитиш мақсадида ўқув материали мазмуни ўқув-тарбиявий жараёни шахсни ривожлантириш субъектларининг воситасига айланади: ўқитувчи ва таълим олувчилар. Таълим муассасасида асосий ўқитиш шакли маъруза ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган тизим шароитида ўқитувчи назарий ўқитишда ўқувчининг шахсий характеристикаларини (ўқиш маҳорати, фикрлаши, саволлар бериши, хулосалар чиқариши) ривожлантириш учун асосий эътиборни дарсга қаратади. Бундай шароитларда ўқувчи фикрлай олиши, ахборотларни эслаб қолиши лозим. У мустақил таълим фаолияти кўникмаларини шакллантириши, фикрлашини уйғотиши ва бошқаларни амалга ошириши керак.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган тизимини яратиш қуйидаги бошланғич тартибларга асосланади:

- субъект тажрибасининг фаол ташувчиси сифатида ўқувчининг ўзига хослиги, индивидуаллиги, ўз қадрияти;
- ҳар бир ўқувчининг субъект тажрибасини аниқлаш бўйича ўқитувчининг ўқув жараёнини конструкциялаш ва амалга ошириши учун алоҳида ёндашуви керак;
- ўқувчининг икки турдаги тажрибаси ўзаро муносабати – индивидуалликни сиқиб чиқариш, уни жамоат тажрибаси билан тўлдириш билан эмас, балки уларни мунтазам келишув, ўқувчининг йиғилган шахсий ҳаётини фаолиятидан фойдаланиш билан келиб чиқиши лозим;
- шахс сифатида ўқувчининг ривожланиши фаолият нормативини эгаллаш йўли билан эмас, балки мунтазам бойитиш, шахсий ривожланишнинг асосий манбаси сифатида субъект тажрибасини қайта ўзгартириш орқали келиб чиқади;
- ўқитишнинг асосий натижаси – ўқувчи билиш қобилиятининг билим ва кўникмаларини ўзлаштириш асосида шакллантирилиши лозим.

И.С.Якиманский ўқитиш жараёнини ўқувчининг субъект тажрибасини амалга оширувчи, унинг айрим индивидуал аҳамиятли фаолияти сифатида кўриб чиқади. Ўқитишнинг роли шундан иборатки, бунда бу тажриба (шахсий фикрлари, муҳимлилик, муносабат)нинг ўзига хослигини аниқлаш учун уни илмий мазмун билан бойитиш,

керак бўлса қайта тиклаш, ўқувчининг индивидуал ривожланиши учун шароитни яратиш лозим.

Шунинг учун, ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологиялари – ўқув жараёни мазмунига дидактик талабларни амалга оширувчи таълимнинг субъективли принципи ҳисобланади, улар:

- ўқув материали ўқувчининг субъект тажрибаси мазмунини аниқлашни таъминлаши лозим;
 - билимларни баён этиш йўналтирилганлик, фақат улар ҳажмини, структурасини, предмет мазмунини умумлаштиришни кенгайтиришга эмас, балки ҳар бир ўқувчининг мавжуд тажрибасини қайта ўзгартиришга йўналтирилиши керак;
 - ўқувчи тажрибасини янги билимларнинг илмий мазмуни билан мунтазам келишиши;
 - мустақил таълим, ўз-ўзини ривожлантириш, билимларни эгаллаш давомида ўз фикрини билдириш имкониятларини таъминлаш мақсадида, муҳим таълим фаолиятига ўқувчини фаол стимуллаштириш;
 - вазифаларни бажариш ҳамда ечишда танлаш имкониятини яратиш;
 - ўқувчиларни мустақил танлашга ҳамда ўқув материални қайта ишлаш усулларидадан фойдаланишга стимуллаштириш;
 - шахсий ривожланишда уларнинг функцияларини ҳисобга олиб, ўқув ишларининг умумманткий ва ўзига хос усулларини ажратиш;
 - фақат натижани назорат қилиш ва баҳолашни таъминлаш эмас, балки асосийси, ўқитиш жараёнини, яъни, ўқувчи ўқув материални ўзлаштириш билан амалга оширувчи трансформациялар билан ҳам таъминлаш керак;
 - фаолият субъекти сифатида ўқитишни қуриш, амалга ошириш, рефлексия, баҳолашни таъминлаш.
- И.С.Якиманский концепциясида ўқитишнинг асосий шакли, шахсга йўналтирилган дарс ҳисобланади, бунда юқорида таъкидланган шахсий аҳамиятли ўқитишни ташкил этишнинг барча тартиблари концентрацияланади:
- ўқувчининг субъект тажрибасини очиб беришга имкон берувчи ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турли метод ва шаклларидадан фойдаланиш;
 - синф ишида ҳар бир ўқувчининг қизиқувчанлик атмосферасини яратиш;

- мулоҳазаларга ўқувчиларни стимуллаштириш, топшириқларни бажаришнинг турли усулларидадан, нотўғри жавобларни олишда хато қилиш ҳуқуқидан фойдаланиш;

- дарсда ўқувчига ўқув мазмуни тури ва шаклини танлаш учун имкон берувчи дидактик материаллардан фойдаланиш;

- ўқувчи фаолиятини фақат якуний натижа билан эмас, балки унга эришиш жараёнида баҳолаш;

- ўқувчининг ўз иш услубини топишга ҳаракатини рағбатлантириш, дарс давомида бошқа ўқувчиларнинг иш усулларини таҳлил қилиш, самаралиларини танлаш ва улардан фойдаланиш;

- дарсда ҳар бир ўқувчига иш усулларида мустақиллик, ташаббускорликни намоён этиш имкониятини берувчи педагогик вазиятни яратиш.

Таълим жараёнида шахсий қобилиятларнинг намоён бўлиши, махсус шахсга йўналтирилган вазиятни (ўқув, билиш, ҳаётий) яратишга имкон беради – бу вазият шахсий функцияларни келтириб чиқаришни талаб этади. Масалан, ўқувчи фикрни излаш, ўзи ҳақида ўйлаш, ўз ҳаёти моделини қуриш, муаммони ечишнинг ижодий вариантини танлаш, факторларга танқидий баҳо бериш каби вазиятга дуч келди, дейлик. Бу вазиятда репродуктив-билиш даражасида ечиш мумкин бўлмаган вазият юзага келади. Ўқувчи уни ечиш учун мустақил ҳаракат қилади.

В.В.Сериков шахсга йўналтирилган вазиятни яратишнинг педагогик технологиясини ишлаб чиқди. Бу технология шахсга йўналтирилган вазиятнинг учта асосий характеристикасини амалга ошириш ғоясига асосланган: ўз контексти ҳаёт фаолияти, диалоглик ва уни иштирокчиларининг ролли ўзаро муносабати.

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг янги концепцияларида, ўқитиш жараёнининг инсонпарварлик йўналганлиги кучайтирилади; ижтимоий сифатлардан ташқари, ўз (унинг мустақиллиги, танлашга қобилияти, рефлексия, ўз-ўзини регуляция қилиш ва б.қ.) субъекти хусусиятига эга шахс кўриб чиқилади; таълимнинг асосий мақсади – индивидуал-шахсий қобилиятларни, хусусиятларни ривожлантириш учун шароитни яратишдан иборат бўлади, индивидуал ўз-ўзини ривожланти-ришнинг ички механизмлари (жонлантириш, ўз-ўзини актуаллаштиришга интилиш, ўз-ўзини намоён этиш) муҳим аҳамият касб этади.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш таълим тизимида асосий ролни ўйнайди. Замонавий таълим ўқувчи шахсини ривожлантиришга, унинг

имкониятларини, талантини, ўз-ўзини англаши, ўз-ўзини амалга оширишини очишга йўналтирилган бўлиши лозим.

В.В.Сериковнинг таъкидлашича, шахсни ривожлантирувчи ўқитиш, ўқувчиларда англаш тажрибаси ва шахснинг ўзини амалга оширишни шакллантириш билан боғлиқ бўлган таълим фаолияти доирасининг ўзига хослиги сифатида тақдим этилади. Унинг айтишича, шахсни ривожлантирувчи ўқитишни амалга ошириш учун турли ёш босқичларида ўқувчини шахсий ривожлантириш нормаларини мақсадли ишлаб чиқиш муҳим.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш асосида аслида, фақат кимё фанини ўқитиш мазмунини ўзлаштириш эмас, балки кимёни билиш мазмуни ва муҳимлигига нисбатан ўқувчининг ўз-ўзини аниқлашига йўналтирилган асосий билиш фаолияти турига ўқувчиларни жалб этиш ётади.

Кимёвий билимларни энг муҳим стратегиясида ўқувчининг методологик йўналишини тўғри ташкил этилса, шахсий муҳим дунёқарашга эга хулосаларни чиқариши мумкин, бундай стратегиялар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: ўқувчида объектив ҳақиқатга интилишни шакллантириш; ўқувчида ҳар қандай муҳокама ва баҳолашга жавобгарлик ҳиссини уйғотиш; ўқувчида маданий изчиллик тўғрисида умуминсонийлик тушунчаларини шакллантириш; ўқувчилар фикрлашининг диалог асосдалиги; методологик билимларни эгаллаши; ижодкорлик.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш - бу ўқитиш марказида тарбияланувчи шахси, унинг ўзига хос хусусиятлари, ўз қадрияти, субъектив тажрибаси туради, улар дастлаб юзага чиқади, кейинчалик эса таълим мазмуни билан мослашиб боради.

Дарсда шахсий вазият - объектив берилган мазмун ва субъектларнинг ўзаро мураккаб муносабати натижасидир. Бунда материал ўқув жараёни иштирокчиларининг ижодий изланиши ва ўз фикрини билдиришига, бу мазмунни қайта ишлашга, ундан муҳим ҳаётий фикрларни ажратиш олишга хизмат қилиши керак.

Инсонпарварликка йўналтирилган ўқитишнинг мавхум модели - бу шахсга йўналтирилган ўқитиш факторлари ва муҳим белгилари келтирилган яхлит ўқитиш вазиятини назарий акс эттиришдир. Бу тавсиф, шахсга йўналтирилган вазиятнинг бошқа ҳар қандай ўқув вазиятидан фарқ қилувчи мезонларини кўрсатади. Ўқитиш фанига мос ҳолда бу вазиятларнинг биз томондан тақлиф қилинган асосий характеристикаларини келтирамиз:

- мазкур вазиятда ўзлаштириладиган таълим мазмуни қисми, ўқувчининг ўзига хос хусусиятлари ва фазилатларини таъкидлаш учун, ахлоқий, интеллектуал, эстетик; унинг иқтисодий фаровонлиги, амалий фаолияти ва ҳаёт турмуш муҳитини сақлашни яхшилаш учун ўрганиладиган материалнинг муҳим томонларини очиб бериш керак;

- бу материални ўзлаштириш жараёнида асосий шахс функциялари қайта ишлаб чиқилади: эркин танлаш, ўз фаолиятининг предмети раангли, рефлексивли муносабат, мақсадни кўзлаш, индивидуаллик, инсонийлик муносабатлари ҳамда предмет муҳитини ахлоқий ва эстетик баҳолаш; ечимларнинг иқтисодий ва экологик мақсадга мувофиқлиги; инсон фаолияти даражасининг илмий-техник узлуксиз ўсиши;

- ўқув материални тақдим этиш усуллари вазифалар ҳисобланади, уларни ечиш вақтида ўқувчи кетма-кет янги маъновий муносабатга жалб этилади; унинг мазмуни, маънавий ва ижтимоий доирага чиқиши, илмий ижодкорликнинг шахсий-индивидуал факторлари ўқувчи учун маъно ва аҳамиятлиликка эга бўлади.

Ўрганилаётган фанда шахсга йўналтириш ижтимоий-маданий тажрибанинг асосий тури сифатида кўриб чиқилади. Уни ўзлаштириш умумий таълим мазмунининг асосий структурали компонентлари ҳисобланади. Уни таълим процессуал ва мазмунли аспектларининг ягона шакли сифатида кўриб чиқиш мумкин. Бу шундай шакли, бунда ҳар қандай ўрганиладиган фаннинг моҳиятли томонини ўқитиш субъектининг тўлиқ ўзлаштириши келиб чиқади.

Шахсга йўналтирилган ўқитишда педагогнинг функциялари қуйидагилардан иборат:

- ўқувчини таълим жараёни субъекти сифатида, шахс, индивидуаллик сифатида ўрнатиш;

- ўқувчилар эмоциясига хайрихоҳлик билдириш;

- ўқувчининг фикри ва хулосаларига, мустақил фикрларига ижобий, ҳурмат муносабатида бўлиш;

- ўқувчининг субъект шахсий тажрибасига таяниш;

- ўқувчиларнинг мотивацион доирасини ривожлантириш, дарсда мустақиллик даражасини ошириш;

- ўқувчиларнинг шахсий ривожланишига педагогик фаолиятни йўналтириш;

- ўқувчилар билан муносабат вазиятида диалог;

- шахсий ҳарактларни мотивларни англашга йўналтириш;

- таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ўқувчиларнинг таклифи, истакларига ўқитувчи томонидан қизиқиш уйғотиш;

- ўқувчиларнинг ижодкорлик фаоллигини рағбатлантириш.

Ўқитувчининг функцияси сезиларли даражада ўзгаради, у ҳамсухбат, тадқиқотчи, ўқувчи учун шароит яратувчи, эксперт бўлади.

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг асосий ғояларидан бири - бу ўқувчининг таълимда ўз ўрнини топишидир. Ўз ўрнини топиш деганда, ўқувчининг аниқ бир фан ҳамда шахсий сифатлари бўйича ўз-ўзини такомиллаштириш мақсади ва воситаларини танлаш жараёни ҳамда натижаси тушунилади.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- ўқувчиларнинг ҳаётий-ижодкорлигида ўз-ўзини ривожлантириш ва ўз ўрнини топишни амалга ошириш;

- бу фаолият учун ўқитишнинг замонавий тури ва шакллари ишлаб чиқиш;

- ўқувчи шахсининг шаклланишини, такрорланмас индивидуаллик ва маънавий бойликка эга бўлишини таъминлаш;

- ўқитиш жараёнида ҳар бир ўқувчига қулайлик, ўз фаолиятида муваффақиятга эришиш учун мотивация, унинг мунтазам олға интилиши учун шароит яратиш;

- машғулот учун ҳар бир ўқувчининг шахсий аҳамиятини таъминлаш;

- ўзига хос шахсий индивидуумни, инсонлар, табиат, маданият билан ўзаро муносабатни ўрнатиш учун муҳим бўлган ўзини намоён этиш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини ҳимоя қилиш механизмларини амалга оширишга имконият яратиш;

- шахсий ҳаёт фаолияти субъекти сифатида ўқувчини шакллантириш ва тарбиялаш;

- ўқувчи ҳолатини ўқув-тарбиявий жараённинг фаол субъекти сифатида аниқлаш;

- ўқувчиларни фанларнинг амалий йўналганлигига тайёрлашни таъминлаш;

- ўқув-билув фаолияти усул ва йўллари шакллантириш;

- ўқувчиларнинг мустақил ҳолда мақсадни қўйиш ва ютуқларга эришишини ташкил этиш;

- ҳар бир ўқувчини ўз билим дунёсини яратишга, ўз ютуқларини назорат қилишга, ҳаётий вазифаларни ечишда ижодий усулларни қўллашга ўргатиш;

- уларда маънавий, жонкуярлик, ахлоқий, ўзаро ҳурмат сифатларини шакллантириш.

Қуйидаги 1-жадвалда шахсга йўналтирилган ўқитишнинг асосий таянч тушунчалари ва уларнинг моҳияти келтирилган.

1-жадвал

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг асосий таянч тушунчалари ва уларнинг моҳияти

Таянч тушунчалар	Моҳияти
Қадрият	Инсон ҳаётини энг муҳим омил сифатида қабул қилиш. Тушунчаларни англаш: бурч, қарздорлик, касбий виждон, фуқаролик, ижтимоий фаоллик.
Қизиқувчанлик	Фанга қизиқиш ўз-ўзини такомиллаштириш имконияти сифатида, ўзлиги, ўз кучига ишониш, ютуқларга эришишга интилиш, жисмоний ва психик ютуқларга бардош бериш қобилияти, мустақиллик.
Билиш	Билим, кўникма ва малакаларнинг таълим стандартига мос келиши лозимлиги.
Ижодкорлик	Касбий малакаларни шахсий сўровлар ва истеъдодларга мос ҳолда шакллантириш лозимлиги: меҳнатсеварлик, интилувчанлик, чидамлик, ташаббускорлик, мустақиллик.
Коммуникатив-лик	Жамоада ўз лидерлик ролини бажара олиши, алоқани ўрната олиши, бошқаларни ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатини танқидий англай олиши, ўз тенгдошлари билан ўзаро муносабатларни таҳлил қила олиши.
Ишчанлик	Ишчанлик муносабатини ўрната олиши, иш контрактларини туза олиши, ўз касбий имкониятларини баҳолай олиши.
Касбий	Таълим ва тарбиявий фаолиятга ўз қизиқишини билдира олиши, кузатувчанлик ва рефлексияни эгаллаганлиги, психология ва педагогика соҳасида билимларга интилиши, ташкилотчилиги.

Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг белгилари қуйидагилар: ҳар бир ўқувчининг ноёблиги ва индивидуаллигини тан олиш; ҳар бир ўқувчи ва ўқитувчи томонидан ҳар қандай бошқа кишининг ноёблиги ва индивидуаллигини тан олиш; ҳар бир ўқувчи бошқа кишиларнинг ноёблигини тан олган ҳолда, улар билан инсонийлик асосида ўзаро муносабатда бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш қонунлари қуйидагилар:

- таълим муҳитлари ва ўқувчининг ўзини ижодий намоён этиши билан боғлиқлиги қонуни. Ўқувчининг ижодий потенциалини амалга ошириш даражаси, таълим жараёнини таъминлашга қаратилган шароит, восита ва технологияларга боғлиқ. Ўқувчи томонидан ўқитиш мақсадлари, таълимнинг очиклилик мазмуни, табиий ўқитиш технологиялари, ўқитишнинг темпи, шакли ва индивидуал

траекториясини киритишни танлаш имконияти ўқувчининг ўзини-ижодий намоён этишини оширади;

ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ўзаро боғлиқлик қонуни. Ўқитишга йўналтирилган ҳар қандай фаолият, ўқувчида унинг шахсий сифатлари, жамият аъзоси сифатида унинг тарбиясини ривожлантириш билан боғланган. Бу ўзаро боғлиқликнинг натижавийлиги, таълим жараёнида махсус тарбия ва ривожлантириш мақсадларининг мавжудлиги билан аниқланади;

ўқувчилар ўқитиш натижаларининг таълим фаолияти характери билан ўзаро боғланганлик қонуни. Ўқитиш натижаси ўқувчининг таълим маҳсулотлари билан ифодаланади. Ўқитиш натижаларига энг кўп таъсирни ўқитиш технологиялари, шакллари ва методлари кўрсатади.

Ушбу санаб ўтилган қонунлар ўқитишда шахсга йўналтирилганликка тўғри муносабатга эга, улар дидактик тизимни ва мос келувчи амалиётни конструкциялаш асосларини аниқлаб беради.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш принциплари қуйидагилар:

- ўқувчининг шахсий мақсадни кўзлаганлик принципи. Ҳар бир ўқувчининг таълими унинг шахсий ўқув мақсадларини ҳисобга олиш асосида келиб чиқади. Мазкур принцип ўқувчининг ўз фаолияти мақсадларини кўя олиш қобилиятига таянади. Ўқувчининг аниқ бир ўқув масаласига нисбатан ўз мавқеини белгилаб олиши, унга ўз олдига аниқ мақсад ва вазифаларни қўйишга имкон беради, кейин бунинг асосида индивидуал траекторияни амалга ошириш мумкин: ўқитишнинг шакл, методларини танлашда иштирок этиш, машғулотнинг темпи ва мазмунини аниқлашда. Ўқувчилар ўзларини қизиқтирувчи муаммоларни белгилашда ўқитувчилар билан ўртоқлашади, умумий таълим дастурлари билан машғулотнинг индивидуал дастурини келишиб олади.

Мазкур принцип ҳам ўқувчи, ҳам ўқитувчи томонидан ўқитиш мақсадларини зарурлигини англашни назарда тутаяди. Агар уларнинг мақсади турлича бўлса, ўқитувчи ўқувчи мақсадини ўзгартиришга ҳаракат қилмайди, балки унга ўз мақсадини англашга ёрдам беради;

индивидуал таълим траекториясини танлаш принципи. Ўқувчилар ўқитувчи билан келишган ҳолда ўз таълими асосий компонентларини онгли танлаш ҳуқуқига эга: мазмунни, мақсадларни, вазифаларни, темпни, ўқитиш методларини, таълимнинг шахсий мазмунини, натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш тизимларини;

таълим жараёнининг метапредмет асослари принципи. Таълим жараёни мазмуни асосини, ўқувчилар томонидан субъектив шахсий билиш имкониятини таъминловчи фундаментал метапредмет объектлар ташкил этади;

ўқитишнинг серунумли принципи. Серунумли ўқитиш ўқувчилар томонидан таълим маҳсулотларини яратишга қаратилган. Ўрганиладиган фанларда ички таълим маҳсулотларини яратиш жараёнида ўқувчида ички кўникма ва қобилиятларни ривожлантириш амалга оширилади. Ўқувчилар томонидан шакллантирилган ўқитиш мақсади, режаларни тузиш, фаолият алгоритми, фаолият усуллари, ўз-ўзини баҳолаш қабилар улар таълим фаолиятининг маҳсулотлари ҳисобланади;

ўқувчилар дастлабки таълим маҳсулотлари принципи. Бу принцип ўқитишнинг табиийлиги ва шахсга қаратилганликни аниқлаштиради. Ўқувчилар ўзларининг имкониятларини кенг очаяди, ижодий фаолият технологияларини эгаллайди, таълим маҳсулотини яратади;

ўқитишнинг вазиятли принципи. Таълим жараёни, ўқувчиларнинг ўз-ўзини намоён этиши, уларнинг ечимини излашни назарда тутувчи вазиятлардан яратилади. Ўқувчининг ижодий фаолиятини ташкил этиш учун, ўқитувчи юзага келувчи таълим вазиятини яратади ёки ундан фойдаланади. Унинг мақсади - ўқувчи фаолиятини таъминлаш ва мотивация уйғотиш;

таълим рефлексияси принципи. Рефлексия - бу фаолият усулларини англаш, ўқитувчи ва ўқувчи таълим олишини қайд этиш. Ўқувчилар фақат нима қилганини англамасдан, балки фаолият усулларини ҳам англайди. Таълим рефлексияси шакллари турлича: оғзаки муҳокама, ёзма анкеталаш, бўлаётган ўзгаришларни график тасвирлаш.

Юқоридагилардан хулоса чиқариб шуни айтиш мумкинки, шахсга йўналтирилган ўқитиш ўзининг ўзига хос ўқитиш белгилари, қонунлари ва принципларига эга, булар ўз навбатида шахснинг ижодий ривожланишига олиб келади.

Шундай қилиб, педагогда шахсга йўналтирилган ўқитиш моҳияти ва структураси ҳақида тасаввурнинг мавжудлиги, унга ўқув машғулотини уларга мос ҳолда мақсадли яратиш ва моделлаштиришга, ўқувчи шахсини такомиллаштириш жараёнини таъминлаш ва қўллаб-қувватлашга, унинг субъектлиги ва индивидуаллигини ривожлантиришга имкон беради.

траекториясини киритишни танлаш имконияти ўқувчининг ўзини. ижодий намоён этишини оширади;

ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ўзаро боғлиқлик қонуни. Ўқитишга йўналтирилган ҳар қандай фаолият, ўқувчида унинг шахсий сифатлари, жамият аъзоси сифатида унинг тарбиясини ривожлантириш билан боғланган. Бу ўзаро боғлиқликнинг натижавийлиги, таълим жараёнида махсус тарбия ва ривожлантириш мақсадларининг мавжудлиги билан аниқланади;

ўқувчилар ўқитиш натижаларининг таълим фаолияти характери билан ўзаро боғланганлик қонуни. Ўқитиш натижаси ўқувчининг таълим маҳсулотлари билан ифодаланади. Ўқитиш натижаларига энг кўп таъсирни ўқитиш технологиялари, шакллари ва методлари кўрсатади.

Ушбу санаб ўтилган қонунлар ўқитишда шахсга йўналтирилганликка тўғри муносабатга эга, улар дидактик тизимни ва мос келувчи амалиётни конструкциялаш асосларини аниқлаб беради.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш принциплари қуйидагилар:

- ўқувчининг шахсий мақсадни кўзлаганлик принципи. Ҳар бир ўқувчининг таълими унинг шахсий ўқув мақсадларини ҳисобга олиш асосида келиб чиқади. Мазкур принцип ўқувчининг ўз фаолияти мақсадларини қўя олиш қобилиятига таянади. Ўқувчининг аниқ бир ўқув масаласига нисбатан ўз мавқеини белгилаб олиши, унга ўз олдига аниқ мақсад ва вазифаларни қўйишга имкон беради, кейин бунинг асосида индивидуал траекторияни амалга ошириш мумкин: ўқитишнинг шакл, методларини танлашда иштирок этиш, машғулотнинг темпи ва мазмунини аниқлашда. Ўқувчилар ўзларини қизиқтирувчи муаммоларни белгилашда ўқитувчилар билан ўртоқлашади, умумий таълим дастурлари билан машғулотнинг индивидуал дастурини келишиб олади.

Мазкур принцип ҳам ўқувчи, ҳам ўқитувчи томонидан ўқитиш мақсадларини зарурлигини англашни назарда тутати. Агар уларнинг мақсади турлича бўлса, ўқитувчи ўқувчи мақсадини ўзгартиришга ҳаракат қилмайди, балки унга ўз мақсадини англашга ёрдам беради;

индивидуал таълим траекториясини танлаш принципи. Ўқувчилар ўқитувчи билан келишган ҳолда ўз таълими асосий компонентларини онгли танлаш ҳуқуқига эга: мазмунни, мақсадларни, вазифаларни, темпни, ўқитиш методларини, таълимнинг шахсий мазмунини, натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш тизимларини;

таълим жараёнининг метапредмет асослари принципи. Таълим жараёни мазмуни асосини, ўқувчилар томонидан субъектив шахсий билиш имкониятини таъминловчи фундаментал метапредмет объектлар ташкил этади;

ўқитишнинг серунумли принципи. Серунумли ўқитиш ўқувчилар томонидан таълим маҳсулотларини яратишга қаратилган. Ўрганиладиган фанларда ички таълим маҳсулотларини яратиш жараёнида ўқувчида ички кўникма ва қобилиятларни ривожлантириш амалга оширилади. Ўқувчилар томонидан шакллантирилган ўқитиш мақсади, режаларни тузиш, фаолият алгоритми, фаолият усуллари, ўз-ўзини баҳолаш кабилар улар таълим фаолиятининг маҳсулотлари ҳисобланади;

ўқувчилар дастлабки таълим маҳсулотлари принципи. Бу принцип ўқитишнинг табиийлиги ва шахсга қаратилганликни аниқлаштиради. Ўқувчилар ўзларининг имкониятларини кенг очади, ижодий фаолият технологияларини эгаллайди, таълим маҳсулотини яратади;

ўқитишнинг вазиятли принципи. Таълим жараёни, ўқувчиларнинг ўз-ўзини намоён этиши, уларнинг ечимини излашни назарда тутувчи вазиятлардан яратилади. Ўқувчининг ижодий фаолиятини ташкил этиш учун, ўқитувчи юзага келувчи таълим вазиятини яратади ёки ундан фойдаланади. Унинг мақсади - ўқувчи фаолиятини таъминлаш ва мотивация уйғотиш;

таълим рефлексияси принципи. Рефлексия - бу фаолият усуллариини англаш, ўқитувчи ва ўқувчи таълим олишини қайд этиш. Ўқувчилар фақат нима қилганини англамасдан, балки фаолият усуллариини ҳам англайди. Таълим рефлексияси шакллари турлича: оғзаки муҳокама, ёзма анкеталаш, бўлаётган ўзгаришларни график тасвирлаш.

Юқоридагилардан хулоса чиқариб шуни айтиш мумкинки, шахсга йўналтирилган ўқитиш ўзининг ўзига хос ўқитиш белгилари, қонунлари ва принципларига эга, булар ўз навбатида шахснинг ижодий ривожланишига олиб келади.

Шундай қилиб, педагогда шахсга йўналтирилган ўқитиш моҳияти ва структураси ҳақида тасаввурнинг мавжудлиги, унга ўқув машғулотини уларга мос ҳолда мақсадли яратиш ва моделлаштиришга, ўқувчи шахсини такомиллаштириш жараёнини таъминлаш ва қўллаб-қувватлашга, унинг субъектлиги ва индивидуаллигини ривожлантиришга имкон беради.

Республикамизда янги таълим концепциясида мазкур йўналишни тан олишсада, лекин деяри кам таълим муассасалари шахсга йўналтирилган ўқитиш ғоясини амалиётга татбиқ этади. Айрим ўқитувчиларнинг таъкидлашича, шахсга йўналтирилган ўқитишни синф-дарс шароитида амалга ошириб бўлмайди, чунки синфда 25 нафар ўқувчи, дарсни ташкил этиш, ҳар бир ўқувчининг қизиқиши ва эҳтиёжини инобатга олиш ўқитувчи учун мураккаблик туғдиради.

Лекин, шахсга йўналтирилган ўқитишнинг маъноси бунда эмас. Ҳар бир ўқувчининг ўзига хос хусусиятлари ўқитишни индивидуаллаштиришни назарда тутди. Индивидуаллаштириш жараёнида ўқитувчи ўқув жараёнини шундай ўзгартирадики, бунда ўқувчининг ўзига хос хусусиятига қаралади, педагогик таъсирни ўқувчига адаптация қилади. Шахсга йўналтирилган ўқитишда ўқувчи фаол шахс сифатида гавдаланади. Ўқув жараёнида танлаш имконияти - бу шахсга йўналтирилган ўқитишнинг фарқ қилувчи белгисидир.

Бугунги кунда таълим муҳитини шахсга йўналтирилган ўқитиш тезлик билан эгалламоқда. Шахсга йўналтирилган ўқитишнинг ғояси бугунги кунда икки даражада намоён бўлади: кундалик, яъни одатдаги ҳамда илмий.

Кундалик даражада шахсий ёндашув - ўқувчи шахсини, шерикликни, ҳамкорликни, диалогни, таълимни индивидуаллаштиришни ҳурмат қилиш ғояси орқали кўриб чиқилади,

Илмий даража - таълим мазмуни, ўқитиш методлари, улар ичига кирувчи конкрет технологиялар таркиби, ўқитиш фаолияти, таълим жараёнининг самарали мезонлари билан боғлиқ.

И.С.Якиманский шахсга йўналтирилган ўқитишни дидактик таъминлашни ишлаб чиқишга бир қанча талабларни ажратиб кўрсатади.

Бу талаблар қуйидагилар:

- ўқувчи тажрибасини инобатга олган ҳолда ўқув материали ўқувчининг субъект тажрибаси мазмунини аниқлаши лозим; дарсликдаги билимларни баён этиш фақат уларнинг ҳажмини кенгайтиришга, структуралашга, интеграциялашга, предмет мазмунини умумлаштиришга йўналтирилмасдан, ўқувчининг мавжуд субъект тажрибасини мунтазам ўзгартириб боришга ҳам қаратилган бўлиши керак;

- ўқитиш давомида ўқувчининг субъект тажрибаси билан берилган билимларнинг илмий мазмунини мунтазам мослаб бориш керак;

- ўқувчининг таълим фаолиятини фаол стимуллаштириши, бунда мазмуни ва шакллари ўқувчига билимларни эгаллашда мустақил таълим, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз фикрини билдириш имкониятларини таъминлаши лозим;

- ўқувчига топшириқларни бажаришда, масалаларни ечишда ўқув материали мазмунини, тури ва шаклини танлаш имкониятини берувчи - ўқув материални ташкил этиш ҳамда конструкциялаш;

- ўқувчи бардошли, самарали, мустақил фойдаланувчи ўқув ишлари усулларини аниқлаш ва баҳолаш. Усулни танлаш имконияти топшириқнинг ўзига киритилган бўлиши лозим. Ўқув материалларини ишлаб чиқиш учун зарурий усулларни танлаш ва улардан фойдаланишга ўқувчиларни дарслик воситалари билан стимуллаштириш;

- ўқув ҳаракатларини бажариш усуллари ҳақидаги билимларни киритишда, ўқув ишларининг умумантиқий ва ўзига хос хусусиятли усулларини ажратиш, бунда уларнинг шахсий ривожланиш функцияларини ҳисобга олиш лозим;

- фақат натижани назорат қилиш ва баҳолашни таъминламасдан, энг асосийси, ўқитиш жараёнини, яъни ўқув материални ўзлаштиришда бора ўқувчи бажарадиган трансформацияни ҳам таъминлаш муҳим;

- репетиторлик, таълим жараёни қуриш, амалга ошириш, рефлексия, ўқитишни баҳолашни таъминлаши лозим. Бунинг учун ўқитиш бирликларини, уларнинг таърифларини ажратиш зарур.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш ва тарбиялашни таълим муассасалари амалиётига жорий этиш, ўқувчилар англашини такомиллаштириш, ахлоқий ҳаракатлари, мазмунни излаш тажрибасига эга бўлиш, ҳаётий-амалий вазифаларни шахсан ечишга стимул берувчи, "Мен" позициясига эга бўлиш учун шароитларни яратишни кўзлайди.

Таълим муассасаларида инсонпарвар шахсга йўналтирилган ўқитиш ва тарбия тизимини ташкил этиш учун қуйидаги муҳим шароитларни яратиш лозим: шахс шаклланиши учун муҳитни такомиллаштириш йўллари излаш; таълим фазоси ва вақтини оптимал ташкил этиш; социум ва таълим муассасалари бирлигини таъминлаш; ўқув-тарбиявий жараёнда шахсга йўналтирилган технология, метод ва шаклларни қўллаш. Бу жараёнда асосий ролни гуруҳларнинг раҳбарлари ўйнайди. Улар ўқувчиларнинг ўқув ва ундан ташқари фаолиятини ташкил этувчилари ҳисобланади. Турли

муаммоларни ҳал этишда уларнинг асосий вазифалари куйидагилар ҳисобланади:

- таълим муассасаларида коммуникация ва ижтимоий соҳаларда амалий маҳорат, ижтимоий малакаларни ўзлаштириш, янги шароитларда муҳим шаклланиш орқали енгиллаштиришга ёрдам берувчи инсонпарвар шахсга йўналтирилган муҳитни ташкил этиш;

- енгиллаштирилган, имкон берувчи, стимуллашган, ўқувчилар фаоллигини ривожлантирувчи ўқитишни ташкил этиш. Бу, ўз навбатида, эркинлик бериш, жавобгарликни ҳис этиш, ўқув муассасасида ўзаро шахсий мулоқот билан чамбарчас боғлиқ.

- умумбашарий ахлоқ нормалари билан таништириш;

- ўқувчиларни инсонпарварлик дунёқараш ва ҳаётий бойликка, ҳаётий фаолиятида ўз ўрнини мақсадли ҳамда ўз-ўзини англашга йўналтириш.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш вазиятини технологиялаштириш мураккаб жараён. Лойиҳалаш ва натижаларга эришиш учун педагогик жараён ҳақида яхлитлик сифатида тасаввурга эга бўлиш зарур. Кўпчилик олимларнинг таъкидлашича, педагогик технология – бу барча ўқитиш жараёнини тизимли режалаштириш, қўллаш ва баҳолаш усулидир.

Агар педагогик технологияларни айрим қарама-қаршиликларни ечишга олиб келувчи операциялар тизими тузиш сифатида конструкциялашга тўғри келса, унда педагогик технологияларга мос мантиқий назариялар куйидаги турни қабул қилади:

- муаммолар манбаи сифатида педагогик амалиётдаги қарама-қаршиликларни таҳлил қилиш;

- дидактик мақсадлар ва унга эришиш мезонларини аниқлаш;

- тарбияланувчи шахсида (тажрибасида, билимида, ахлоқида) кутилаётган янгидан юзага келадиган психологик-педагогик механизмни аниқлаш;

- шахснинг янгидан юзага келишида мазкур механизмнинг ишлаб туришини таъминлашга қобилиятли дидактик вазиятлар (унинг мазмуний ва процессуал аспектлари) моделини лойиҳалаш;

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро педагогик муносабати эпизодлари билан генетик боғлиқлик сифатида вазиятни ривожлантиришнинг предметли-коммуникатив майдони, структураси ва ҳаракатлантирувчи кучини ишлаб чиқиш;

- педагогик фаолиятнинг мос турларини информацион, методик ва психологик таъминлаш.

Шундай қилиб, кимё фанини ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув ва технологияларнинг моҳиятини англаш, шахсга йўналтирилган ўқитишнинг замонавий моделини яратиш, шахсга йўналтирилган дарс машғулотларини педагогик технологиялар асосида ишлаб чиқиш, таълим муассасаларида шахсга йўналтирилган ўқитиш ва тарбия тизимини ташкил этишда зарурий шарт-шароитларни яратиш ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришда, мустақиллигини, эркинлигини ривожлантиришда муҳим ҳисобланади.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

И.С.Якиманский таълим жараёни принципларини ишлаб чиқиш сифатида шахсга йўналтирилган ўқитишнинг технологиясини аниқлайди ҳамда текстга, дидактик материалларга, методик кўрсатмаларга, ўқув диалоги типига, таълим олувчиларни шахсий ривожланишини назорат қилиш шаклларида, яъни шахсга йўналтирилган ўқитишни бутунлай дидактик таъминлашни ишлаб чиқишга бўлган бир қанча талабларни ажратиб кўрсатади. Бу талаблар куйидагилар:

- ўқув материали ўқувчининг субъект тажрибаси мазмунини бунга унинг олдинги ўқиш тажрибасини киритган ҳолда аниқлаши лозим, дарсликдаги билимни баён этиш фақат унинг ҳажмини кенгайтириш, тизимлаштириш, интеграциялаш, предмет мазмунини умумлаштириш эмас, балки ўқувчи субъект тажрибасини мунтазам янгилаб туриши керак;

- ўқитиш давомида ўқувчининг субъектли тажрибасини берилган билимнинг илмий мазмуни билан мунтазам мослаштириш зарур;

- билимларни эгаллашда ўқувчиларнинг мустақил таълими, ўз-ўзини ривожлантириши, ўз фикрини баён этиши кабиларга алоҳида эҳтибор қаратиш керак;

- ўқувчига вазифаларни бажариш, уларни ечиш учун ўқув материали мазмуни, тури ва шакллари танлашга имкон бериш лозим;

- ўқувчи мустақил фойдаланиши учун ўқув ишлари усулларини аниқлаш ва баҳолаш керак;

- шахсий ривожланишда уларнинг функцияларини ҳисобга олган ҳолда ўқув ишларининг умумантикий ва махсус усулларини ажратиш зарур;

- фақат натижани назорат қилиш ва баҳолашни таъминламасдан, балки ўқитиш жараёнини ҳам таъминлаш зарур;

- таълим жараёни барпо этиш, рефлексия, ўқитишни баҳолашни таъминлаши зарур.

Шахсга йўналтирилган технологияларнинг мақсади, шахсни ривожлантириш, уларнинг талабларини қондириш, ривожланганлик, шахсан “Мен”дан озод қилиш, ўз-ўзини билиш, ўз мавқеини белгилаб олиш, мустақиллик, мустақил муҳокама қилиш, ўзини-ўзи намоён этиш учун шароит яратиш ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси, яхлит ривожланишга ёрдамлашувчи, эркин, ўз обрўси ва бошқаларни ҳурмат қилувчи тарбияланувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инobatга олувчи- индивидуал ёндашув принципига асосланган.

Шахсга йўналтирилган технологиялар субъект – субъект муносабатларига асосланган. Олимларнинг таъкидлашича, бу технологиялар ўзаро ҳамкорликка асосланган ва ўқувчига муносабат худди педагогик мулоқот субъекти сифатида қаралади. Бунда унинг индивидуал - типологик хусусиятлари, шахснинг тўлиқ шакллантирилиши, ўз имкониятларини сезиши, ўз хатти-ҳаракатларига жавобгарлиги, бошқа кишиларни тушуниши ва ҳурмат қилиши ҳисобга олинади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясининг асосий принципи - ўқувчининг индивидуаллигини тан олиш ва унинг ривожланиши учун зарур ва етарли шароит яратишдир. Уларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, индивидуал ишлаш учун ўқув жараёнини ўзгача ташкиллаштириш лозим. Бунинг учун ўқув матнлари, дидактик материаллар, улардан фойдаланиш бўйича методик тавсиялар, ўқув диалоги шакллари, ўқувчилар билимини назорат қилиш шакллари махсус лойиҳалаштирилиб, уларнинг билим олиши ва ривожланишига қаратилади.

Е.В.Коротаева шахсий ривожлантирувчи, субъект-субъектли технологияларга муаммоли, ривожлантирувчи, интерфаол ўқитиш технологияларини киритади. Муаллифнинг таъкидлашича, шахсий ривожлантирувчи педагогик технологиялар асосини таълим жараёни ҳамда ўқувчилар позициясини фаоллаштириш ташкил этади.

В.Д.Лобашев шахсга йўналтирилган ўқитишнинг замонавий парадигмаси шахсий функцияни ташкил этувчи таълимни маданиятни трансляция қилиш усули сифатида кўриб чиқади. Унинг асосида шахс ўзаро боғланган сифатларни эгаллаши лозим, улар: ўз-ўзини англашнинг юқори даражаси; кадр-қиммат; ўзини ҳурмат қилиш; мустақиллик; ўз тартиби; фикрлашнинг мустақиллиги; ҳурмат ва чидамлилиқ; қобилият; ечим қабул қила олиши; жавобгарликни сезиш қобилияти; эркин танлашни амалга ошириш қобилияти.

Замонавий шароитларда шахснинг юзага келиши жараёнлари ва механизмлари, роли ва ўрнини аниқловчи маданий-мантикий муҳитни шакллантиришнинг амалий-йўналтирилганлик факторлари ажратиб кўрсатилди.

Бизнинг педагогик фаолиятимизнинг асосий мақсади, ўқувчиларнинг шахсий ўқув фаолиятини таъминлаш, уларнинг индивидуал қобилиятларини ҳисобга олиш ва ривожлантириш учун шароитни яратишдан иборат бўлиши лозим. Ишнинг мазкур босқичида кўзланган мақсадга эришиш учун куйидаги вазифаларни ечишимиз керак:

- ўқувчининг субъект тажрибасини очишга имкон берувчи ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турли шакллари ва методларидан фойдаланиш;

- синфда ҳар бир ўқувчининг ишида қизиқувчанлик атмосферасини яратиш;

- топшириқларни бажаришда хато қилишдан кўркмасдан, турли усуллардан фойдаланиш, уларга ўз фикрини билдиришни стимуллаштириш;

- ўқувчига ўқув мазмуни тури ва шаклини танлашга имкон берувчи дидактик материаллардан дарсда фойдаланиш;

- ўқувчининг ўз иш услубини топганлигини, дарс давомида бошқа ўқувчиларнинг иш усулларини таҳлил қилишини, энг самаралиларини танлаш ва ўзлаштиришини рағбатлантиришга интилиш;

- дарсда ўқувчининг иш усулларида ташаббускорлик, мустақиллик, танловчанлигини намоён этишига имкон берувчи муносабат вазиятини яратиш.

Шахсга йўналтирилган технологиялар диққат марказида-ўсиб келаётган инсоннинг ўз имкониятларини максимал амалга оширишга, янги тажрибаларни қабул қилишга, турли ҳаётий вазиятларда англаш ва жавобгарликни сезишга интилишлари ётади.

- шахсий ривожланишда уларнинг функцияларини ҳисобга олган ҳолда ўқув ишларининг умумантикий ва махсус усулларини ажратиш зарур;

- фақат натижани назорат қилиш ва баҳолашни таъминламасдан, балки ўқитиш жараёнини ҳам таъминлаш зарур;

- таълим жараёни барпо этиш, рефлексия, ўқитишни баҳолашни таъминлаши зарур.

Шахсга йўналтирилган технологияларнинг мақсади, шахсни ривожлантириш, уларнинг талабларини қондириш, ривожланганлик, шахсан “Мен”дан озод қилиш, ўз-ўзини билиш, ўз мавқеини белгилаб олиш, мустақиллик, мустақил муҳокама қилиш, ўзини-ўзи намоён этиш учун шароит яратиш ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси, яхлит ривожланишга ёрдамлашувчи, эркин, ўз обрўси ва бошқаларни ҳурмат қилувчи тарбияланувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инobatга олувчи- индивидуал ёндашув принципига асосланган.

Шахсга йўналтирилган технологиялар субъект – субъект муносабатларига асосланган. Олимларнинг таъкидлашича, бу технологиялар ўзаро ҳамкорликка асосланган ва ўқувчига муносабат худди педагогик мулоқот субъекти сифатида қаралади. Бунда унинг индивидуал - типологик хусусиятлари, шахснинг тўлиқ шакллантирилиши, ўз имкониятларини сезиши, ўз хатти-ҳаракатларига жавобгарлиги, бошқа кишиларни тушуниши ва ҳурмат қилиши ҳисобга олинади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясининг асосий принципи - ўқувчининг индивидуаллигини тан олиш ва унинг ривожланиши учун зарур ва етарли шароит яратишдир. Уларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, индивидуал ишлаш учун ўқув жараёнини ўзгача ташкиллаштириш лозим. Бунинг учун ўқув матнлари, дидактик материаллар, улардан фойдаланиш бўйича методик тавсиялар, ўқув диалоги шакллари, ўқувчилар билимини назорат қилиш шакллари махсус лойиҳалаштирилиб, уларнинг билим олиши ва ривожланишига қаратилади.

Е.В.Коротаева шахсий ривожлантирувчи, субъект-субъектли технологияларга муаммоли, ривожлантирувчи, интерфаол ўқитиш технологияларини киритади. Муаллифнинг таъкидлашича, шахсий ривожлантирувчи педагогик технологиялар асосини таълим жараёни ҳамда ўқувчилар позициясини фаоллаштириш ташкил этади.

В.Д.Лобашев шахсга йўналтирилган ўқитишнинг замонавий парадигмаси шахсий функцияни ташкил этувчи таълимни маданиятни трансляция қилиш усули сифатида кўриб чиқади. Унинг асосида шахс ўзаро боғланган сифатларни эгаллаши лозим, улар: ўз-ўзини англашнинг юқори даражаси; кадр-қиммат; ўзини ҳурмат қилиш; мустақиллик; ўз тартиби; фикрлашнинг мустақиллиги; ҳурмат ва чидамлилиқ; қобилият; ечим қабул қила олиши; жавобгарликни сезиш қобилияти; эркин танлашни амалга ошириш қобилияти.

Замонавий шароитларда шахснинг юзага келиши жараёнлари ва механизмлари, роли ва ўрнини аниқловчи маданий-мантикий муҳитни шакллантиришнинг амалий-йўналтирилганлик факторлари ажратиб кўрсатилди.

Бизнинг педагогик фаолиятимизнинг асосий мақсади, ўқувчиларнинг шахсий ўқув фаолиятини таъминлаш, уларнинг индивидуал қобилиятларини ҳисобга олиш ва ривожлантириш учун шароитни яратишдан иборат бўлиши лозим. Ишнинг мазкур босқичида кўзланган мақсадга эришиш учун куйидаги вазифаларни ечишимиз керак:

- ўқувчининг субъект тажрибасини очишга имкон берувчи ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турли шакллари ва методларидан фойдаланиш;

- синфда ҳар бир ўқувчининг ишида қизиқувчанлик атмосферасини яратиш;

- топшириқларни бажаришда хато қилишдан кўркмасдан, турли усуллардан фойдаланиш, уларга ўз фикрини билдиришни стимуллаштириш;

- ўқувчига ўқув мазмуни тури ва шаклини танлашга имкон берувчи дидактик материаллардан дарсда фойдаланиш;

- ўқувчининг ўз иш услубини топганлигини, дарс давомида бошқа ўқувчиларнинг иш усулларини таҳлил қилишини, энг самаралиларини танлаш ва ўзлаштиришини рағбатлантиришга интилиш;

- дарсда ўқувчининг иш усулларида ташаббускорлик, мустақиллик, танловчанлигини намоён этишига имкон берувчи муносабат вазиятини яратиш.

Шахсга йўналтирилган технологиялар диққат марказида-ўсиб келаётган инсоннинг ўз имкониятларини максимал амалга оширишга, янги тажрибаларни қабул қилишга, турли ҳаётий вазиятларда англаш ва жавобгарликни сезишга интилишлари ётади.

Ўқув жараёнига фаол ёндашиш юзаки қараганда оддий бўлиб кўриниши мумкин. Ўқитувчи бирор ҳодисани узоқ вақт тушунтириш ўрнига, ўқувчига дарсликдаги маълум мавзунини мустақил ўқиб-ўрганишга, мавзу юзасидан берилган амалий тажрибаларни мустақил бажариш, ўқув натижаларини текшириш учун тест саволларига мустақил жавоб тайёрлашни топшириши ижобий натижа беради.

Агар ўқувчи ўз ўқув фаолиятининг моҳиятини кўра олмаса, у ўқув мақсадини тан олмайди, ўқитувчи қўйган вазифаларни тушунмайди ва қабул қилмайди. Шунинг учун ўқув материали мазмуни аввал ўқитувчи томонидан ижобий ўзлаштирилиб, қайта ишланиб, ундан ўқувчини қизиқтирадиган, шахсий тажрибасига мос келиб, фикрини кўзгайдиган, ҳаяжонга соладиган хос жиҳатлар белгилаб етказилгандагина натижаси самарали бўлиши исботланган. Ана шундагина ўқувчи ўзини ушбу ҳодисаларнинг бевосита иштирокчиси ва ижодкори деб ҳисоблайди.

Ўқитувчи ўқувчини султ ўқувчидан дарс жараёнининг фаол иштирокчисига айлантириши катта аҳамиятга эга. Бунга ўқувчининг ўз билими ва қобилиятига ишонч ҳиссини ошириши ўта таъсирчан омилдир. Ушбу вазифани амалга оширишнинг ҳар бир босқичида ўқувчининг жисмоний, ақлий ва руҳий жиҳатдан ривожланиш даражалари таҳлил қилиниб, зарурий тавсияларни бериб, педагогик қўллаб-қувватлаш, унинг фаолиятига зарур ўринларда тузатиш ва қўшимчалар киритиб бориш муҳим. Ўқувчининг шахсий мустақил билиш фаолияти уларнинг ички мотивацияси юқори даражада бўлганда фаол ва самарали бўлади. Билиш ва ижодий фаолиятга нисбатан мотивация даражасини оширишнинг самарали воситаси-муаммоли ўқитиш усули ҳисобланади.

Ўқувчиларнинг қизиқишларига қараб мажбурий бўлмаган дарслар ҳақида гап кетганда, муаммоли ўқитиш усули мақсадга мувофиқ эканлиги эътирозга ўрин қолдирмайди. Оддий дарсларда ўқитувчи берадиган вазифа кўпинча самарасиз, мажбур этувчи мотивация ҳисобланади. Ўқувчиларнинг дарсларда зеркиши, бу - уларнинг дангасалигидан эмас, балки ўқитувчининг уларни ўтилатган мавзуга қизиқтира олмаганлигидан келиб чиқшини унутмаслик лозим. Кўп дарслар одатда «сўров-тушунтириш - олинган билимларни мустаҳкамлаш - уйга вазифа» схемаси асосида ўтилади. Оқибатда, айрим ўқувчиларнинг онги ва қўли бўш қолади. Дарс жараёнида мақсаддан четлашиш, ўқувчилар билан зарур бўлмаган соҳада мулоқот қилиб, вақтни беҳуда ўтказиш, дарсликдан бошқа қўшимча адабиётларни

ўқимаслик-дарс мазмунига салбий таъсир ўтказувчи жиҳатлардир. Шунингдек, қийин ва ғализ саволларни бериш ҳам ўқувчиларни ноқулай ҳолатга солиб, охир-оқибат фандан ва ўқитувчидан бешишга олиб келади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, таълим-тарбия асосида шахснинг интенсив ривожланиши, моддий-маънавий қадриятларни ўзлаштириши фақат унинг шахсий фаолияти натижасида амалга ошади.

Шахснинг коммуникатив сифатларини ривожлантириш шахсга йўналтирилган технологиялар ёрдамида рўй беради. Бундан ташқари, шахслараро ўзаро муносабат технологияси: низоларни ечиш, музокараларни ўтказишда муҳим элемент ҳисобланувчи ахлоқ кўникмаларини шакллантиради. Кишининг бу қобилияти, шеригига ҳурмат ва унга муносабатини сақлаган ҳолда ўз нуқтаи-назарини ҳимоя қилади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар, ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларига мос ўқитиш ва тарбиялаш методлари ҳамда воситаларини топишга ҳаракат қилади: психодиагностик методика қуролланишни олади; ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш ва муносабатни ўзгартиради; ўқитишнинг турли воситаларини қўллайди; таълим моҳиятини янгидан яратади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар, авторитар, анъанавий ўқитиш технологияларига қарама-қарши ҳолда, улар ўқувчида муҳаббат, ғамхўрлик, ҳамкорлик, шахснинг ижодкорлиги ва ўз-ўзини фаоллаштириш учун зарурий шароит атмосферасини яратади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар ва анъанавий дарсни шахсга йўналтирилганлик билан таққослаш хусусиятларини ўрганиш, бизга, мактабнинг шахсга йўналтирилган модели куйидаги сабабларга кўра энг истиқболи порлоқ эканлигини кўрсатади:

- таълим жараёни марказида билиш субъекти сифатида, таълимни инсонпарварлаштиришнинг жаҳон тенденциясига жавоб берувчи ўқувчи туради;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш соғлиқни сақловчи технологиялар ҳисобланади;

- кейинги пайтларда шундай тенденция кузатилмоқдаки, оналар таълим муҳитида ўз болалари учун қулай, шинамликни изламоқда;

- мактабда мазкур моделга ўтиш зарурияти жамият томонидан тан олинмоқда.

Бизнинг фикримизча, И.С.Якиманский томонидан шакллантирилган шахсга йўналтирилган дарснинг энг аҳамиятли принциплари қуйидагилар:

- ўқувчининг субъектив тажрибасидан фойдаланиш;
- уларга турли топшириқларни бажаришда, ўқув материалларини мустақил танлашда, турли тип, шаклларни ҳисобга олишда эркинлик бериш;
- ўқувчиларнинг ижодкорлигини амалга ошириш воситаларини топиш;
- ҳамкорлик, мотивация, ютуқларга эришиш жараёни асосида ўқитувчи ва ўқувчининг муҳим эмоционал контактини таъминлаш.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси ўқувчи шахсини таълим тизимининг марказига қўяди, уларнинг қобилиятини рўёбга чиқариш учун ҳар томонлама шарт-шароит яратади. Педагогик технологиянинг яна бир муҳим тарафи-таълим жараёнидаги ўқувчининг ўрни ва унга катталарнинг муносабатидир.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси инсонийлик фалсафаси, психологияси ва педагогикасининг уйғунлигини намоиш этади. Ўқитувчининг диққат марказида мустақил ва масъулият билан қарор қабул қилишга қодир бўлган ўқувчи шахси туради. Уларга билим берувчи анъанавий педагогик технологиялардан фарқли ўларок, шахсга йўналтирилган таълим технологиясида юқорида қайд қилинган йўналишларни шахс томонидан забт этилиши тарбиянинг асосий мақсади қилиб қўйилади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясининг асосий тамойили, ўқувчининг индивидуаллигини тан олиш ва унинг ривожланиши учун зарур ва етарли шароит яратишдир. Ҳар бир ўқувчининг психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, индивидуал ишлаш учун ўқув машғулоти жараёнини ташкил этиш муҳим. Бунинг учун ўқув матнлари, дидактик материаллар, улардан фойдаланиш бўйича методик тавсиялар, ўқитиш ва ўқувчилар билимини назорат қилиш шакллари махсус лойиҳалаштирилиб, уларнинг билим олиши ва ривожланишига қаратилади.

Педагогик жараён - тарбия жараёнининг асосий тизим бирлиги, унинг хусусияти шундан иборатки, у ўқитувчи ва ўқувчининг педагогик муносабат тизимини белгилайди. Агар тарбия жараёни тушунчаси мақсадга йўналтирилган шахсга маълум сифатларни шаклланиш таъсирини амалга оширишга қаратилган ҳаракат бўлса,

педагогик жараён тушунчаси олдиндан ташкил этилган тарбиянинг ўзаро таъсир тизимини билдиради.

Бундай иш турида таълим жараёнининг вазифалари - ўқувчиларни билим олиш фаолиятини кучайтириш ва такомиллаштириш, фикрлаш, ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш, дунёқарашини шакллантириш, таълим-тарбия малакаларини такомиллаштиришдан иборат.

Бугунги кунда мутахассисларни тайёрлаш тизимида фаол педагогик технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ, чунки мазкур технологиялардан фойдаланиш ўқувчиларни ўқитиш мазмунини таҳлил қилишга, юқори натижаларга эришишга имконият яратади.

Ҳозирда жуда кўплаб педагогик технологиялар мавжуд. Уларни ишлаб чиқиш, ўз навбатида, у ёки бу назарий концепцияларга мос келади. Чунки технологияларни лойиҳалаш мураккаб жараён бўлиб, у ўз ичига бир қанча, яъни концептуал, методик, операцион, аналитик, назорат-баҳолаш, натижавий каби даражаларни олади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар субъект - субъект муносабатларига асосланган.

Олимларнинг таъкидлашича, бу технологиялар ўзаро ҳамкорликка асосланган ва ўқувчига муносабат худди педагогик мулоқот субъекти сифатида қаралади. Бунда унинг индивидуал-типологик хусусиятлари, шахснинг тўлиқ шаклланиши, ўз имкониятларини сезиши, ўз ҳатти-ҳаракатларига жавобгарлиги, бошқа кишиларни тушуниши ва ҳурмат қилиши ҳисобга олинади.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидаги асосий тамойиллар хос бўлади:

- инсонпарварлик, яъни инсонга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш, зўрлашдан тўла воз кечиш;

- ҳамкорлик, яъни ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатидаги демократизм, тенглик, шериклик;

- эркин тарбиялаш, яъни шахсга унинг ҳаёт фаолиятини кенг ёки тор доирасида танлаб олиш эркинлиги ва мустақилликни бериш, натижаларини ташқи таъсирдан эмас, ички ҳиссиётлардан келтириб чиқариш. Шахсга йўналтирилган технологияларнинг коммуникатив асоси - педагогик жараёнда ўқувчига инсоний - шахсий ёндашув ҳисобланади.

Муҳаббат ва ҳурмат, унга ёрдамлашиш ҳислатлари асосида цивилизация шаклланиб келди. Миллатимиз шаклланиши билан

биргаликда, халқимизнинг менталитети инсонга муҳаббат ва ҳурмат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш хислатлари асосида юзага чиқди. Аввало, ёшларимизга нисбатан муҳаббат яққол намоён бўлади.

Хулоса қилиб таъкидлаш лозимки, ажойиб шахсий фазилатларга асосланган таълимимиз, жаҳон фанининг шаклланишига ва ривожига ўзининг муносиб ҳисса қўшгани билан ажралиб туради.

Шахсга йўналтирилган технологиялар инсоннинг ақлий қобилиятларини очишга хизмат қилади.

Индивидуал ёндашувнинг замонавий янги талқини қуйидагилардан иборат: ўртача ўқувчига йўналтиришдан воз кечиш; шахснинг яхши хислатларини излаш; шахс ривожланишининг индивидуал дастурларини тузиш.

Шахсий ёндашишда биринчи навбатда қуйидагилар зарур бўлади: ҳар бир ўқувчи киёфасида ноёб шахсни кўриш, уни ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, унга ишониш. Ўқитувчида барча ўқувчилар истеъдодли деган ишонч бўлиши керак; шахсга ютуқни маъқулловчи, қўллаб-қувватловчи, хайрихоҳ вазиятлар яратиш, яъни ўқиш, қониқиш ва хурсандчиликни олиб келиш керак; бевосита мажбурлашга йўл кўймаслик, қолоқликка ва бошқа камчиликларга урғу бермаслик, унинг нафсониятига тегмаслик; педагогик жараёнда ўқувчиларга ўз қобилиятларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва кўмаклашиш.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари илмий-техникавий тараққиёт жадаллаштирилган даврида ривожланган давлатларда шакллантирилганлигини инобатга олган ҳолда улар чуқур илдизларга эга эканлигини таъкидлаш тўғри бўлар эди.

Қадимий файласуф Суқрот ўз чиқишларида савол ва жавоб усулини ишлатган. Бу усул ҳақиқатни билиб олиш учун ёрдам берар эди.

Қадимий Рим педагоги М.Ф.Квентилиан ҳар бир шогирдга эътибор ва диққат билан ёндашишни тавсия қилган эди. Ўрта аср шарқнинг буюк олиму мутафаккирлари томонидан йирик педагогик мерос қолдирилган.

Асрлар, минг йиллар давомида шахсга янгича қараш қуйидагилардан иборат бўлди: педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект; ҳар бир ўқувчи қобилият эгаси, кўпчилиги эса истеъдод эгаси; юқори этик ва эстетик қадриятлар (саҳийлик, муҳаббат, меҳнатсеварлик, виждон кабилар) шахснинг устувор хислатлари ҳисобланади.

Муносабатларни демократлаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади: ўқувчи ва ўқитувчи ҳуқуқларини тенглаштириш; ўқувчининг эркин танлаб олиш ҳуқуқи; хатога йўл кўйиш ҳуқуқи; ўз нуқтаи назарига эга бўлиш ҳуқуқи; ўқитувчи ва ўқувчилар муносабати зайли: таъқиқламаслик, бошқариш эмас, биргаликда бошқариш, мажбурлаш эмас, ишонтириш, буюриш эмас, ташкил этиш, чегаралаш эмас, эркин танлаб олишга имкон бериш.

Янги муносабатларнинг асосий мазмуни - ҳозирги замон шароитида самарали натижа бермайдиган ва ғайриинсоний ҳисобланадиган зўравонлик педагогикасидан воз кечишдир. Муаммо бу тамойилни мутлоқлаштиришда эмас, балки унинг оқилона мезонларини аниқлашдир. Умуман олганда, тарбия жараёнида зўравонлик мумкин эмас, жазолаш инсонни камситади, ривожланишини сусайтиради.

Шахсга йўналтирилган технологияларни таълим жараёнида амалга оширишда асосий вазифа – тарбия, таълим, ўқувчиларнинг ривожланиши ҳамда ўз-ўзини ривожлантириш қонуниятлари ва мантиқини аниқловчи методологик ва методик позицияларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

Шундай қилиб, шахсга йўналтирилган технологиялар ўқувчиларда ижобий “Мен” концепцияни шакллантиришга йўналтирилган.

Р.Бернс “Мен” концепциянинг қуйидаги иерархик структурасини ажратиб кўрсатади: Глобал “Мен” индивидуал англашнинг барча қирра имкониятларини ўз ичига олади. У 2 та йўналишда кўриб чиқилади: Мен-англаш ва Мен-объект. Мен-англаш жараён ва ўз-ўзини баҳолаш каби аниқланади. Мен-объект англаш жараёнида амалга оширилади ва ўз-ўзини англашга имкон беради.

Бу йўналишлар ўқувчи интизомини аниқлаштиради. Бунда қуйидаги компонентларга эътиборни қаратиш лозим: Мен - аниқ, бу ўқувчининг ўзини ва ўз қобилиятларини қандай қабул қилиши, Мен - кўзгули, индивидуал бошқаларнинг қандай кўриши, Мен - идеал бу, ўқувчининг ўзини қандай бўлишини кўриши. Бу установкалар шахснинг физик, ижтимоий, ақлий ва эмоционал ривожланишини таъминлайди. Ижобий муваффақиятга имкон берувчи “Мен” - концепциясини яратиш муҳим (Мен-ёқаман, Мен-қобилиятли).

Ижобий “Мен” - концепциясини шакллантириш учун қуйидагилар зарур: ҳар бир ўқувчида ноёб шахсни кўриш, ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, ишониш; хурсандчилик олиб келувчи, муваффақият, қўллаб-қувватлаш, одамийлик вазиятини яратиш; билмаслик

биргаликда, халқимизнинг менталитети инсонга муҳаббат ва ҳурмат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш хислатлари асосида юзага чиқди. Аввало, ёшларимизга нисбатан муҳаббат яққол намоён бўлади.

Хулоса қилиб таъкидлаш лозимки, ажойиб шахсий фазилятларга асосланган таълимимиз, жаҳон фанининг шаклланишига ва ривожига ўзининг муносиб ҳисса қўшгани билан ажралиб туради.

Шахсга йўналтирилган технологиялар инсоннинг ақлий қобилиятларини очишга хизмат қилади.

Индивидуал ёндашувнинг замонавий янги талқини қуйидагилардан иборат: ўртача ўқувчига йўналтиришдан воз кечиш; шахснинг яхши хислатларини излаш; шахс ривожланишининг индивидуал дастурларини тузиш.

Шахсий ёндашишда биринчи навбатда қуйидагилар зарур бўлади: ҳар бир ўқувчи қиёфасида ноёб шахсни кўриш, уни ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, унга ишониш. Ўқитувчида барча ўқувчилар истеъдодли деган ишонч бўлиши керак; шахсга ютуқни маъқулловчи, қўллаб-қувватловчи, хайрихоҳ вазиятлар яратиш, яъни ўқиш, қониқиш ва хурсандчиликни олиб келиш керак; бевосита мажбурлашга йўл қўймаслик, қолоқликка ва бошқа камчиликларга урғу бермаслик, унинг нафсониятига тегмаслик; педагогик жараёнда ўқувчиларга ўз қобилиятларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва кўмаклашиш.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари илмий-техникавий тараққиёт жадаллаштирилган даврида ривожланган давлатларда шакллантирилганлигини инобатга олган ҳолда улар чуқур илдишларга эга эканлигини таъкидлаш тўғри бўлар эди.

Қадимий файласуф Суқрот ўз чиқишларида савол ва жавоб усулини ишлатган. Бу усул ҳақиқатни билиб олиш учун ёрдам берар эди.

Қадимий Рим педагоги М.Ф.Квентилиан ҳар бир шогирдга эътибор ва диққат билан ёндашишни тавсия қилган эди. Ўрта аср шарқнинг буюк олиму мутафаккирлари томонидан йирик педагогик мерос қолдирилган.

Асрлар, минг йиллар давомида шахсга янгича қараш қуйидагилардан иборат бўлди: педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект; ҳар бир ўқувчи қобилият эгаси, кўпчилиги эса истеъдод эгаси; юқори этик ва эстетик қадриятлар (саҳийлик, муҳаббат, меҳнатсеварлик, виждон қабилар) шахснинг устувор хислатлари ҳисобланади.

Муносабатларни демократлаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади: ўқувчи ва ўқитувчи ҳуқуқларини тенглаштириш; ўқувчининг эркин танлаб олиш ҳуқуқи; хатога йўл қўйиш ҳуқуқи; ўз нуқтаи назарига эга бўлиш ҳуқуқи; ўқитувчи ва ўқувчилар муносабати зайли: таъқиқламаслик, бошқариш эмас, биргаликда бошқариш, мажбурлаш эмас, ишонтириш, буюриш эмас, ташкил этиш, чегаралаш эмас, эркин танлаб олишга имкон бериш.

Янги муносабатларнинг асосий мазмуни - ҳозирги замон шароитида самарали натижа бермайдиган ва ғайриинсоний ҳисобланадиган зўравонлик педагогикасидан воз кечишдир. Муаммо бу тамойилни мутлоқлаштиришда эмас, балки унинг оқилона мезонларини аниқлашдир. Умуман олганда, тарбия жараёнида зўравонлик мумкин эмас, жазолаш инсонни камситади, ривожланишини сусайтиради.

Шахсга йўналтирилган технологияларни таълим жараёнида амалга оширишда асосий вазифа - тарбия, таълим, ўқувчиларнинг ривожланиши ҳамда ўз-ўзини ривожлантириш қонуниятлари ва мантиқини аниқловчи методологик ва методик позицияларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

Шундай қилиб, шахсга йўналтирилган технологиялар ўқувчиларда ижобий “Мен” концепцияни шакллантиришга йўналтирилган.

Р.Бернс “Мен” концепциянинг қуйидаги иерархик структурасини ажратиб кўрсатади: Глобал “Мен” индивидуал англашнинг барча қирра имкониятларини ўз ичига олади. У 2 та йўналишда кўриб чиқилади: Мен-англаш ва Мен-объект. Мен-англаш жараён ва ўз-ўзини баҳолаш каби аниқланади. Мен-объект англаш жараёнида амалга оширилади ва ўз-ўзини англашга имкон беради.

Бу йўналишлар ўқувчи интизомини аниқлаштиради. Бунда қуйидаги компонентларга эътиборни қаратиш лозим: Мен - аниқ, бу ўқувчининг ўзини ва ўз қобилиятларини қандай қабул қилиши, Мен - кўзгули, индивидуни бошқаларнинг қандай кўриши, Мен - идеал бу, ўқувчининг ўзини қандай бўлишини кўриши. Бу установкалар шахснинг физик, ижтимоий, ақлий ва эмоционал ривожланишини таъминлайди. Ижобий муваффақиятга имкон берувчи “Мен” - концепциясини яратиш муҳим (Мен-ёқаман, Мен -қобилиятли).

Ижобий “Мен” - концепциясини шакллантириш учун қуйидагилар зарур: ҳар бир ўқувчида ноёб шахсни кўриш, ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, ишониш; хурсандчилик олиб келувчи, муваффақият, қўллаб-қувватлаш, одамийлик вазиятини яратиш; билмаслик

сабабларини ва нотўғри интизомни тушуниш ҳамда уларни бартараф этиш, бунда киши обрўсига путур етказмаслик; ижобий фаолиятда ўзини намоён қилиш имкониятларини кўрсатиш.

Киши, ўз моҳиятига кўра, ўзини атроф-муҳитдан алоҳида ажратиб кўрсатади, ўзининг жисмоний ва психик ҳолати, ҳаракатлари ва жараёнларининг субъекти сифатида ҳис этади, ўзи учун бошқаларга қарши турган ва айни чоғда улар билан узвий боғлиқ бўлган “Мен” сифатида намоён бўлади. Шахснинг ўзи, ўз хулқ-атвори хусусиятлари жамиятдаги мавқеини тасаввур қилишдан ҳосил бўладиган образ “Мен” деб аталади. “Мен” образининг ижтимоий психологик аҳамияти шундаки, у шахс тарбиясининг ва тарбияланганлигининг муҳим омилларидан ҳисобланади.

“Мен”нинг сиймоси учта компонентни ўз ичига олади:

- когнитив таркибий қисм, кишининг ўз қобилиятлари, ташқи киёфаси, ижтимоий аҳамияти кабилар;

- иккинчи - ҳиссий баҳолаш таркибий қисми, ўзини ҳурмат қилиш, ўзига бошқада нуктаи назардан ёндашиши, ўзинигина севиши, ўзини ерга уриши кабилар;

- учинчи хулқ - атворнинг иродавий-таркибий қисми, сени тушунишлари учун интилиш, ўртоқларининг хайрихоҳлигини, ҳурматини қозониш кабилар.

Шахсга йўналтирилган таълим мазмунини технологиялаштириш асосан ўқув ва дидактик материалларни ишлаб чиқишни, ўқувчи шахсини ривожланишини назоратга олиш ишларини қайтадан кўриб чиқишни кўзда тутаяди. Технологиялаштириш ўқувчига ўқув материалининг мазмунини ўзи танлашига, ўз-ўзини баҳолашга имконият яратади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясидаги фундаментал ғоя тушунтиришдан - тушунишга, монологдан - диалогга, назоратдан ривожланишга, бошқаришдан ўзини ўзи бошқаришга ўтишдан иборат. Педагог асосий урғуни фанни билишга эмас, аксинча, мулоқотда ўзаро бир-бирини тушунишга ҳаракат қилиб, ўқувчини ижод қилиши учун уни озод қилишга қаратиши керак. Ижод ва изланиш ўқувчининг шахсга йўналтирилган таълим технологияси муҳитидаги борлигининг асоси бўлмоғи лозим. Аммо, ўқувчининг жисмоний, интеллектуал ва руҳий ҳолати мустақил равишда таълимдаги ижодий изланиш талаб қиладиган топшириқларни бажаришга ва ҳаётий муаммоларни ечишга етарли эмас. Шунинг учун унга педагогик қўллаб - қувватлаш ва ёрдам керак бўлади. Шахсга

йўналтирилган таълим технологиясининг тавсифидаги мана шулар “калит” сўзлардир.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясига қўйиладиган талаблар: диалог (ўзаро суҳбат); фаоллик ва ижодкорлик; ўқувчининг индивидуал ривожланишини кўллаб-қувватлаш; ўқувчига мустақил ижод қилиши, қарор қабул қилиши, таълим олиш тури ва услубларини танлаши учун имконият яратиш бериш.

Педагог қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: санъат, ижодкорлик ва ўқувчига ҳурмат билан муносабатда бўлиш; инсоний, педагогик позицияда бўлиш; ўқувчиларнинг руҳий ва жисмоний соғлом бўлиши ҳақида қайғуриши; доимий равишда маданий - ахборот, фанни ривожлантирувчи янгиликлардан унумли фойдаланиб, таълим жараёнини бойитиб бориши; таълим мазмуни билан ишлашни билиши ва унга шахсга йўналтирилган шакл бера билиши; турли педагогик технологиялардан фойдалана олиши ва уларга шахсни ривожлантирувчи йўналиш бера олиши;

- ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини кўллаб-қувватлаши ва уларни ривожлантириш ҳақида қайғуриши.

Шундай қилиб, таълим жараёнида шахсга мурожаат қилмасликнинг иложи йўқ. Шахсга йўналтирилган таълим технологияси ўқувчи шахсини бутун бир таълим тизимининг марказига қўяди ва унга табиатан берилган ўз қобилиятини рўёбга чиқариши учун ҳар томонлама қулай, хавфсиз, эркин шарт-шароит яратади. Ўқувчи шахси бу - технологияда нафақат субъект, балки кенг имкон берилган субъект бўлиб, у таълим тизимидаги асосий бўлмаган мақсадларга эришиш воситаси эмас, балки унинг асосий мақсади ҳисобланади.

МАКТАБЛАРДА КИМЁ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МАЗМУНИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИНING ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Ҳозирги вақтда мактаблар олдида билимли, бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг қийинчиликларини енга оладиган, жамият ва халқимиз фаровонлиги учун курашадиган ёшларни тарбиялаб етиштириш вазифаси туради. Бу вазифаларни ҳал қилиш учун мактабларда таълимнинг, жумладан, кимё фанини ўқитиш мазмунини ва ўқитиш услубиятини шу куннинг талабларига мослаб, таълимнинг янгича мезонларини ишлаб чиқиш ва мунтазам давом эттириб боришимиз керак. Мактабда турли фанлар, шу жумладан кимёни

Ўқитишнинг ишлаб чиқариш билан алоқасини кучайтириш учун унинг касбий мазмунига эътиборни оширишимиз лозим. Ўқувчиларга кимё фани асосларини ўқитишда касбий тамойил амал қилингандагина, уларни битириб чиққан ёшлар ҳозирги замон саноат ва ишлаб чиқаришида фаол иштирок эта оладилар. Бу каби вазифаларни амалга оширишда бизга шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар ёрдам беради.

Мактаб кимё курсини, унинг амалий масалалари билан боғлаб ўқитишнинг зарурлигини ва афзалликларини олимлар ҳар тарафлама текширган. Улар мазкур педагогик муаммонинг педагогик асосларини, кимёни ўқитишда касбий тамойилни жорий қилишда амалий масалаларга оид билимларнинг тизимларини тузишнинг асосий йўналишларини аниқлаб берганлар. Мактабда кимё ўқитишни ишлаб чиқариш билан боғлаб ўқитиш ва унинг касбий таълимдаги ижобий ролини кўрсатишга кўп илмий ишлар бағишланган. Мазкур ишда, таъкидлаганимиздек, кўп тадқиқотларда кимё асосларини ўрганишга етарлича аҳамият берилган. Аммо мактаб кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш алоҳида педагогик муаммо тарзида қўйилиб, уни ҳал этишга бағишланган илмий-тадқиқот ишлари деярли йўқ. Бошқача айтганда, ўқувчиларга ишлаб чиқаришнинг кимёвий асосларини ўрганишга оид тадқиқот ишлари кўп бўлса-да, аммо унинг иккинчи ташкил этувчиси – кимёга оид амалий материалларни ўрганишга оид илмий-тадқиқот ишлари етарли эмас.

Биз кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш билан касбий таълимни амалга оширишда мактабларда ишлаб чиқаришнинг кимёвий асосларини ўрганиш зарур деб ҳисоблаймиз. Ҳозирги замон ишлаб чиқаришнинг характерли хусусиятларидан бири эса, янги илмий изланишлар натижаларини ишлаб чиқаришга жорий қилишдир. Бунинг оқибатида мактабда ўрганиладиган ўқув материалнинг ҳажми ортиб кетиши мумкин. Амалий кимёга оид касбий материаллар, ўқувчиларни ортиқча юкламаслиги ва зериктириб қўймаслиги учун, бундай билимлар мактаб кимё дастурида назарда тутилмаган, ўқувчилар учун бутунлай нотаниш бўлган соҳалардан эмас, балки уларнинг умумтаълим фанлардан эгаллаган билимларига суяниши, аниқроғи уларнинг амалиётга қўлланишига оид бўлиши керак. Бизнинг назаримизча, эгаллаган билимларни амалда қўллай билиш, бу ўқув материалнинг онгли равишда, тўғри ўзлаштирилганлиги мезонидир. Мактабда таълим-тарбия самарадорлигини ошириш учун кимё фанида касбий таълимни амалга ошириш воситаси сифатида

қаралаётган бундай материаллар мазмунини аниқлаш ва такомиллаштириш учун бир неча педагогик талабларни олға суришимиз керак.

Мактабда таълим жараёнини назарий таҳлил қилиш ва олиб борилган тажрибавий ўқитишларимиз асосида қуйидаги таклифларни берамиз:

- кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришнинг илмий даражаси ошиб бораётганлиги муносабати билан шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар умумлаштирувчи, такомиллаштирувчи материаллар тамойилида қиритилиши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар кимё дастури материаллари билан узвий боғланган бўлиши шарт;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар кимёвий қонунлар, ҳодисалар ва омилларнинг ишлаб чиқариш шароитида қўлланишини акс эттириши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар соҳанинг илмий асосларини кўрсатиши билан биргаликда, айти шу вақтда ўқувчиларни меҳнат фаолиятининг у ёки бу турига қизиқтиришнинг ортишига ва шу асосда касб танлашга онгли равишда ёндашишига ёрдам бериши керак;

- мактаб кимё фанида шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материалларни ўрганишда дидактиканинг асосий тамойиллари: илмийлик, муаммолик, кўргазмалилик, тушунарлик, тизимлик ва кетма-кетлик, таълимнинг мустақамлиги ва бошқа тамойиллардан келиб чиқиши лозим;

- ўқувчиларни соҳада касб танлашга йўллаш характеридаги шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар, уларнинг кимёдан билимларини чуқурланишига ёрдам бериши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материалларни кимё ўқитиш жараёнида ўрганиш кимёнинг бошқа фанлар билан ўзаро боғланиши асосида амалга оширилиши керак. Бу таклифлар асосида кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни ўрганишда кимё ўқитувчиси қуйидаги талабларга жавоб бериши керак;

- соҳанинг асосий йўналишларини ҳисобга олган ҳолда дарсларда, синфдан ташқари ишларда ўрганиш учун юқоридаги талабларга амал қилган ҳолда шахсга йўналтирилган ўқув материаллари мазмунини танлаш керак;

- уларни ўқитиш услубиятини ишлаб чиқиш ва тажрибавий

Ўқитишнинг ишлаб чиқариш билан алоқасини кучайтириш учун унинг касбий мазмунига эътиборни оширишимиз лозим. Ўқувчиларга кимё фани асосларини ўқитишда касбий тамойил амал қилингандагина, уларни битириб чиққан ёшлар ҳозирги замон саноат ва ишлаб чиқаришида фаол иштирок эта оладилар. Бу каби вазифаларни амалга оширишда бизга шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар ёрдам беради.

Мактаб кимё курсини, унинг амалий масалалари билан боғлаб ўқитишнинг зарурлигини ва афзалликларини олимлар ҳар тарафлама текширган. Улар мазкур педагогик муаммонинг педагогик асосларини, кимёни ўқитишда касбий тамойилни жорий қилишда амалий масалаларга оид билимларнинг тизимларини тузишнинг асосий йўналишларини аниқлаб берганлар. Мактабда кимё ўқитишни ишлаб чиқариш билан боғлаб ўқитиш ва унинг касбий таълимдаги ижобий ролини кўрсатишга кўп илмий ишлар бағишланган. Мазкур ишда, таъкидлаганимиздек, кўп тадқиқотларда кимё асосларини ўрганишга етарлича аҳамият берилган. Аммо мактаб кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш алоҳида педагогик муаммо тарзида қўйилиб, уни ҳал этишга бағишланган илмий-тадқиқот ишлари деярли йўқ. Бошқача айтганда, ўқувчиларга ишлаб чиқаришнинг кимёвий асосларини ўрганишга оид тадқиқот ишлари кўп бўлса-да, аммо унинг иккинчи ташкил этувчиси — кимёга оид амалий материалларни ўрганишга оид илмий-тадқиқот ишлари етарли эмас.

Биз кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш билан касбий таълимни амалга оширишда мактабларда ишлаб чиқаришнинг кимёвий асосларини ўрганиш зарур деб ҳисоблаймиз. Ҳозирги замон ишлаб чиқаришининг характерли хусусиятларидан бири эса, янги илмий изланишлар натижаларини ишлаб чиқаришга жорий қилишдир. Бунинг оқибатида мактабда ўрганиладиган ўқув материалнинг ҳажми ортиб кетиши мумкин. Амалий кимёга оид касбий материаллар, ўқувчиларни ортиқча юклаганлиги ва зериктириб қўямаслиги учун, бундай билимлар мактаб кимё дастурида назарда тутилмаган, ўқувчилар учун бутунлай нотаниш бўлган соҳалардан эмас, балки уларнинг умумтаълим фанлардан эгаллаган билимларига суяниши, аниқроғи уларнинг амалиётга қўлланишига оид бўлиши керак. Бизнинг назаримизча, эгаллаган билимларни амалда қўллай билиш, бу ўқув материалнинг онгли равишда, тўғри ўзлаштирилганлиги мезонидир. Мактабда таълим-тарбия самарадорлигини ошириш учун кимё фанида касбий таълимни амалга ошириш воситаси сифатида

қаралаётган бундай материаллар мазмунини аниқлаш ва такомиллаштириш учун бир неча педагогик талабларни олға суришимиз керак.

Мактабда таълим жараёнини назарий таҳлил қилиш ва олиб борилган тажрибавий ўқитишларимиз асосида қуйидаги таклифларни берамиз:

- кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришнинг илмий даражаси ошиб бораётганлиги муносабати билан шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар умумлаштирувчи, такомиллаштирувчи материаллар тамойилида киритилиши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар кимё дастури материаллари билан узвий боғланган бўлиши шарт;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар кимёвий қонунлар, ҳодисалар ва омилларнинг ишлаб чиқариш шароитида қўлланишини акс эттириши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар соҳанинг илмий асосларини кўрсатиши билан биргаликда, айти шу вақтда ўқувчиларни меҳнат фаолиятининг у ёки бу турига қизиқишининг ортишига ва шу асосда касб танлашга онгли равишда ёндашишига ёрдам бериши керак;

- мактаб кимё фанида шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материалларни ўрганишда дидактиканинг асосий тамойиллари: илмийлик, муаммолик, кўргазмалилик, тушунарлик, тизимлик ва кетма-кетлик, таълимнинг мустақамлиги ва бошқа тамойиллардан келиб чиқиши лозим;

- ўқувчиларни соҳада касб танлашга йўллаш характеридаги шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материаллар, уларнинг кимёдан билимларини чуқурланишига ёрдам бериши керак;

- шахсга йўналтирилган амалий масалаларга оид материалларни кимё ўқитиш жараёнида ўрганиш кимёнинг бошқа фанлар билан ўзаро боғланиши асосида амалга оширилиши керак. Бу таклифлар асосида кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни ўрганишда кимё ўқитувчиси қуйидаги талабларга жавоб бериши керак;

- соҳанинг асосий йўналишларини ҳисобга олган ҳолда дарсларда, синфдан ташқари ишларда ўрганиш учун юқоридаги талабларга амал қилган ҳолда шахсга йўналтирилган ўқув материаллари мазмунини танлаш керак;

- уларни ўқитиш услубиятини ишлаб чиқиш ва тажрибавий

Ўқитишларни олиб бориш;

- кимё ўқитувчисининг кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни ўрганишга оид фаолияти асосида услубий тавсияномалар ёзиб ва нашр қилиб, ўз тажрибасини оммалаштириши керак.

Маълумки, ҳар бир дарснинг мақсади, ўқув-тарбиявий вазифалари бор. Шунинг учун кимё ўқитувчиси биз таклиф қилаётган шахсга йўналтирилган материаллар ўрнини топиб ишлатиши, бундай гуруҳдаги материалларни ўргатишга ижодий ёндашиши зарур.

Мактабда кимё ўқитувчиси ўқувчиларга асосий шахсга йўналтирилган ўқув материалларини мустақил ва чуқур ўзлаштириб олишларига ҳамда олган билимларини амалий масалаларни ўрганишда қўллаш олиши билан биргаликда, уларни ишлаб чиқаришга қизиқишини тарбиялашга ёрдам бериши лозим. Кимёдан амалий билимлар ўқувчиларга соҳанинг илмий асосларини ўрганиш имконини беради. Шунинг учун шахсга йўналтирилган амалий материаллар пухта ўрганиш жараёни ўқувчиларни касбларга йўналтириш учун хизмат қилади.

Кимёдан дарслар ўқувчиларнинг мустақил амалий фаолиятларининг кучайишига ёрдамлашиши лозим. Бу тамойилни ўзлаштириш ўқувчиларнинг назарий материалларни ўрганиш билан бир қаторда, турли шахсга йўналтирилган амалий ишларни бажаришини ҳам назарда тутати. Шунинг учун дарсларда турли лаборатория ишларини бажаришда, моделлар ва макетлар яшашда, кўргазмали тажрибалар ўтказишда турли ўлчашлар ўқувчилардан ақлий фаолиятнигина эмас, балки қўллари билан ҳам ишлашни талаб қилади. Бу, ўз навбатида, ўқувчилар малакаларининг ортишига ва меҳнат тарбиясига ёрдамлашади. Мустақил амалий ишлар ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш даражасини кучайтиради, мактаб ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ўстириш эса ўқитишнинг бош вазифаларидан биридир. Ижодкорлик - ўқувчининг фаоллиги ва мустақил- лигининг олий шаклидир. Шундай қилиб, мактабларда кимё ўқитиш жараёнида кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни юқорида айтилган талаблар асосида ўрганилса, унинг педагогик самарадорлиги юқори бўлади.

Мактабларда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаш тиришдан кўзланган асосий мақсад: ўқувчиларни кимё фанининг асосий тушунчалари, қонунлари ва назариялари билан таништириш, ўқувчилар онгида бизни ўраб турган дунёнинг табиий-илмий

манзарасини тўғри шакллантириш, илмий-тадқиқот услубларини эгаллаш, ўқувчиларни маҳаллий ҳамда минтақада содир бўладиган кимёвий ҳодисалар билан таништириш, мустақиллик, ташаббускорлик, тадбиркорлик, эркинлик, ҳамкорлик, ижодкорлик каби қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг амалий кўникма ва малакаларини кучайтириш, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда фаол қатнаша оладиган шахсларни тарбиялашдан иборатдир. Бу мақсадларга эришиш учун мактабларда таълим-тарбиянинг ҳамда кимё фанини ўқитиш услубиятининг ҳозирги кун талабларига жавоб берадиган даражага ўтказилсагина амалга ошади. Кимё ўқитишни ҳозирги замон билан боғлаб борилгандагина, ўқувчилар билимини кенгайтиришимиз ва чуқурлаштиришимиз мумкин. Бу ишни амалга оширишда кимёнинг бошқа фанлараро боғланишига асосланишимиз ва ундан фойдаланишимиз зарур.

Кимё ўқитиш жараёнида шахсга йўналтирилган амалий кимё масалаларини ўрганишни ҳам асосий дидактик тамойиллар қаторига кўтаришимиз керак.

Кимёнинг шахсга йўналирилган амалий масалаларининг соҳалари кўп бўлиб, биз улар орасидан фақат кимё мазмундагиларини танлаш ва ўрганиш услубиятини ишлаб чиқишни ўзимизга мақсад қилиб қўйдик. Ҳозирги вақтда фан ва техниканинг жадал тараққий этаётганлигига қарамай, яқин келажакда соҳанинг бу функцияси сақланиб қолади. Ишлаб чиқаришнинг тараққиёти даражаси миллий иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатини ҳам белгилайди. Саноати иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатини ҳам белгилайди. Саноати ривожланган ва иқтисодий бақувват давлатларда саноат ҳам ривожланган бўлишини ҳаммамиз биламиз.

Педагогик ва услубий адабиётлар орасида мактаб кимё фанининг бошқа фанлар (физика, биология ва б.қ.лар) билан алоқасини ёритишга бағишланган илмий-тадқиқот ишлари кўп. Аммо улар орасида кейинги йилларда амалга оширилаётган таълим тизимига асосланиб, бу фанларнинг ҳозирги вақтда эришган ютуқларини эътиборга олган ҳолда ўтказилган илмий-тадқиқот ишлари етарли эмас.

Маълумки, физика жонсиз табиатнинг энг содда ва шу билан бирга умумий хоссаларини, биология эса жонли табиатнинг ривожланиш қонунларини ўрганади. Ҳозирги кунда биз биология фанида рўй бераётган сифат ўзгаришларнинг гувоҳимиз, биз яшаётган даврда биология фани физика ва кимёнинг ютуқлари асосида, математик аппарат билан қуролланган ҳолда, тавсифий фандан

Ўқитишларни олиб бориш;

- кимё ўқитувчисининг кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни ўрганишга оид фаолияти асосида услубий тавсияномалар ёзиб ва нашр қилиб, ўз тажрибасини оммалаштириши керак.

Маълумки, ҳар бир дарснинг мақсади, ўқув-тарбиявий вазифалари бор. Шунинг учун кимё ўқитувчиси биз таклиф қилаётган шахсга йўналтирилган материаллар ўрнини топиб ишлатиши, бундай гуруҳдаги материалларни ўргатишга ижодий ёндашиши зарур.

Мактабда кимё ўқитувчиси ўқувчиларга асосий шахсга йўналтирилган ўқув материалларини мустақил ва чуқур ўзлаштириб олишларига ҳамда олган билимларини амалий масалаларни ўрганишда қўллаб олиши билан биргаликда, уларни ишлаб чиқаришга қизиқишини тарбиялашга ёрдам бериши лозим. Кимёдан амалий билимлар ўқувчиларга соҳанинг илмий асосларини ўрганиш имконини беради. Шунинг учун шахсга йўналтирилган амалий материаллар пухта ўрганиш жараёни ўқувчиларни касбларга йўналтириш учун хизмат қилади.

Кимёдан дарслар ўқувчиларнинг мустақил амалий фаолиятларининг кучайишига ёрдамлашиши лозим. Бу тамойилни ўзлаштириш ўқувчиларнинг назарий материалларни ўрганиш билан бир қаторда, турли шахсга йўналтирилган амалий ишларни бажаришини ҳам назарда тутати. Шунинг учун дарсларда турли лаборатория ишларини бажаришда, моделлар ва макетлар ясашда, кўргазмали тажрибалар ўтказишда турли ўлчашлар ўқувчилардан ақлий фаолиятнигина эмас, балки қўллари билан ҳам ишлашни талаб қилади. Бу, ўз навбатида, ўқувчилар малакаларининг ортишига ва меҳнат тарбиясига ёрдамлашади. Мустақил амалий ишлар ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш даражасини кучайтиради, мактаб ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ўстириш эса ўқитишнинг бош вазифаларидан биридир. Ижодкорлик - ўқувчининг фаоллиги ва мустақил- лигининг олий шаклидир. Шундай қилиб, мактабларда кимё ўқитиш жараёнида кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материалларни юқорида айтилган талаблар асосида ўрганилса, унинг педагогик самарадорлиги юқори бўлади.

Мактабларда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаш тиришдан кўзланган асосий мақсад: ўқувчиларни кимё фанининг асосий тушунчалари, қонунлари ва назариялари билан таништириш, ўқувчилар онгида бизни ўраб турган дунёнинг табиий-илмий

манзарасини тўғри шакллантириш, илмий-тадқиқот услубларини эгаллаш, ўқувчиларни маҳаллий ҳамда минтақада содир бўладиган кимёвий ҳодисалар билан таништириш, мустақиллик, ташаббускорлик, тадбиркорлик, эркинлик, ҳамкорлик, ижодкорлик каби қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг амалий кўникма ва малакаларини кучайтириш, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда фаол қатнаша оладиган шахсларни тарбиялашдан иборатдир. Бу мақсадларга эришиш учун мактабларда таълим-тарбиянинг ҳамда кимё фанини ўқитиш услубиятининг ҳозирги кун талабларига жавоб берадиган даражага ўтказилсагина амалга ошади. Кимё ўқитишни ҳозирги замон билан боғлаб борилгандагина, ўқувчилар билимини кенгайтиришимиз ва чуқурлаштиришимиз мумкин. Бу ишни амалга оширишда кимёнинг бошқа фанлараро боғланишига асосланишимиз ва ундан фойдаланишимиз зарур.

Кимё ўқитиш жараёнида шахсга йўналтирилган амалий кимё масалаларини ўрганишни ҳам асосий дидактик тамойиллар қаторига кўтаришимиз керак.

Кимёнинг шахсга йўналирилган амалий масалаларининг соҳалари кўп бўлиб, биз улар орасидан фақат кимё мазмундагиларини танлаш ва ўрганиш услубиятини ишлаб чиқишни ўзимизга мақсад қилиб кўйдик. Ҳозирги вақтда фан ва техниканинг жадал тараққий этаётганлигига қарамай, яқин келажакда соҳанинг бу функцияси сақланиб қолади. Ишлаб чиқаришнинг тараққиёти даражаси миллий иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатини ҳам белгилайди. Саноати ривожланган ва иқтисодий бақувват давлатларда саноат ҳам ривожланган бўлишини ҳаммамиз биламиз.

Педагогик ва услубий адабиётлар орасида мактаб кимё фанининг бошқа фанлар (физика, биология ва б.қ.лар) билан алоқасини ёритишга бағишланган илмий-тадқиқот ишлари кўп. Аммо улар орасида кейинги йилларда амалга оширилаётган таълим тизимига асосланиб, бу фанларнинг ҳозирги вақтда эришган ютуқларини эътиборга олган ҳолда ўтказилган илмий-тадқиқот ишлари етарли эмас.

Маълумки, физика жонсиз табиатнинг энг содда ва шу билан бирга умумий хоссаларини, биология эса жонли табиатнинг ривожланиш қонунларини ўрганади. Ҳозирги кунда биз биология фанида рўй бераётган сифат ўзгаришларнинг гувоҳимиз, биз яшаётган даврда биология фани физика ва кимёнинг ютуқлари асосида, математик аппарат билан қуролланган ҳолда, тавсифий фандан

миқдорий ҳисоблар олиб борадиган фанга айланиб бормоқда.

Физика ва кимёнинг ютуқларидан фойдаланиш асосида ҳаёт негизларини молекуляр сатҳда тадқиқот қилиш бошланди ва шу асосда биологик физика (биофизика) ва биологик кимё (биокимё) фанлари вужудга келган ва жадаллик билан ривожланиб бормоқда.

Юқорида келтирилган кимёнинг физика, биология, математика каби фанлар билан алоқасининг қисқача таҳлилидан кўриниб турибдики, кимё мазмундаги амалий масалалар кўп, биз улар орасидан мактаб кимё дастури билан узвий боғланган, ўқувчиларнинг кимёвий билимларини чуқурлаштирадиган, уларнинг ёшларига мос келадиган ҳамда касбий билимини кучайтирадиган ўқув материалларинигина танладик.

Биз таклиф қилаётган кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материаллар мактаб кимё курси дастуридаги материаллар билан узвий боғланган. Уларни янги материални баён қилиш ҳамда, лаборатория ва масалалар ечиш дарсларида, синфдан ташқари ишларда ўрганилади.

Биз юқорида ҳозирги даврда фанларнинг тараққиёти турли фанларнинг ўзаро боғланишининг кучайишига ёки фанларнинг бири-бирига, масалан, кимёнинг биологияга ва физикага кириб бориши билан характерланишини айтиб ўтдик. Бу боғланишлар мактабда ҳам турли фанлар орасидаги боғланишларда ўз аксини топиши керак.

Кимёни ўрганишда олдинги ўзлаштирилган билимларгагина таяниб қолмасдан, бошқа табиий фанлардан олинган билимлардан ҳам фойдаланиш керак ёки бошқа фанларни ўқитиш жараёнида кимёдан олинган билимларга суянилади. Кимё фанини бошқа ўқув фанлари билан боғланишини амалга ошириш ўқувчиларнинг тушунчалар, ҳодисалар, назариялар орасидаги ҳар томонлама боғланишлар борлигини ўрната олиш кўникмасини шакллантиради, мана шу фанлараро боғланишлар билимларни чуқурлаштиришга ёрдам беради.

Биз таклиф қилаётган кимё йўналишидаги амалий кимёнинг характерли белгиси шундаки, унда кимё ўқитиш жараёнида ўқувчилар ўзлаштирган кимёвий тушунчалар, ҳодисалар ва қонунлар биологияда ва кимёда қўлланилади. Масалан, кимё фанидаги зичлик, масса, оғирлик кучи, ҳарорат, иссиқлик миқдори, солиштирама иссиқлик сифими, иссиқлик ўтказувчанлик, намлик ва бошқа тушунчалар физика, биология, ботаника каби фанларда ҳам қўлланилади.

Умумлаштириб айтишимиз мумкинки, кимё йўналишидаги билимларни фанлараро боғланишларга асосланиб баён қилишдан мақсад, ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш соҳасидаги касбий

билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, пировард натижада ўқувчиларни ишлаб чиқариш соҳасида касб танлашга йўллашдир.

Шундай қилиб, мактаб ўқувчиларини касбга йўллаш ишининг асосини касбий таълим ташкил қилади, шахсга йўналтирилган касбий материаллар ўқувчиларнинг касб танлашига кенгрок имкониятлар яратади. Мактабни битирадиган ўқувчиларни соҳада ишлашга йўллаш ишини мактаб, оила ва ишлаб чиқариш ташкилотлари биргаликда олиб бораётгани муваффақиятларга эришиш мумкин.

Биз ушбу бобда кимё мазмунига оид танланган шахсга йўналтирилган ўқув материалларини дарсларда жорий қилиш бўйича мактаб кимё ўқитувчисининг фаолиятини таҳлил қиламиз. Шу мақсадда машғулот турлари орасидан назарий материалларни баён қилиш, лаборатория ишларини бажариш, масалалар ечиш дарсларини танладик. Мактабда ўқувчиларни кимёдан шахсга йўналтирилган амалий ишлар билан таништириш бўйича олиб борилган педагогик синовлар натижасида худди шу турдаги дарсларнинг мазкур тадқиқот ишининг муаммосини ҳал қилишда самарадор эканлиги аниқланди.

Мактабда ўқувчиларга кимёдан таълим беришда шахсга йўналтирилган дарсларнинг турлари орасидан янги материални баён қилиш дарси асосий дарс тури бўлиб, унда кимё ўқитувчисининг ўқитиш жараёнида касбий тамойилни жорий қилиш имкониятлари катта. Ўқитувчи дарсда янги материални баён қилиш учун турлича: ҳикоя, суҳбат ва маъруза услубларидан фойдаланади. Ўқитувчининг ҳар қандай дарс жараёнида у ёки бу услубдан фойдаланиши дарснинг мақсади ва вазифаларидан, янги ўқув материалининг мазмунидан, ўқувчиларнинг билим даражаси ва ҳаётий тажрибаларининг кенглигидан ҳамда уларнинг ўрганилаётган мавзуга қизиқишидан келиб чиқади. Кимё ўқитувчиси янги материални баён қилишда ишлаб чиқаришга оид шахсга йўналтирилган амалий характердаги касбий материаллардан фойдаланишида мактаблар жойлашган ҳудудлардаги ишлаб чиқаришининг тармоқ хусусиятларини яхши билиши керак.

Ишлаб чиқариш амалга ошаётган ҳозирги даврда, мактабдаги ҳар бир фанга, шу жумладан, ўқувчиларнинг кимёдан эгаллаган билимларини амалиётда қўллаш олишларига талаб янада ортади. Шунинг учун, ҳар бир ишлаб чиқариш ходими фан асосларини яхши билиши ва уни аниқ зарурий шароитда қўллаш олиши керак. Республикамизда саноатни хом ашё билан таъминлаш сингари муҳим вазифалар белгиланган. Бу вазифаларни ҳал этилиши, ҳозирги кунда ишлаб чиқариш ходимларининг фидокорона меҳнат қилишини талаб

микдорий ҳисоблар олиб борадиган фанга айланиб бормоқда.

Физика ва кимёнинг ютуқларидан фойдаланиш асосида ҳаёт негизларини молекуляр сатҳда тадқиқот қилиш бошланди ва шу асосда биологик физика (биофизика) ва биологик кимё (биокимё) фанлари вужудга келган ва жадаллик билан ривожланиб бормоқда.

Юқорида келтирилган кимёнинг физика, биология, математика каби фанлар билан алоқасининг қисқача таҳлилидан кўриниб турибдики, кимё мазмундаги амалий масалалар кўп, биз улар орасидан мактаб кимё дастури билан узвий боғланган, ўқувчиларнинг кимёвий билимларини чуқурлаштирадиган, уларнинг ёшларига мос келадиган ҳамда касбий билимини кучайтирадиган ўқув материалларинигина танладик.

Биз таклиф қилаётган кимёга оид шахсга йўналтирилган амалий материаллар мактаб кимё курси дастуридаги материаллар билан узвий боғланган. Уларни янги материални баён қилиш ҳамда, лаборатория ва масалалар ечиш дарсларида, синфдан ташқари ишларда ўрганилади.

Биз юқорида ҳозирги даврда фанларнинг тараққиёти турли фанларнинг ўзаро боғланишининг кучайишига ёки фанларнинг бирига, масалан, кимёнинг биологияга ва физикага кириб бориши билан характерланишини айтиб ўтдик. Бу боғланишлар мактабда ҳам турли фанлар орасидаги боғланишларда ўз аксини топиши керак.

Кимёни ўрганишда олдинги ўзлаштирилган билимларгагина таяниб қолмасдан, бошқа табиий фанлардан олинган билимлардан ҳам фойдаланиш керак ёки бошқа фанларни ўқитиш жараёнида кимёдан олинган билимларга суянилади. Кимё фанини бошқа ўқув фанлари билан боғланишини амалга ошириш ўқувчиларнинг тушунчалар, ҳодисалар, назариялар орасидаги ҳар томонлама боғланишлар борлигини ўрната олиш кўникмасини шакллантиради, мана шу фанлараро боғланишлар билимларни чуқурлаштиришга ёрдам беради.

Биз таклиф қилаётган кимё йўналишидаги амалий кимёнинг характерли белгиси шундаки, унда кимё ўқитиш жараёнида ўқувчилар ўзлаштирган кимёвий тушунчалар, ҳодисалар ва қонунлар биологияда ва кимёда қўлланилади. Масалан, кимё фанидаги зичлик, масса, оғирлик кучи, ҳарорат, иссиқлик микдори, солиштирама иссиқлик сиғими, иссиқлик ўтказувчанлик, намлик ва бошқа тушунчалар физика, биология, ботаника каби фанларда ҳам қўлланилади.

Умумлаштириб айтишимиз мумкинки, кимё йўналишидаги билимларни фанлараро боғланишларга асосланиб баён қилишдан мақсад, ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш соҳасидаги касбий

билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, пировард натижада ўқувчиларни ишлаб чиқариш соҳасида касб танлашга йўллашдир.

Шундай қилиб, мактаб ўқувчиларини касбга йўллаш ишининг асосини касбий таълим ташкил қилади, шахсга йўналтирилган касбий материаллар ўқувчиларнинг касб танлашига кенгрок имкониятлар яратади. Мактабни битирадиган ўқувчиларни соҳада ишлашга йўллаш ишини мактаб, оила ва ишлаб чиқариш ташкилотлари биргаликда олиб борсагина муваффақиятларга эришиш мумкин.

Биз ушбу бобда кимё мазмунига оид танланган шахсга йўналтирилган ўқув материалларини дарсларда жорий қилиш бўйича мактаб кимё ўқитувчисининг фаолиятини таҳлил қиламиз. Шу мақсадда машғулот турлари орасидан назарий материалларни баён қилиш, лаборатория ишларини бажариш, масалалар ечиш дарсларини танладик. Мактабда ўқувчиларни кимёдан шахсга йўналтирилган амалий ишлар билан таништириш бўйича олиб борилган педагогик синовлар натижасида худди шу турдаги дарсларнинг мазкур тадқиқот ишининг муаммосини ҳал қилишда самарадор эканлиги аниқланди.

Мактабда ўқувчиларга кимёдан таълим беришда шахсга йўналтирилган дарсларнинг турлари орасидан янги материални баён қилиш дарси асосий дарс тури бўлиб, унда кимё ўқитувчисининг ўқитиш жараёнида касбий тамойилни жорий қилиш имкониятлари катта. Ўқитувчи дарсда янги материални баён қилиш учун турлича: ҳикоя, суҳбат ва маъруза услубларидан фойдаланади. Ўқитувчининг дарс жараёнида у ёки бу услубдан фойдаланиши дарснинг мақсади ва вазифаларидан, янги ўқув материалининг мазмунидан, ўқувчиларнинг билим даражаси ва ҳаётий тажрибаларининг кенглигидан ҳамда уларнинг ўрганилаётган мавзуга қизиқишидан келиб чиқади. Кимё ўқитувчиси янги материални баён қилишда ишлаб чиқаришга оид шахсга йўналтирилган амалий характердаги касбий материаллардан фойдаланишида мактаблар жойлашган ҳудудлардаги ишлаб чиқаришининг тармоқ хусусиятларини яхши билиши керак.

Ишлаб чиқариш амалга ошаётган ҳозирги даврда, мактабдаги ҳар бир фанга, шу жумладан, ўқувчиларнинг кимёдан эгаллаган билимларини амалиётда қўллай олишларига талаб янада ортади. Шунинг учун, ҳар бир ишлаб чиқариш ходими фан асосларини яхши билиши ва уни аниқ зарурий шароитда қўллай олиши керак. Республикамизда саноатни хом ашё билан таъминлаш сингари муҳим вазифалар белгиланган. Бу вазифаларни ҳал этилиши, ҳозирги кунда ишлаб чиқариш ходимларининг фидокорона меҳнат қилишини талаб

қилади. Бундан ташқари, бу шарафли меҳнат жараёнига мактабни битирган ёшларнинг қўшилишини ҳам кучайтириш лозим. Шунинг учун ҳар бир ўқитувчи ўсиб келаётган ёш авлодни бу соҳада касб танлашга йўллаш ишларини тинмай амалга ошира бориши керак. Кимё дарсида дастур материални ёритишда шу мавзуга боғлиқ бўлган амалий масалаларга ҳам ўқувчилар диққатини жалб қилиш муҳим.

Энди янги материални баён қилиш жараёнида кимёдан шахсга йўналтирилган амалий ишларга оид материаллардан фойдаланишга 1-мисол сифатида “Суюқликларда диффузия ҳодисаси” мавзуси бўйича таклиф қилинаётган ўқув материаллари билан ўқувчиларни таништиришга оид мулоҳазаларимизни келтирамиз.

Диффузия ҳодисасини ўрганишга бағишланган дарснинг асосий вазифаси, ўқувчиларни МКН (молекуляр-кинетик назария)нинг моддалар молекулалари доимо ҳаракат ҳолатида бўлади - деган асосий қонуният-ларидан бири билан таништириш эканлиги маълум. Бизнинг фикримизча, мактабларда юқоридаги мавзунини ўқишда ўқувчиларни молекулаларнинг ярим ўтказувчи тўсиқ орқали диффузия-осмос ҳодисаси билан ҳам таништириш керак. Чунки диффузия ва осмос ҳодисалари ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳаёт фаолиятида муҳим вазифаларни ўтайди. Диффузияда модда зарралари ҳажмнинг концентрацияси (бирлик ҳажмдаги зарралар сони) катта қисмидан концентрацияси кичик қисмига афзал равишда кўчиб ўтади. Тупроқнинг газ алмашиши, ҳаво режими, ўсимликларнинг илдизи орқали озик моддаларни ўзлаштириши, карбонат ангидрид газининг ўсимлик баргига сингиб кириши каби жараёнларнинг ҳаммаси диффузия йўли билан амалга ошади. Диффузия ва осмос ҳодисаларисиз ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланишини тасаввур қилиш қийин. Ўқувчиларга осмос ҳодисасини, уларнинг кимё фанидан эритмалар ҳақидаги ўзлаштирган билимларидан фойдаланиб тушунтирамиз. Идишдаги бирор модданинг кучсиз эритмасини соф эритувчидан эритувчи модда молекулаларини ўтказиб, эриган модда молекулаларини ўтказмайдиган ярим ўтказувчан тўсиқ билан ажратилган деб олайлик. Осмос ҳодисаси ярим ўтказувчан тўсиқ билан ажратилган турли концентрацияли эритмалар орасида ҳам вужудга келади.

Шакарнинг сувдаги эритмаси учун ярим ўтказувчан бўлиб қорамол ва кўй пуфагининг ички пардаси ва бошқа баъзи сунъий пластмасса (целлофан плёнкалар, пергамент қоғози кабилар) бўла

олади. Мазкур тажриба бўйича кузатишлар шуни кўрсатадики, эритма сатҳи аста-секин кўтарила бошлайди ва бирмунча вақт ўтгач эритувчи (сув) сатҳидан бирор баландликда тўхтайдди. Бунинг сабабини куйидагича тушунтирамиз. Бошланғич пайтда идишдаги эритувчи (сув) молекулаларининг концентрацияси эритмадаги сув молекулаларининг концентрациясидан шакар молекулалари концентрацияси катталигича ортиқ. Шунинг учун дастлаб, соф эритувчидан ярим ўтказувчан тўсиқ орқали диффузияланиб ўтадиган эритувчи (сув) молекулаларининг сони, эритмадан ярим ўтказувчан тўсиқ орқали эритувчига ўтадиган сув молекулаларининг сонидан ошиқ. Бу фикримизни ўқувчилар тўғри тушуниб олишлари учун уларга куйидаги саволларни берамиз ва олинган жавобларни умумлаштирамиз.

Ўқитувчи: Нима учун бошланғич пайтда эритувчи (сув)дан эритмага ярим ўтказувчан тўсиқ орқали ўтадиган сув молекулалари сони тескари йўналишда ўтадиган сув молекулалари сонидан ортиқ бўлади?

Ўқувчи: Идишнинг бир қисмида эриган модда молекулалари бор, уларнинг маълум қисми ярим ўтказувчан тўсиқ яқинида ҳам бўлади. Эритувчи ва эриган модда молекулаларининг ўзаро таъсири ҳамда уларнинг тўсиқ моддаси билан таъсирлари натижасида эритмадаги сув молекулаларининг баъзилари ярим ўтказувчан тўсиқдан ўта олмайди.

Ўқитувчи: Тўғри, идишнинг 1чи қисмидаги эриган модда ва эритма таркибидаги сув молекулаларининг ўзаро таъсир кучлари, сув молекулаларининг 2 чи тўсиқдан эритувчига томон ўтишига қаршилиқ кўрсатади. Бундан ташқари, ярим ўтказувчан тўсиқдаги тешиқлар шу қадар кичикки, улардан сув молекулалари ўта олмас экан. Энди айтинглари, иккисининг шкала томонидаги сув молекулаларининг концентрациялари ўзаро тенгми?

Ўқувчи: Йўқ, тенг эмас, 1чи ва 2 чи қисмлардаги сув молекулаларининг концентрациялари ўзаро тенг эмас. Бошланғич пайтда 1 чидаги сув молекулаларининг концентрацияси 2 чи дагидан кичик.

Ўқитувчи: Тўғри, дастлаб соф суюқлик ва эритма сатҳлари ўзаро тенг. Аммо 1 чидаги сув молекулаларининг концентрацияси 2 чидаги сув молекулаларининг концентрациясидан кичик. Шунинг учун ўнгдан чап томонга кўпроқ сув молекулалари диффузияланади. Натижада эритманинг сатҳи эритувчининг сатҳига нисбатан кўтарила бошлайди. Бирмунча вақт ўтгандан кейин, ярим ўтказувчан тўсиқдан

қарама-қарши йўналишда ўтувчи сув молекулаларининг сони ўзаро тенглашади, яъни мувозанат ҳолати ўрнатилади. Кўрамизки, мувозанат ҳолатда эритувчи молекулаларининг ярим ўтказувчан тўсиқнинг қарама-қарши сиртларига берган босимлари ўзаро тенг бўлади. Эриган модда молекулаларининг вужудга келтирган босими эса ярим ўтказувчан тўсиқнинг иккинчи томонидаги сиртига узатилмайди.

Ярим ўтказувчан тўсиқнинг бир томонидаги сиртига эриган модда ва эритувчи молекулаларининг биргаликда вужудга келтирган босимининг, ярим ўтказувчан тўсиқнинг иккинчи томонига эритувчи молекулалари вужудга келтирган босимидан катта бўлганлиги учун эритма сатҳи эритувчи сатҳга нисбатан кўтарила бошлайди, бирмунча вақтдан кейин эса эритма сатҳи эритувчи сатҳига нисбатан бирор h баландликда тўхтади, яъни мувозанат ҳолати ўрнатилади. Бу ҳолатда ярим ўтказувчан тўсиққа иккала томондан эритувчи молекулаларининг вужудга келтирган босимлари ўзаро тенг бўлади. Худди шундай ҳолатда эритманинг осмотик босими эритма суюқлиги устунининг ҳосил қилган гидростатик босимига тенг бўлади. Ўқувчиларнинг осмотик босимнинг эриган модда молекулаларининг ярим ўтказувчан тўсиқ сиртига урилиши натижасида вужудга келишини тушунишига алоҳида эътибор бериш лозим. Бирор идишга қуйилган, аммо ярим ўтказувчан тўсиқ билан эритувчидан ажратилмаган эритма идиш деворига осмотик босим бермайди.

Ўқувчиларга осмотик босимнинг пайдо бўлишини янада яққол кўрсатиш учун қуйидаги тажрибаларни намойиш қилинади.

1. Қорамол ёки қўй пуфагини спирт билан тўлдириб, оғзини маҳкам боғлаб, сувга туширайлик. Бунда осмос ҳодисаси сабабли пуфак ичига кўпроқ сув киради ва пуфак шиша бошлайди, ҳаттоки осмотик босим таъсирида пуфак ёрилиб кетиши ҳам мумкин. Бу тажрибанинг тескариси, яъни пуфак ичига сув тўлдириб, спиртга ботирилса, пуфакчанинг кичрайиши кузатилади. Ўқувчиларга қуритилган мевалар (майиз, туршак, олма қоқи ва бошқалар)нинг ёрмасдан хўлланса, уларнинг шишини, бужмайиб қолган сабзи ёки гул новдасини сувга солинса, уларнинг “тирилиши” намойиш қилинади. Бу ҳолларда меванинг қобиғидан сув молекулалари ўтиши мумкин, аммо меванинг ичидаги шакар молекулалари ўта олмайди. Сув мева ичига диффузияланиб, у ерда шакарнинг сувдаги эритмасини ҳосил қилади. Бу эритмада, юқорида баён қилинган тажрибалардаги каби осмотик босим бўлиб, мева қобиғини шишириб юборади.

Қорамол ёки қўй пуфаги териси билан қопланган воронкага шакарнинг сувдаги кучсиз эритмасини қуйиб, тоза сувли идишга туширайлик. Дастлаб воронкадаги эритманинг ва ташқарисидаги сувнинг сатҳлари бир хил бўлсин. Тажрибадан кўринадики, воронкадаги эритма сатҳи вақт ўтиши билан аста-секин кўтарила бошлайди ва идишдаги сув сатҳидан бирор h баландликда тўхтади. Демак, бу тажрибада ҳам эритма суюқлиги устунининг гидростатик босими эритма вужудга келтирган осмотик босимга тенг бўлади.

Ўқувчиларга бу каби шахсга йўналтирилган ўқув материалларини баён қилиш, уларнинг кимёдан билимларининг ортишига олиб келади, уларнинг кимёвий тушунчалари кенгайди, ниҳоят, касбий билимларининг савияси ортади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Биз бу ерда иккита мисол ёрдамида кимё амалий материални дарс жараёнида ёритиш масаласини қарадик. Худди шундай ишларни мактаб кимё фани дастурининг биз танлаган мавзуларининг исталганида амалга ошириш мумкин. Кимё дастурининг аниқ мавзулари билан боғланган амалий ўқув материалларни баён қилишдаги қийинчилик, ўқувчиларга амалий материалларни ўргатиш бўйича услубий адабиётларнинг камлигидир. Мактаб кимё ўқитувчилари шахсга йўналтирилган амалий масалаларни ўрганиш ишига жиддий ёндашсаларгина, бу характердаги материалларни бошқа адабиётлардан топишлари мумкин ва уларни кимё нуқтаи назаридан таҳлил қилиб, ўқувчиларга баён қилиш керак.

Ўқитиш мазмунига нисбатан, шахсга йўналтирилган ёндашув қуйидаги асосий йўналишларда намоён бўлади:

- ўқитишнинг кимё фанлари мазмунини танлашда ўқувчиларнинг манфаат ва муаммолари ҳисобга олинади. Бу, аввало, матнли материал ва муҳокама учун мавзуларни танлашда, долзарб аудио-кўргазмали материални жалб қилишда, шу жумладан, интернет кўмагида маълумотлар олишда намоён бўлади;

- материални танлаш тақдим этиш ва эҳтиёж босқичини назарда тутади. Эҳтиёж босқичи тақдим этиш босқичидан бир мунча пастроқ туради, чунки ўқувчиларнинг имконият ва эҳтиёжлари ҳисобга олинади, бу ўқувчиларга табақалаштирилган ҳамда индивидуал ёндашувни амалга оширишга имкон беради, уларни танлов вазиятига олиб киради, катта даражадаги мустақиллик ва фаолликка ундайди;

- ўқувчиларни ривожлантиришга йўналтирилганлик тайёр билимларни эмас, балки муаммоли материални беришни тақозо этади, бу дарсликларда, таълим мазмунининг асосий эгаларида акс этиши

лозим. Шахнинг ривожига, унинг ўз-ўзини англаши ва баҳолашига имкон берадиган ички ҳиссиётни (ўз-ўзини кузатиш, ўзига ҳисоб бериш) ривожлантиришга бериладиган махсус вазифаларга ҳам бу тегишли;

- мазмунни танлашда, ўқувчиларнинг шахсий тажрибасига, ҳиссиёт ва туйғуларига таянадиган, уларни қиёслаш ва солиштиришга ундайдиган, ўз фикрини, баҳоларини ифодалашга туртки берадиган материалларга таянишни кўзда тутиш муҳим, бу танқидий тафаккурни, кадриятли мақсадларни рағбатлантиради.

Демак, шахсга йўналтирилган ёндашув ўқитишнинг мазмуни ва шаклини танлашга, уни услубий ташкил этишга катта талаблар қўяди.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ БЎЙИЧА ТАЪЛИМ ТУРЛАРИ

Бугунги кунда ўқув машғулотлари самарадорлигини ошириш муҳим ҳисобланади. Таълим муассасаларида ўқув машғулотлари самарадорлигини ошириш, илм-фаннинг сўнгги ютуқларини амалиётга жорий этиш орқали ижодкор, ижтимоий фаол, юксак маънавиятли, касб-хунарли, ижодий ва мустақил фикр юрита оладиган баркамол шахсни камолга етказиш, уларнинг онги ва қалбига миллий истиқлол ғоясини синдириш каби муҳим вазифаларни амалга ошириш, бу вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш ўқув машғулотларида замонавий таълим технологияларидан фойдаланишни тақозо этади. Мазкур жараёнда бу технологияларни қўллаш, аввало, педагогик муносабатларни инсонпарварлаштиришни талаб этади. Чунки уни амалга оширмай туриб, қўлланган ҳар қандай технология кутилган самарани бермайди.

Педагогик технологияларнинг асосийларидан бири бўлган шахсга замонавий педагогик технологиялар ичида қўйилган мақсадларга мос келувчилари бизнинг нуқтан назаримизда қуйидагилардир:

- шахсий-инсонпарварлик технологияси;
- ҳамкорлик технологияси;
- лойиҳалаш методи;
- табақалаштирилган ва индивидуал ўқитиш технологияси;
- модулли ўқитиш;
- муаммоли таълим технологияси;
- танқидий фикрлашни ривожлантириш технологияси;
- лойиҳалаш технологияси;

- ўйин технологияси;
- ахборот-коммуникация технологиялари
- эркин ўқитиш технологияси;
- ўқувчини қўллаб-қувватлаш технологияси;
- мажбурламасдан ўқитиш;
- диалогли ўқитиш технологияси;
- рефлексивли ўқитиш технологияси.

Бу технологияларни илмий-тадқиқот ишлари, муаммоларни ечиш, индивидуал фаолиятда, мустақил танқидий фикрлашни ривожлантиришда, муомала маданияти кабиларда қўллаш ҳамда улардан шахсга йўналтирилган муаммоларни ечишда фойдаланиш самарали ҳисобланади. Юқоридаги барча технологиялар шахсга йўналтирилган таълимдаги инсонпарварлик ёндашувга тааллуқлидир. Ушбу йўналишларнинг ҳар бирида таълим ўқувчи шахсининг қизиқиши, қобилияти, имконияти ва шарт-шароитлари эътиборга олиниб ташкил этилади. Айниқса, шахсга йўналтирилган таълимда ўқувчида мустақил фикрлаш орқали муаммоли вазиятлардан чиқишга интилиш малакасини шакллантиришга алоҳида урғу берилади. Буларни ичида шахсий-субъектли ёндашув шахсининг, унинг алоҳида хусусиятларининг ривожланишига тўлиқ миқдорда қаратилган ҳисобланади. У ҳар бир ўқувчига ноёб, тақдорланмас, ўхшамас каби муносабатда бўлишни назарда тутди. Улардан айримларини кўриб чиқамиз.

Шахсий-инсонпарварлик технологияси: ўқувчиларда дунёнинг борлиқ картинасини шакллантиришга имкон берувчи ва реал дунё тизимлигини максимал очиб берувчи тушунчаларга оид турли фанлардан дастурли билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган.

Бошқа технологиялар (масалан, фаолиятли, функционал-тузилмали)дан фарқли ўлароқ, мазкур технология шахсининг бутун бир ривожланишини назарда тутди ҳамда инсонпарварлаштириш принципига асосланади, яъни худди муҳим йўналишли, ҳаётий режалар, шаклланаётган мотивлар, талаблар ва шахсининг социологик ҳамда психологик қонуниятларига боғлиқ маънавий ривожланиш даражаси каби характеристикалар орқали ифодаланади.

Таълим жараёнининг инсонпарварлик йўналиши киши экологияси, унинг маънавий соғлиги, ҳаёт тарзи, шахсий эркинлиги ва ахлоқини сақлаш билан намоён бўлади. Бу технологияни амалга оширишдан кўзланган мақсад, бу ўқувчиларнинг ижтимоий ва билиш фаоллигини, таълим мазмунини юқори даражада ўзлаштиришини таъминлашдан иборат.

Унга қуйидагича эришилади:

- таълим жараёни субъектларининг биргаликдаги ҳаракатларини ташкил этиш;

- амалий машғулотларда ишлашга ҳар бир микрогуруҳларнинг аъзоларини жалб этиш;

- таълимнинг фаол шакл ва методларидан (масалан, портфолио, кейс-метод, лойиҳалаш, ақлий ҳужум ва б.қ.лар) фойдаланиш.

Ўқувчиларни ўқитишда шахсий-инсонпарварлик технологиясини амалга ошириш қуйидаги этапларни ўз ичига олади: ўқув вазибаларини англаш ва ўқитишга шахсий мотивни яратиш; ўқувчининг субъект тажрибасини фаоллаштириш; субъект тажрибасининг табиий-илмий ва ижтимоий интеграцияси ҳамда ўрганилаётган мавзуларнинг фикрий моделини яратиш; субъект ва кўпсубъектлик тажрибани тизимлаштириш жараёнида ўрганилаётган мавзуларнинг белгили моделини яратиш; индивидуал билимлар рефлексияси ва коррекцияси; ўқув вазибаларини бажариш асосида ўқувчи томонидан субъект фаолиятини ўзи назорат қилиши ва баҳолаши.

Ҳамкорлик педагогикасининг мақсади — таълим олишнинг шахсий мазмунини ривожлантириш, ҳаётга муносабат, ижодий фикрлаш, шахснинг ўз-ўзини ривожлантириши, ўқувчи ва ўқитувчиларнинг ўзаро диалоги, бир - бирини тушуниши кабилар билан боғлиқ.

Бу вазиятда ўқитувчи ва ўқувчининг субъект-субъект ўзаро таъсири амалга оширилади.

Мазкур технологияни амалга оширишдан мақсад — шахсий-инсонпарварлик воситалари асосида умуммаданий ва касбий компетенцияларни шакллантиришдан иборат. Унга қуйидагича эришилади:

- “ўқитувчи-ўқувчи”, “ўқувчи-ўқувчи” муносабатларида коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш;

- ҳамкорликда ривожланувчи ижодий фаолият (масалан, жамоавий ижодий фаолият);

- фаолиятнинг тадқиқотчилик, ахборот, ижтимоий-коммуникатив турларида умуминсоний кадрият (эзгулик, ғамхўрлик, виждонлилик, фазилатлилик, фуқаролик ва инсонийлик)ларни шакллантириш.

Шахсий-инсонпарварлик технологияси: бу технология аввало шахсни инсонпарварлик ёндашуви, психотерапевтик йўналиши билан

бошқа технологиялардан ажралиб туради. Бу ўқувчини ҳар томонлама ҳурмат қилиш, уни яхши кўриш ҳамда унинг ижодкорлик имкониятларига ишонч билан қараш ғояларини илгари суради, мажбурлашни қоралайди. Бу технологияда шахсга муносабат бирламчи бўлиб, индивидуал ёндашув, ноталабчан демократик бошқарув ҳамда инсоний қарашлар бошқа йўналишлардан устун туради.

Ҳамкорлик технологияси: бу технология педагог билан ўқувчи ўртасидаги тенглик, демократия ҳамда субъектлар орасидаги ўзаро ҳамкорликни амалга оширади. Ўқитувчи билан ўқувчи ҳамкор ва ижодкор сифатида иш юритиб, биргаликда машғулот мазмуни, мақсадини аниқлайди ва биргаликда баҳолайди.

Муаммоли ўқитиш технологияси. Муаммоли ўқитиш дейилганда, ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазият вужудга келтирилиб, мазкур муаммо ўқувчиларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида билим, кўникма ва малакаларни ижодий ўзлаштириш ва ақлий фаолиятни ривожлантиришга имкон берадиган ўқув машғулоти жараёнини ташкил этиш назарда тутилади. Мазкур технологиядан ўқув машғулоти жараёнида фойдаланиш яхши натижалар беради. Бунда ўқитувчи аввало, муаммоли вазият яратади, саволлар кўяди, масалаларни, топшириқларни таклиф қилади, муаммоли вазиятни ечишга қаратилган муҳокамани уюштиради, хулосаларининг тўғрилигини тасдиқлайди. Ўқувчилар ўз билим ва тажрибаларига асосланиб, муаммоли вазиятни ҳал қилиш йўллари тўғрисидаги таклифларини айтади ва олдин олган билимларини умумлаштиради, муаммоли вазиятни ечишнинг оқилона вариантини танлайди. У ўқувчиларнинг билимга қизиқишларини ошириш билан бирга, уларда фикрлаш қобилиятини ҳам ривожлантиради.

Замонавий таълим шароитида малакали мутахассисларни истеъмолчилар талабларига қараб тайёрланиши, ўқувчиларнинг танлаган ихтисосликлари бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантирилиши, мустақил равишда билим олишга ва амалий фаолиятга ўргатилиши таъминланиши керак. Шунинг учун ҳам, тадқиқотчилар ва ўқитувчилар ўқувчиларда ўқув фаолиятига ижодий ёндашишни ривожлантириш йўллари, технологиялари ва усулларини қидириб топмоқдалар. Бугунги кунда таълим жараёнида ижобий самара бераётган илғор педагогик технологиялардан бири - муаммоли ўқитишдир.

Кимё фани муаммоли ўқитиш технологиясининг асосий вазибаси

- ўқувчиларнинг мазкур фанга оид билимлар тизимини ва ақлий фаолият усулларини самарали ўзлаштиришларига ёрдам бериш, уларда олган билимларни касбий фаолиятларида пайдо бўладиган янги вазиятларда ижодий қўллаш олиш, фанга оид ўқув муаммоларини ечиш кўникмаларини шакллантириш, мустақил билим орттириш қобилиятларини сингдиришдан иборат.

Муаммоли ўқитиш технологияси кимё фани таълими жараёнини амалга оширишда универсал восита ҳисобланади. Бу технология ўқувчилар вазиятли масалани излаш фаолиятига эга бўлгандагина, муаммони ифодалаш ва ечишга тайёрлангандагина самарали бўлади. Кимё фани ўқитувчиси машғулотга тайёрланар экан, бирор ўқитиш технологиясини ёки уларнинг бирикмасини танлаши, машғулотнинг мақсади, кимё фани ўқув материалнинг мазмуни, аудитория характери, унинг тайёрлик даражасига асосланиши лозим.

Т.В.Кудрявцев муаммоли ўқитиш моҳиятини қуйидагида кўради: муаммоли ўқитиш ўқувчилар олдида муаммоли вазиятларни яратишда, уларнинг мустақиллигида ва ўқитувчининг умумий раҳбарлиги остида, ўқувчиларнинг ўқитувчи билан биргаликда фаолияти боришида, бу вазиятларни англаш, қабул қилиш ва ҳал қилишда хулосаланади. Бироқ, бундай аниқлаш муаммоли ўқитишни тушунишнинг бутун ҳажмини акс эттирмайди. Бундан ташқари, баъзан ўқитишнинг тадқиқот усуллари гуруҳи ҳам муаммоли ўқитиш деб юритилади. Эҳтимол, бу ерда муаммоли сўзини тадқиқот маъносига тушуниш таъсир кўрсатади [71, 72].

Кимё фанини ўқитишдаги муаммоли методлар - фандан муаммоли вазиятлар яратишга, ўқувчиларнинг мазкур фандан билимларини фаоллаштиришни талаб этадиган, мураккаб масалаларни излаш ва ечишга, таҳлилга, алоҳида фактлар ортида ҳодиса ва қонунларни кўра олишларига асосланган методлардир.

Муаммоли таълим технологияларида муаммоли вазият яратиш, саволларни тўғри қўя билиш ва уларнинг ечимини гуруҳ билан бирга ва яқка ҳолда излаш катта аҳамият касб этади [98].

Муаммоли ўқитиш жараёнини кўриш учун мос равишдаги муаммоли вазиятларни олдиндан кўзда тутилган ва тизимли яратиш талаб қилинади. Қуйида келтирилганлар кимё фанини ўқитиш амалиёти учун характерли ҳисобланади:

- муаммоли вазият кўпинча ўқувчи янги амалий шароитларда, олдин ўзлаштирган билимдан фойдаланиш зарурияти билан дуч келганда шаклланади. Бунда ўқувчилар амалий топшириқларни ечиш

учун билим, кўникма ва малакаларнинг етарлича эмаслиги далили билан тез-тез дуч келади. Бу далилни англаш ўқувчиларда онгли қизиқишни уйғотади ва янги билимларни излашга ундайди;

- топшириқни ечишнинг назарий мумкин бўлган йўли ва танланган усулнинг амалий жиҳатдан амалга оширилмаслиги орасида қарама-қаршилик бўлган ҳолда муаммоли вазият осон юзага келади;

- ўқув топшириғини бажариш натижаларига амалий жиҳатдан эришиш ва ўқувчиларда уни назарий асослаш учун билимларнинг йўқлиги орасида қарама-қаршилик бўлганда муаммоли вазият юзага келади;

- агар ўқувчилар қўйилган масаланинг ечиш усулини билмаса, яъни улар томонидан янги далилни тушунтириш учун олдинги билимларининг етарли эмаслиги тан олинган ҳолда, муаммоли вазият юзага келади [92].

Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун кимё фани дарслигини муаммоли ўқитишда ўқитувчи аниқ ўқув мақсадларига йўналтирилган саволлар ва топшириқлар ишлаб чиқиши лозим. Муаммоли саволларни ҳал этишда ёки топшириқларни бажаришда ўқувчиларнинг аниқ мақсадга йўналтирилган ҳаракатига туртки беради ва жараёни назорат қилади. Ўқувчи эса, ўз таълимнинг фаол қатнашчиси бўлиб қолади.

Муаммоли вазият ўз моҳияти ва мазмуни жиҳатдан кимё фанини ўқитишдаги мантиқий кетма-кетликка ўхшайди. Кетма-кетлик принципи шундан иборатки, бунда таълимнинг даражаси жиҳатдан юқори ҳар бир босқичда ўқитиш мазмунини аниқлашда аввалги босқичларда ўзлаштирилган билимлар, яъни таълим ҳисобга олинади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, муаммоли вазият ўқувчиларни бўлажак касбларига бўлган қизиқишларини орттиришнинг муҳим омили бўлади.

Кимё фани ўқув дастурларига мувофиқ ўтиладиган маъруза, амалий машғулот ва лаборатория машғулотлари учун тузилган тарқатма материалларда келтирилган муаммоли топшириқларга мос ўқувчилар мустақил равишда тайёрлаб келадиган саволлари ифодаланиб машғулотларни ташкил этиш, уларнинг ижодий фикрлашини уйғотишда муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчиларни фикрлашга мажбур этадиган баъзи саволларни тавсифлаймиз.

Саволларни муҳокама этиш ўқитувчи учун ҳам фикрлаш йўналишини белгиловчи йўлланма сифатида фойдалидир. Аввалдан тайёрланган саволлар ва муаммони ечиш жараёнида тузилган

саволларни муҳокама қилайлик.

Масалан, кристалл моддани суюқлантириш учун унинг кристалл панжарасини емириш лозимлиги сабаби нимада? Бу савол умумий бўлиб, унга жавоб бериш чуқур фикрлашни талаб этади. Аудиториянинг тайёргарлик даражасига қараб, муаммони торайтиришни талаб этувчи кичик муаммоли саволлар қўйиш мумкин: “Кристалл панжара тугунларида нималар туради? Нима сабабли молекуляр тузилишли моддаларнинг суюқланиш ҳарорати паст бўлади?”

Муаммони амалий жиҳатдан ҳал этиш борасида ўз-ўзимизга савол бериб, фикримизни онгли бошқаришимиз мумкин. Аввал фикр юритиш учун зарур бўлган муаммо танлаб олинади. Муаммони ечишнинг ҳар қайси босқичида қатор саволлар берилади. Булардан энг умумийларини мисол сифатида келтириш мумкин. Бу нима учун керак? Бу қаерда тайёрланади? Бундай шароитларни яратиш мумкинми? Бу шароитларни ким ва қачон яратади? ва бошқалар.

Ижодий муаммоларни ечишда эркин саволлар бериш керак бўлади. Масалан, Агар . . . бўлса, нима бўлади? Яна нима . . . ? кабилар.

Муаммоли вазият яратадиган ва муаммони ҳал қилишда, яна шундай саволлар бериш ҳам мумкин: Бунда қандай янги шакллардан фойдаланишимиз мумкин? Буни яна қаерда қўллаш мумкин?

Мавжуд жиҳоз ёки нарсаларни такомиллаштириш, маҳсулотлар турини ўзгартиришга оид саволлар ҳам анча ёрдам беради. Ўз-ўзига яна шундай саволлар бериш мумкин. Агар бунинг бирор жойини ўзгартирсак, нима ҳодиса рўй беради? Буни яхши томонга қандай ўзгартириш мумкин?

Саволлар корхонадаги фойдаланилаётган технологияни ўзгартириш ёки янгиларини яратишга қаратилган бўлса, машғулотнинг самараси ортади ва бўлажак мутахассиснинг касбий билими юқори даражага кўтарилади.

Муаммоларни ижодий ҳал қилиш мобайнида, қўйилган муаммоларни катталаштириш, кичрайтириш, бўлиш усулларидан фойдаланиш мумкин. Катталаштириш тоифаси янгиликни яратишда чексиз имкониятларни таъминлайди. Катталаштириш доирасини тадқиқ этиш учун ўқувчи ўзига қуйидаги саволларни беради: Нима қўшиш мумкин? Бу янада кучли бўлиши мумкинми?

Ижодий қобилиятларни рағбатлантириш учун кичрайтириш йўлидан фойдаланиш ҳам мумкин. Масалан: Агар буни кичрайтирсак, нима бўлади? Яна нимани чиқариб ташлаш мумкин? Буни янада

ихчамлаштириш мумкинми? Агар буни янада пасайтирсак, нима бўлади? ва бошқалар.

Муаммоли ўқитишда кимё фани ўқитувчисининг фаолияти қуйидагилардан иборат бўлиши керак: ўқувчилар эътиборига мавзу бўйича муаммоли саволлар ҳавола этиш; ушбу саволлар ечимини топишга йўналиш бериш; ўқувчилар томонидан берилган ечимларнинг тўғрилигини исботлашни таклиф этиш; агар ўқувчилар томонидан берилган ечимлар тўғри бўлса, кимё фани мавзуси юзасидан олинган билимлар бўйича хулоса қилишларини тавсия этиш; ўқувчилар томонидан берилган фаразлар ноаниқ бўлса, у ҳолда ечимга яқинлаштирувчи савол қўйиш; жавоблар ва ечимлар бўйича ўқувчиларни рағбатлантириш ёки баъзи ноаниқликларни кўрсатиш; кимё фанидан олинган янги билимларни мустаҳкамловчи саволларни қўйиш; олинган кимё фанининг назарий билимларини амалиётда қўллаш учун машқ ёки топшириқ бериш.

Ўқувчининг фаолияти қуйидагилардан иборат бўлади: мавзу муаммосининг саволларини қабул қилиш ва унинг ечим йўллари излаш; берилган савол бўйича ечимнинг турли вариантларини таклиф этиш; берган фаразларидан бирининг тўғрилигини исботлашга ҳаракат қилиш; янги эгалланган билимлари тўғрисида хулоса ва фикрлар билдириш; тўғри ечимни излаш; мавзу бўйича кўпроқ маълумотга эга бўлиш; берилган таклиф, ечим ва хулосаларни такрорлаш орқали билимларини мустаҳкамлаш; кимё фанининг назарий билимларини амалиётда қўллашга йўналтирилган топшириқларни бажариш.

Кимё фанидан ўтказилаётган муаммоли ўқитиш самарадорлиги ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлик фаолиятига боғлиқ. Муаммоли ўқитиш ўқувчиларнинг илмий-изланувчанлик қобилиятини шакллантиради, уларнинг билим олиш фаоллигини оширади.

Ўқитувчи муаммоли саволлар қўйиб, ўқувчиларнинг муҳокамада фаол иштирок этишини таъминлайди. Уларнинг муаммони ечиш жараёнида қатнашиш имконига қараб, муаммоли ўқитишни турли даражада ташкил этиши мумкин.

Бу, ўз навбатида, кимё фанидан дарсларни мазкур технология асосида ташкил этишнинг моҳияти ва мазмунини чуқурлаштиради.

Лойиҳалаштириш фаолияти ўқувчилар билан ишлашни ташкиллаштиришнинг оммабоп шаклларидадир. Лойиҳалаш методи – ўқитишни ташкиллаштирилиш бўлиб, ўқувчилар режалаштириш жараёни ва амалий вазифаларни бажаришлари орқали лойиҳа кўринишида билим олади. Лойиҳалаштириш методини қўллаш

натижасида лойиҳа кўриниши-даги билим ўзлаштирилади. Лойиҳалаштириш ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амалда жорий этилиши эса ўқитувчини юқори малакали мутахассисга айлантиради, ўқувчининг нуфузини бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Ўйин технологияси. Ўйин кишилар муносабатининг кўп қиррали транслятори, халқ маданиятини амалга ошириш усуллари, шахснинг ўз-ўзини амалга ошириш доираси ҳисобланади. Унинг педагогик моҳияти тарбиявий-ривожланувчи функцияларда очиб берилади: ижтимоий-маданий, коммуникатив, диагностик, корреляцион (ўзаро боғланган), кўнгил очар ва б.қ.

Шахсга катта таъсир кўрсатадиган ўйинларни ўтказиш принциплари - абсолют ихтиёрийлик, мустақиллик ва мамнуниятлилик принципи, эркин қобилиятлилик принципи, гуруҳ ёш қобилиятларини ва индивидуаллигини ҳисобга олиш принципи, ўйин моҳиятининг демократик-инсонпарварлик принципи.

Шахсий-инсонпарварлик технологиясини амалга оширишда ўйиннинг 4 та асосий хусусиятларини ажратиб кўрсатилади:

- фақат натижалардан эмас, балки фаолият жараёнининг ўзидан қониқиш ҳосил қилиш, фақат истакка қараб қабул қилинувчи эркин ривожланувчи фаолият (процедуралар қониқиш);

- бу фаолиятнинг ождийлик, кўпроқ импровизацион энг фаол характери (ижодкорлик майдони);

- фаолиятнинг, рақобатнинг, конкуренциянинг, ўйиннинг сезгирлик табиати, эмоционал кучи каби – эмоционал кўтаринкилик;

- ўйин мазмунини ифода этувчи, унинг логик ва вақтинча кетма-кетликда ривожланишида тўғри ёки қўшимча қоидалар мавжудлиги.

Шахсий сифатларнинг ривожланишига ўйиннинг тузилиши таъсир кўрсатади, уларга муҳимлилик, режалаштириш, мақсадни амалга ошириш, натижаларни таҳлил қилиш киради. Бунда ўқувчи ўзини худди тўлиқ субъект каби амалга оширади.

Ўйин фаолияти мотивацияси, унинг ихтиёрийлиги, мусобақа элементлари танлаш имконияти, ўзини намоён қилиш, ўз-ўзини амалга ошириш эҳтиёжларини қаноатлантириш билан таъминланади

Ўйин давомида ўқувчининг фаоллиги – шижоатда, саргузаштда, рақибликда, талаб қилишда намоён бўлади. Ўйинда шахснинг кучли томонлари, индивидуал қобилиятлари, мустақиллиги юзага чиқади.

Шундай қилиб, ўйин технологияси қуйидаги муаммоларни ечади: ўқувчининг фаоллиги, унинг эҳтиёжи, мотивацияси, қизиқиши ва

мақсадга қаратилганлиги билан аниқланувчи; шахс компонентлари тузилмаси ўзгариш динамикаси ва билиш жараёнининг такомиллашиши билан боғлиқ; амалий фаолиятда ўқувчиларнинг коммуникатив ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиради; терапевтик таъсир кўрсатади; инсонийлик муносабатлари моделини шакллантиради.

Бу муаммоларга боғлиқ ҳолда ўйиннинг асосий параметрлари аниқ бир ролни ўйнайди, улар: ўйин ҳолати, вазият, ўйин роли, ўйиндаги тўсқинлик, ўйин натижаси. Булар ўқувчиларнинг билиш ва ижодкорлик фаолиятини фаоллаштиришга имкон беради.

ОТМнинг таълим жараёнида ўйиндан дунёқараш, ахлоқий ва эстетик тушунчалар учун, таълим технологиялари элементлари каби, тарбиявий тадбирлар ёки унинг қисмлари сифатида (қириш, тушунтириш, мустаҳкамлаш, машқ, назорат) фойдаланилади.

Ўйин фаолиятининг психологик механизмлари шахснинг ўз-ўзини намоёни қилиши, билиши, жорий қилиши каби фундаментал талабларга таянади. Бу технологиянинг мақсадли йўналтирилганлиги қуйидагича:

- дидактик мақсадлар: дунёқарашни кенгайтириш, билув фаолияти, билим, кўникма ва малакаларни амалиётда қўллаш, амалий фаолият учун зарур бўлган алоҳида кўникма ва малакаларни шакллантириш, меҳнат кўникмаларини ривожлантириш;

- тарбияловчи мақсадлар: мустақилликни, эркинликни тарбиялаш, муайян ёндашувларни, ахлоқий, эстетик ва дунёқарашга оид сифатларни шакллантириш, ҳамкорликни, жамоатчиликни, коммуникативликни, муомалаликни тарбиялаш;

- ривожлантирувчи мақсадлар: диққатни, хотирани, нутқни, тафаккурни, таққослаш, солиштириш кўникмасини, ўхшашини топишни, мулоҳазалашни, ижодий қобилиятларни, мақбул ечим топиш кўникмасини ривожлантириш;

- ижтимоийлаштирувчи мақсадлар: жамият меъёрлари ва қадриятларига аралашув, муҳит шароитларига кўникиш, кучли эҳтиросли назорат, мулоқотга ўргатиш.

“Ишчи ўйин” тушунчасини нотўғри қўллаш ҳам кузатилади. Бунга дискуссия, муаммоли семинар, роллар бўйича иш кўринишини беришга ҳаракат қилишади. Ўйлаш керакки, ўйинлар моҳияти чуқур мазмунли, ўйиннинг реал оппозицияси инсон устидан ички ва ташқи мажбур қилиш шакллари ҳисобланади.

натижасида лойиҳа кўриниши-даги билим ўзлаштирилади. Лойиҳалаштириш ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амалда жорий этилиши эса ўқитувчини юқори малакали мутахассисга айлантиради, ўқувчининг нуфузини бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Ўйин технологияси. Ўйин кишилар муносабатининг кўп қиррали транслятори, халқ маданиятини амалга ошириш усуллари, шахснинг ўз-ўзини амалга ошириш доираси ҳисобланади. Унинг педагогик моҳияти тарбиявий-ривожланувчи функцияларда очиб берилади: ижтимоий-маданий, коммуникатив, диагностик, корреляцион (ўзаро боғланган), кўнгил очар ва б.қ.

Шахсга катта таъсир кўрсатадиган ўйинларни ўтказиш принциплари - абсолют ихтиёрийлик, мустақиллик ва мамнуниятлилик принципи, эркин қобилиятлилик принципи, гуруҳ ёш қобилиятларини ва индивидуаллигини ҳисобга олиш принципи, ўйин моҳиятининг демократик-инсонпарварлик принципи.

Шахсий-инсонпарварлик технологиясини амалга оширишда ўйиннинг 4 та асосий хусусиятларини ажратиб кўрсатилади:

- фақат натижалардан эмас, балки фаолият жараёнининг ўзидан қониқиш ҳосил қилиш, фақат истакка қараб қабул қилинувчи эркин ривожланувчи фаолият (процедуралар қониқиш);

- бу фаолиятнинг ождийлик, кўпроқ импровизацион энг фаол характери (ижодкорлик майдони);

- фаолиятнинг, рақобатнинг, конкуренциянинг, ўйиннинг сезгирлик табиати, эмоционал кучи каби – эмоционал кўтаринкилик;

- ўйин мазмунини ифода этувчи, унинг логик ва вақтинча кетма-кетликда ривожланишида тўғри ёки қўшимча қондалар мавжудлиги.

Шахсий сифатларнинг ривожланишига ўйиннинг тузилиши таъсир кўрсатади, уларга муҳимлилик, режалаштириш, мақсадни амалга ошириш, натижаларни таҳлил қилиш киради. Бунда ўқувчи ўзини худди тўлиқ субъект каби амалга оширади.

Ўйин фаолияти мотивацияси, унинг ихтиёрийлиги, мусобақа элементлари танлаш имконияти, ўзини намоён қилиш, ўз-ўзини амалга ошириш эҳтиёжларини қаноатлантириш билан таъминланади

Ўйин давомида ўқувчининг фаоллиги – шижоатда, саргузаштда, рақибликда, талаб қилишда намоён бўлади. Ўйинда шахснинг кучли томонлари, индивидуал қобилиятлари, мустақиллиги юзага чиқади.

Шундай қилиб, ўйин технологияси қуйидаги муаммоларни ечади: ўқувчининг фаоллиги, унинг эҳтиёжи, мотивацияси, қизиқиши ва

мақсадга қаратилганлиги билан аниқланувчи; шахс компонентлари тузилмаси ўзгариш динамикаси ва билиш жараёнининг такомиллашиши билан боғлиқ; амалий фаолиятда ўқувчиларнинг коммуникатив ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиради; терапевтик таъсир кўрсатади; инсонийлик муносабатлари моделини шакллантиради.

Бу муаммоларга боғлиқ ҳолда ўйиннинг асосий параметрлари аниқ бир ролни ўйнайди, улар: ўйин ҳолати, вазият, ўйин роли, ўйиндаги тўсқинлик, ўйин натижаси. Булар ўқувчиларнинг билиш ва ижодкорлик фаолиятини фаоллаштиришга имкон беради.

ОТМнинг таълим жараёнида ўйиндан дунёқараш, ахлоқий ва эстетик тушунчалар учун, таълим технологиялари элементлари каби, тарбиявий тадбирлар ёки унинг қисмлари сифатида (кириш, тушунтириш, мустақамлаш, машқ, назорат) фойдаланилади.

Ўйин фаолиятининг психологик механизмлари шахснинг ўз-ўзини намоёни қилиши, билиши, жорий қилиши каби фундаментал талабларга таянади. Бу технологиянинг мақсадли йўналтирилганлиги қуйидагича:

- дидактик мақсадлар: дунёқарашни кенгайтириш, билув фаолияти, билим, кўникма ва малакаларни амалиётда қўллаш, амалий фаолият учун зарур бўлган алоҳида кўникма ва малакаларни шакллантириш, меҳнат кўникмаларини ривожлантириш;

- тарбияловчи мақсадлар: мустақилликни, эркинликни тарбиялаш, муайян ёндашувларни, ахлоқий, эстетик ва дунёқарашга оид сифатларни шакллантириш, ҳамкорликни, жамоатчиликни, коммуникативликни, муомалаликни тарбиялаш;

- ривожлантирувчи мақсадлар: диққатни, хотирани, нутқни, тафаккурни, таққослаш, солиштириш кўникмасини, ўхшашини топишни, мулоҳазалашни, ижодий қобилиятларни, мақбул ечим топиш кўникмасини ривожлантириш;

- ижтимоийлаштирувчи мақсадлар: жамият меъёрлари ва қадриятларига аралашув, муҳит шароитларига кўникиш, кучли эҳтиросли назорат, мулоқотга ўргатиш.

“Ишчи ўйин” тушунчасини нотўғри қўллаш ҳам кузатилади. Бунга дискуссия, муаммоли семинар, роллар бўйича иш кўринишини беришга ҳаракат қилишади. Ўйлаш керакки, ўйинлар моҳияти чуқур мазмунли, ўйиннинг реал оппозицияси инсон устидан ички ва ташқи мажбур қилиш шакллари ҳисобланади.

Эркин ўқитиш технологияси қуйидагилар билан белгиланади: ўқув материалга қизиқиш уйғотиш, билишга ва фаол ижодий фикрлашга рағбарлантириш; ўқувчиларнинг мустақиллиги ва ташаббусига таяниш; жамоа орқали билвосита усуллар билан талабларни амалга оширишни таъминлаш.

Янги индивидуал ёндашувнинг моҳияти шундаки, у таълим тизимида ўқув фанидан ўқувчига эмас, ўқувчидан ўқув фани томонига ҳаракатланишни тақозо этади, ўқувчиларнинг мавжуд имкониятларини инobatга олиб, уларни ривожлантириш, такомиллаштириш ва бойитишга қаратилган бўлади.

Мазкур технологияда асосий урғу ўқувчининг ўз ҳаётий фаолияти давомида мустақил фикр юритиши ва танлаш эркинлигига қаратилади. Танлаш ҳуқуқига эга бўлган ўқувчи субъект вазифасини бажаришга ташқаридан бўлган таъсир остида эмас, балки ўзининг ички кечинмаларидан келиб чиққан ҳолда интилиб бажаради.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясига қўйиладиган талаблар - ўзаро суҳбат, фаоллик ва ижодкорлик, ўқувчининг индивидуал ривожланишини қўллаб-қувватлаш, ўқувчига мустақил ижод қилиши, қарор қабул қилиши, билим олиш тури ва услубларини танлаши учун имконият яратиб бериш кабилардан иборат.

Ўқитувчи қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: ижодкорлик ва ўқувчига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, инсоний позицияда бўлиш, ўқувчининг руҳий ва жисмоний соғлом бўлиши ҳақида қайғуриш, мунтазам фанни ривожлантирувчи янгиликлардан унумли фойдаланиб ўқув машғулотларини бойитиб бориш, ўқув машғулотлари мазмуни билан ишлашни билиши ва унга шахсга йўналтирилган шакл бера олиши, турли ўқитиш технологияларидан фойдаланиб, уларга ўқувчи шахсини ривожлантирувчи йўналиш бера олиш, ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини қўллаб-қувватлаши ва уларни ривожлантириш ҳақида қайғуриши.

Мазкур технологияда асосий урғу ўқувчининг ўз ҳаётий фаолияти давомида мустақил фикр юритиши ва танлаш эркинлигига қаратилади. Танлаш ҳуқуқига эга бўлган ўқувчи субъект вазифасини бажаришга ташқаридан бўлган таъсир остида эмас, балки ўзининг ички кечинмаларидан келиб чиққан ҳолда интилиб, аъло даражада бажаради. Анъанавий таълим тизимидаги ҳар қандай педагогик технологиянинг асосида тушунтириш ётади, лекин шахсга йўналтирилган таълим технологияси асосида тушуниш ётади. Бу эса мулоқот, ҳамкорлик, ўзаро бир-бирини тушуниш демакдир.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАР

Ҳозирги кунда таълим тизимида ўқитиш усулларининг бой хазинаси тўпланган. Ўқитишнинг дидактик усуллари ва уларни ўрни билан янгилаб бориш ўқитувчилар олдига муҳим вазифалар қўяди. Кенг маънода қўлланган усул ўқитишнинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш, маълум объектни ўзлаштириш борасидаги назарий ва амалий фаолиятларни англатади.

Ўқитиш усули деганда, таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг қўлланган мақсадга эришишга қаратилган биргаликдаги фаолияти тушунилади. Ўқитиш усуллари таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг қандай бўлишини, ўқитиш жараёнини қандай қилиб ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини белгилаб беради.

Ўқитишнинг оғзаки усуллари дидактикада уч турга - ҳикоя, суҳбат ва маърузага ажратилади. Оғзаки баён қилиш усулида ҳар иккала фаолиятнинг, ўқув материалларини моҳирлик билан оғзаки баён қилиб бериши ва баён қилинаётган материалларни ўқувчилар диққат билан тинглаб, онгли ва мустаҳкам ўзлаштиришлари бирлигига амал қилинади. Демак, бу усул таълим тизимида энг кўп қўлланиладиган усул бўлиб ҳисобланади. Ўқитишнинг амалий усуллари ёзма машқ, тажриба, лаборатория ишлари, техник воситаларини ўз ичига олади.

Ўқитишнинг репродуктив ва муаммоли-изланиш усуллари ўқувчининг ўқув материалларини мустаҳкам эслаб қолишларини таъминлаш, камчиликларни тез аниқлаш учун амалий кўникмаларни шакллантиради. Ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятида муаммоли вазиятлар яратиш, уларда ҳар нарсани билишга ҳавас, мустақиллик, ўқишга қизиқиш ва ижод қилишга интилиш каби шахсий фазилатларни тарбиялашга ёрдам беради. Ўқувчи онгида муаммоли вазиятларни вужудга келтириш, ўқувчининг фаол фикрлаш фаолияти, интеллектуал ҳислар ва руҳий кечинмалар муаммоли вазият яратади.

Индуктив ва дедуктив усулларни қўллаш ўрганилаётган мавзу мазмуни ошишининг маълум мантиқини, хусусийдан-умумийга ёки умумийдан-хусусийга ўтишни танлашни англатади.

Модель усули - табиий фанларни ўқитишда самарали усул ҳисобланади (модул дастури - мавзулар бўйича маъруза матнини тайёрлаш, матнлар мантиқий тугалланган фикрли модул қисм, блокларга ажратилади. Ўқитувчи ҳар бир модул мужассамлаштирган ахборотни, ўқувчилар томонидан ўзлаштириши учун бажарилиши лозим бўлган топшириқларни аниқ белгилаши, шулар асосида модул дастурларини

тузиши).

Охирги пайтда гуруҳларда дарс жараёнларини ташкил этишда диалогик ўқитиш, интерфаол ўқитиш, брейнсторминг, ақлни зўр бериб ишлатиш каби иборалар ишлатила бошланди ва буларнинг барчасида гуруҳнинг умумий бирор масала ёки муаммони ҳал қилишдаги умумий интилишлари назарда тутилади. Гуруҳ бўлиб ишлашнинг тафаккур учун аҳамияти, умумий фикрга келиш, шу шароитда энг кўп фикр билдирган гуруҳ аъзолари мустақил фикрловчи ва ўзгаларни ҳам эркин фикрлашга чорловчи мотиваторлар деб баҳоланади.

Кичик гуруҳларда ижодий изланишни ташкил этиш усули. Бу усулда кўпроқ ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишига эътибор қаратилади. Улар алоҳида-алоҳида ёки 6 кишилик кичик гуруҳларда ижодий изланиш олиб борадилар. Ижодий изланиш кичик гуруҳларда ташкил этилганда машғулотда ўрганиш лозим бўлган ўқув материали кичик қисмларга ажратилади. Кейин бу қисмлар юзасидан топшириқлар ҳар бир ўқувчига тақсимланади. Шундай қилиб, ҳар бир ўқувчи умумий топшириқнинг бажарилишига ўз ҳиссасини қўшади. Кичик гуруҳларда топшириқ юзасидан мунозара ўтказилади. Гуруҳ аъзолари биргаликда маъруза тайёрлайди ва гуруҳ ўқувчилари ўртасида ўз ижодий изланишлари натижасини эълон қилади. Кичик гуруҳлар ўртасида ўтказилган ўқув баҳси, мунозара ўқувчиларнинг ҳамкорликда бажарган мустақил фаолиятининг натижаси, якуни саналади. Ҳамкорликда ишлаш натижасида қўлга киритилган муваффақиятлар ҳар бир ўқувчининг мунтазам ва фаол ақлий меҳнат қилишига, кичик гуруҳларни, умуман, гуруҳ жамоасини жипслаштиришга, аввал ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни янги кутилмаган вазиятларда қўллаиб, янги билимларнинг ўзлаштиришига боғлиқ бўлади.

Командада ўқитиш усули. Бунда ўқувчилар тенг сонли иккита командага ажратилади. Ҳар иккала команда бир хил топшириқни бажаради. Гуруҳ аъзолари ўқув топшириқларини ҳамкорликда бажариб, ҳар бир ўқувчи мавзудан кўзда тутилган билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга эътиборни қаратади. Ўқувчилар ўртасида том маънодаги ҳамкорлик ҳар бир ўқувчининг қўлга киритган муваффақиятидан қувониш, бир-бирига сидқидилдан ёрдам бериш ҳисси, қулай ижтимоий-психологик муҳит вужудга келиши зарур. Мазкур технологияда ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш сифатини аниқлашда, уларни бир-бири билан эмас, балки ҳар бир ўқувчининг кундалик натижаси аввал қўлга киритилган натижа билан

таққосланади. Шундагина ўқувчилар ўзининг машғулот давомида эришган натижаси командага фойда келтиришини англаган ҳолда, масъулиятни ҳис қилиб, кўпроқ изланишга, билим, кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштиришга интилади.

Ҳамкорликда ўқитишнинг биргаликда ўқиймиз усули. Бунда гуруҳ ўқувчилари 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратилади. Ҳар бир гуруҳ машғулотда бажарилиши лозим бўлган топшириқни маълум қисмини бажаради. Гуруҳлар топшириқларнинг тўлиқ бажариши натижасида ўқув материалининг яхлит ўзлаштирилишига эришилади. Мазкур усулнинг асосий принциплари: гуруҳни тақдирлаш, ўқувчиларга индивидуал ёндашиш, муваффақиятларга эришиш учун бир хил имкониятларни вужудга келтириш.

Эркин фикрлаш машғулотлари усули. Бу илмий-оммабоп адабиётлар, вақтли матбуотда чоп этилган мақолалар ва уларнинг муҳокамаларига бағишланади. Ундан кўзда тутилган мақсад: ўқувчиларнинг билим доирасини, илмий дунёқарашини кенгайтириш; ўқувчиларни илмий, илмий-оммабоп мақолалар, рисоалар, китоблар билан таништириш орқали, уларнинг билим олиш ва фанга бўлган қизиқишларини орттириш; ўқувчиларнинг аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини янги вазиятларда қўллаш орқали янги билимларни эгаллашларига эришиш.

Мунозарали машғулотнинг самараси қуйидаги масалаларни тўғри ҳал этишга боғлиқ: ўқувчиларнинг машғулотга қизғин тайёргарлик кўришига; улар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, ёрдам уюштирилишига; ўқувчиларнинг ўз фикр-мулоҳазаларини тўлиқ баён қилишига; ўқувчиларда бошқаларнинг фикрини сабот билан тинглаш кўникмаларининг ҳосил қилинганлигига; ўқитувчининг иқтидори, ўқувчиларнинг билим фаолиятини фаоллаштира олиш кўникма ва малакаларини эгаллаганлик даражасига боғлиқ бўлади.

Эркин фикрлаш машғулотларини ўтказиш учун ўқувчиларга кўпгина илмий, илмий-оммабоп мақолаларни ўқишни тавсия этамиз.

Танқидий тафаккур усули. Бу, ўқувчи қўйилган масала ёки муаммо юзасидан ўз фикрини баён қилиш, ўзгаларнинг фикрларини танқидий қайта идрок этиш, ўз нуқтаи-назарини асослаб бериш имкониятига эга бўлишига асосланган. Одатда, бундай зарурат мубоҳаса характерида эга масалаларни ҳал этаётганда юзага келади, масалан: Таълим муассасасида ягона мактаб формаси керакми? Жамоа транспортида ўқувчилар учун бепул йўл чиптаси жорий этиш керакми? ва бошқалар. Бу нарса ўқитувчига ўқувчиларнинг тинглаш

ва мулоқот қилиш кўникмаларини, турли нуқтаи назардан тушуниш малакасини ривожлантириш, баҳсли масалаларни ҳал қилиш, таҳлилий мушоҳада юритиш ва фикрлаш лаёқатини ошириш, уларнинг ўз фикрини шакллантириш маҳоратини мустаҳкамлаш имкониятини беради.

“Танқидий тафаккур”ни ўтказиш услубияти.

1. Ўқувчиларга мубоҳаса характеридаги муаммо, топшириқ ёки чалкаш масала қўйилади ва саволлар берилади. Масалан: Нима деб ўйлайсиз? Фикрингиз қанақа? Сизнингча қандай? Бу каби саволлар ўқувчининг ўз нуқтаи назарини шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

2. Ўқувчига ўз нуқтаи-назари, фикрини ишлаб чиқиш учун имконият ва фурсат берилади.

3. Ўқувчи ўз фикрини асослайди, бунда унинг нуқтаи-назарини аниқлаб олиш учун саволлар бериш мумкин. Масалан: Нега бундай деб ўйлайсиз? Нималар асосида бундай хулосага келдингиз?

4. Ўқитувчи кўриб чиқилаётган масала юзасидан бошқа фикрда бўлган ўқувчиларга сўзлаш имкониятини беради, шунингдек саволлар бериши мумкин. Масалан: Кимда бошқа фикр бор, нега? Ким айтилган фикрни маъқулламайди, нега?

5. Ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда турли нуқтаи назарларни муҳокама қилиш воситасида барча фикрларни таҳлил қилиб чиқади ва саволлар беради. Масалан: Нега бошқа ўқувчининг нуқтаи назарини маъқулламайсиз? Ўз нуқтаи-назарингизни тасдиқловчи асосларни келтира оласизми?

6. Муаммони топшириқ, масала, чалкаш масала бўйича қабул қилинган қарорга ўқувчилар томонидан ўз нуқтаи назарларини қабул қилиши ёки қайта баҳоланиши билан эришилади ва саволлар бериш мумкин. Масалан: Сизнингча, кимнинг нуқтаи назари энг маъқул? Юзага келган вазиятдан қайси йўл билан чиқиш маъқулроқ?

“Танқидий тафаккур” усулини ўтказиш қоидалари. 1. Аниқ белгилаб қўйилган вақтда ўқувчилар кўрсатилган топшириқ ёки чалкаш масаладаги ролларни ижро этишлари лозим. 2. Роль ўйналиши натижаларига кўра ўйин муҳокамаси ва баҳоланиши амалга оширилади. Иштирокчилар ва кузатувчилар ўйин пайтида содир бўлганларни таҳлил ва муҳокама қилиш имкониятига эга бўлиши лозим ҳамда саволлар бериши мумкин. Масалан: Ролли ўйин ўтказилаётганда қандай натижаларга эришилди? Қайси муаммо тилга

олинди, у ўз ечимини топдимми? Борди-ю, ўйин шартлари ўзгартирилса, натижалар қандай бўларди?

“Ролли ўйин” усулини ўтказиш қоидалари. Вақт регламентига аниқ риоя этиш лозим. Ролли ўйинда иштирок этмаётган ўқувчилар кузатувчилар сифатида ишга солиниши ёки ёрдамчи ролларини (масалан: баённома ёзиб боровчи) ижро этиш лозим. Ўйин муҳокамаси пайтида ўқувчилар айтган фикрлар бошқа нуқтаи-назарда бўлган ўқувчилар томонидан назарда тутилган регламент доирасида асосли танқидга ёки муҳокамага тортилиши мумкин. Зарур бўлиб қолган тақдирда баён этилган фикрга тузатишлар киритиш керакки, бу нарса фикрни аниқ ва қисқача ифодалаш имконини беради.

Ижодий ўйинлар усули. Ўқувчиларнинг ижодий изланиши, мантикий фикрлашини ривожлантириш ва кўшимча билим олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришда ижодий ўйинлар муҳим.

Таълим жараёнида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларни ўқувчилар гуруҳининг ўзаро ҳамкорликда аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини ижодий қўллаш ва излаш орқали ҳал этишга замин тайёрлайдиган дидактик ўйинларни ижодий ўйинлар деб аташ лозим.

Мазкур дидактик ўйинли машғулотда барча ўқувчилар ҳамкорликда ишлайди. Аввал ўзлаштирган билимларини янги вазиятларда қўллаб, янги билимларни эгаллайди. Бу эса ўқувчиларнинг ўз билимларига, иқтидорига ишонч уйғотади. Натижада ҳар бир ўқувчи янада кўпроқ билим олишга киришади.

Мулоқот усули. Ушбу технология ўқувчиларнинг машғулот жараёнида мустақил фикрлашга, ўз фикрларини эркин баён этишга ҳамда уларда баҳслашиш маданиятини тарбиялашга қаратилган бўлиб, одатда, бундай машғулот ўқувчиларни кичик гуруҳларга ажратилган ҳолда ўтказилади. Технологиянинг мақсади: танланган мавзу, муаммо асосида ўқувчиларнинг фикрларини ҳамда ушбу мавзуга бўлган муносабатларини аниқлаш, мустақил ҳолда умумий бир фикрга келишларига ва тўғри хулоса чиқаришларига ёрдам бериш, эркин ҳолда баҳслашишларига шароит яратиш, мулоқот қила олишга ўргатиш. Технологиянинг қўлланиши: амалий, лаборатория, факультатив машғулотларда ва ундан ташқари ўтказиладиган тарбиявий соатларда қўлланилиши мумкин бўлиб, машғулот жамоа ва кичик гуруҳ шаклида ўқув аудиториясида ёки табиат қўйнида ўтказилиши мумкин.

Диалоглик - шахсга йўналтирилган таълимни технологиясининг

ва мулоқот қилиш кўникмаларини, турли нуқтаи назардан тушуниш малакасини ривожлантириш, баҳсли масалаларни ҳал қилиш, таҳлилий мушоҳада юритиш ва фикрлаш лаёқатини ошириш, уларнинг ўз фикрини шакллантириш маҳоратини мустаҳкамлаш имкониятини беради.

“Танқидий тафаккур”ни ўтказиш услубияти.

1. Ўқувчиларга мувоҳаса характеридаги муаммо, топшириқ ёки чалкаш масала кўйилади ва саволлар берилади. Масалан: Нима деб ўйлайсиз? Фикрингиз қанақа? Сизнингча қандай? Бу каби саволлар ўқувчининг ўз нуқтаи назарини шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

2. Ўқувчига ўз нуқтаи-назари, фикрини ишлаб чиқиш учун имконият ва фурсат берилади.

3. Ўқувчи ўз фикрини асослайди, бунда унинг нуқтаи-назарини аниқлаб олиш учун саволлар бериш мумкин. Масалан: Нега бундай деб ўйлайсиз? Нималар асосида бундай хулосага келдингиз?

4. Ўқитувчи кўриб чиқилаётган масала юзасидан бошқа фикрда бўлган ўқувчиларга сўзлаш имкониятини беради, шунингдек саволлар бериши мумкин. Масалан: Кимда бошқа фикр бор, нега? Ким айтилган фикрни маъқулламайди, нега?

5. Ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда турли нуқтаи назарларни муҳокама қилиш воситасида барча фикрларни таҳлил қилиб чиқади ва саволлар беради. Масалан: Нега бошқа ўқувчининг нуқтаи назарини маъқулламайсиз? Ўз нуқтаи-назарингизни тасдиқловчи асосларни келтира оласизми?

6. Муаммони топшириқ, масала, чалкаш масала бўйича қабул қилинган қарорга ўқувчилар томонидан ўз нуқтаи назарларини қабул қилиши ёки қайта баҳоланиши билан эришилади ва саволлар бериш мумкин. Масалан: Сизнингча, кимнинг нуқтаи назари энг маъқул? Юзага келган вазиятдан қайси йўл билан чиқиш маъқулроқ?

“Танқидий тафаккур” усулини ўтказиш қоидалари. 1. Аниқ белгилаб кўйилган вақтда ўқувчилар кўрсатилган топшириқ ёки чалкаш масаладаги ролларни ижро этишлари лозим. 2. Роль ўйналиши натижаларига кўра ўйин муҳокамаси ва баҳоланиши амалга оширилади. Иштирокчилар ва кузатувчилар ўйин пайтида содир бўлганларни таҳлил ва муҳокама қилиш имкониятига эга бўлиши лозим ҳамда саволлар бериши мумкин. Масалан: Ролли ўйин ўтказилаётганда қандай натижаларга эришилди? Қайси муаммо тилга

олинди, у ўз ечимини топдимми? Борди-ю, ўйин шартлари ўзгартирилса, натижалар қандай бўларди?

“Ролли ўйин” усулини ўтказиш қоидалари. Вақт регламентига аниқ риоя этиш лозим. Ролли ўйинда иштирок этмаётган ўқувчилар кузатувчилар сифатида ишга солиниши ёки ёрдамчи ролларини (масалан: баённома ёзиб борувчи) ижро этиш лозим. Ўйин муҳокамаси пайтида ўқувчилар айтган фикрлар бошқа нуқтаи-назарда бўлган ўқувчилар томонидан назарда тутилган регламент доирасида асосли танқидга ёки муҳокамага тортилиши мумкин. Зарур бўлиб қолган тақдирда баён этилган фикрга тузатишлар киритиш керакки, бу нарса фикрни аниқ ва қисқача ифодалаш имконини беради.

Ижодий ўйинлар усули. Ўқувчиларнинг ижодий изланиши, мантикий фикрлашини ривожлантириш ва кўшимча билим олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришда ижодий ўйинлар муҳим.

Таълим жараёнида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларни ўқувчилар гуруҳининг ўзаро ҳамкорликда аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини ижодий қўллаш ва излаш орқали ҳал этишга замин тайёрлайдиган дидактик ўйинларни ижодий ўйинлар деб аташ лозим.

Мазкур дидактик ўйинли машғулотда барча ўқувчилар ҳамкорликда ишлайди. Аввал ўзлаштирган билимларини янги вазиятларда қўллаб, янги билимларни эгаллайди. Бу эса ўқувчиларнинг ўз билимларига, иқтидорига ишонч уйғотади. Натижада ҳар бир ўқувчи янада кўпроқ билим олишга киришади.

Мулоқот усули. Ушбу технология ўқувчиларнинг машғулот жараёнида мустақил фикрлашга, ўз фикрларини эркин баён этишга ҳамда уларда баҳслашиш маданиятини тарбиялашга қаратилган бўлиб, одатда, бундай машғулот ўқувчиларни кичик гуруҳларга ажратилган ҳолда ўтказилади. Технологиянинг мақсади: танланган мавзу, муаммо асосида ўқувчиларнинг фикрларини ҳамда ушбу мавзуга бўлган муносабатларини аниқлаш, мустақил ҳолда умумий бир фикрга келишларига ва тўғри хулоса чиқаришларига ёрдам бериш, эркин ҳолда баҳслашишларига шароит яратиш, мулоқот қила олишга ўргатиш. Технологиянинг қўлланиши: амалий, лаборатория, факультатив машғулотларда ва ундан ташқари ўтказиладиган тарбиявий соатларда қўлланилиши мумкин бўлиб, машғулот жамоа ва кичик гуруҳ шаклида ўқув аудиториясида ёки табиат қўйнида ўтказилиши мумкин.

Диалоглик - шахсга йўналтирилган таълимни технологиясининг

универсал характеристикаси сифатида. Шахс ривожланишининг педагогик вазияти бош характеристика унинг диалоглигидир. Диалог – ўқитиш усули сифатида, ўқув жараёни субъектлари муносабатининг энг мақбул шакли сифатида кўпдан бери маълум.

Бизнинг тадқиқотда диалог, индивиднинг шахсий ривожланишига боғлиқ бўлган педагогик вазиятнинг универсал характеристикаси сифатида тадқиқ қилинади. Диалог бу маънода шахснинг янги тажрибани қабул қилиши учун мақбул шароитни яратувчи, ўзига хос ижтимоий-маданий муҳит сифатида кўриб чиқилади.

Шахснинг энг муҳим функцияси, аниқ бир ҳаётий вазиятга, унинг мазмунини аниқлаб беришга ўзининг муносабатини асослаб беришдан иборат. Айти бу ҳолатда, педагогда фақат диалог орқали қилиш мумкин бўлган, фикрни излаш жараёнига оқилона аралаштириш имконияти мавжуд бўлади. Диалог жараёнида у ўқувчиларга улар учраган карама-қарши қаршиликларни кўришга ёрдам беради.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, диалог шахсга йўналтирилган вазиятни яратиш инструменти сифатида ўқитишнинг кенг тарқалган савол-жавоб методидан фарқ қилади. Шахсга йўналтирилган вазият – ўқувчилар шахсий функцияларини актуаллаштиришга, уларнинг муҳим танлашни амалга ошириш тажрибасини тўплашга, танқидий қабул қилишга, ҳаёжонли муаммоларни ижодий ечишга, рефлексияга махсус йўналтирилган диалог ёрдами билан яратилади. С.В.Белов ушбу функцияларга мос ҳолда диалогларнинг типларини ажратиб кўрсатади: мотивацион, ўзи презентация қилувчи, танқидий, низоли, рефлексивли, маъноли-ижодий, ўзини амалга оширувчи ва б.к.

Ўйин усули. Ўйин инсон фаолиятининг меҳнат ва ўқув турлари билан бир қаторда туради. Ўйин - бу ижтимоий тажрибани ўзлаштиришга ва яратишга қаратилган вазиятлар шароитидаги фаолият тури бўлиб, хатти-ҳаракат устидан ўзини ўзи бошқариш юзага келади ва такомиллашади.

Ўйин – бу мақсад сари ҳаракат қувончи, ҳаддан ташқари интилишга тесқари ... мақсадга эришишнинг барча йўллари айланиб ўтиб уша мақсадга эришиш.

Инсоний амалиётда ўйин фаолияти қуйидаги вазифаларни бажаради: кўнгил очиш (ўйиннинг асосий функцияси: қизиқиш уйғотиш, вақтичоғликни таъминлаш, жонлантириш); коммуникатив-мулоқот диалектикасини эгаллаш; ўз-ўзини намойиш қилиш; терапевтик (ҳаётий фаолиятда юзага келадиган турли қийинчиликларни енгиб ўтиш); ташхисли (меърий ахлоқдан четга

чиқишни аниқлаш); миллатлараро коммуникация: барча халқлар учун ягона бўлган ижтимоий-маданий қадриятларни эгаллаш; ижтимоийлашув (ижтимоий муносабатлар тизимига киришиш, инсоний ҳаёт меъёрларини ўрганиш).

Фаолият сифатида ўйин тузилмасига мақсадни аниқлаш, режалаштириш, мақсадни жорий этиш, шунингдек, натижалар таҳлили ҳам табиий ҳолатда киради, уларда шахс ўзини субъект сифатида тўлиқ намойиш қилади. Ўйин фаолияти мотивацияси унинг ихтиёрийлиги, танлаш имкониятлари ва мусобақалашув унсурлари билан таъминланади, ўз мавқеини аниқлаб олишда, ўз-ўзини намойиш қилишда эҳтиёжлар қаноатлантирилади. Жараён сифатида қуйидагилар ўйин тузилмасига киради: бажариш учун ўзига олган роллар; бу ролларни амалга ошириш воситаси сифатида ўйинли ҳаракатлар; предметлардан ўйин учун фойдаланиш, яъни ҳақиқий буюмларни шартлилари билан алмаштириш; ўйин иштирокчилари ўртасидаги реал муносабатлар; сюжет (мазмун) - ўйинда шартли ишлаб чиқи-ладиган воқелик соҳаси.

Замонавий таълимда ўқув жараёнини фаоллаштиришга ва жадаллаштиришга йўналтирилган ўйин фаолиятдан қуйидаги ҳолатларда фойдаланилади:

- тушунчаларни, мавзуларни ва ҳатто ўқув предметининг бўлимини эгаллаш учун алоҳида технологиялар сифатида;

- бирмунча йирик технологиянинг элементи (баъзан бирмунча аҳамиятли) сифатида;

- машғулот ёки унинг қисми (кириш, тушунтириш, мустаҳкамлаш, машқ, назорат) сифатида;

- аудиториядан ташқари ишлар технологияси сифатида (“Қилни қирқ ёриб”, “Заковат”, КВН ва б.).

Машғулотларнинг ўйинли шакли ўйин усуллари ва вазиятлари ёрдамида яратилиб, ўқувчиларни ўқув фаолиятига қизиқтириш воситаси сифатида намойиш бўлади. Ўйинга оид усуллар ва вазиятларни амалга ошириш қуйидаги асосий йўналишлар бўйича боради: дидактик мақсад ўқувчилар олдига ўйинли масалалар кўринишида кўйилади; ўқув фаолияти ўйин қодаларига бўйсунди; ўқув материалдан унинг воситаси сифатида фойдаланилади; ўқув фаолиятига мусобақа унсурлари киритилиб, улар дидактик масалаларни ўйин вазифаларига ўтказди; дидактик топшириқларнинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижалари билан боғланади.

Ўқув жараёнида ўйин технологияларининг ўрни ва мавқеи, ўқув ва ўйин элементларини чоғиштириш кўп жиҳатдан ўқитувчининг педагогик ўйинлар функциялари ва таснифларини тушунишига боғлиқ. Биринчи навбатда ўйинларни фаолият турлари бўйича ажратиш лозим: жисмоний (харакатли), интеллектуалли (ақлий), меҳнатий, ижтимоий ва психологик. Педагогик жараён характери бўйича ўйин қуйидаги гуруҳларга бўлинади: ўргатувчи, машқ қилувчи, назоратловчи ва умумлаштирувчи; билишга оид тарбияловчи, ривожлантирувчи; номаҳсул, маҳсулдор ва ижодий; коммуникатив, диагностик, касбга йўналтирувчи, психотехник кабилар.

Ўйин методикаси характери бўйича: предметли, сюжетли, ролли, ишбилармонлик, имитацион ва ўйин-драма. Предметли соҳа бўйича ўйинлар: ўқув режасидаги барча предметлар - философия, педагогика, математика, социология ва бошқа фанларга оид. Ниҳоят, ўйин технологияларининг ўзига хослигини кўп жиҳатдан ўйин ўтказиладиган муҳит (объект) аниқлаб беради: предметли, предметсиз; столда, уйда, кўчада; компьютерли, телевизорли, ЎТВ; олға ҳаракатланишнинг турли техник воситалари ёрдамида.

Ўйин технологияларнинг мақсадли йўналтирилганлиги:

- дидактик мақсадлар: дунёқарашни кенгайтириш, билув фаолияти; билим, кўникма ва малакаларни амалиётда қўллаш; амалий фаолият учун зарур бўлган алоҳида кўникма ва малакаларни шакллантириш; меҳнат кўникмаларини ривожлантириш;

- тарбияловчи мақсадлар: мустақилликни, эркинликни тарбиялаш, муайян ёндашувларни, мавқеларни, ахлоқий, эстетик ва дунёқарашга оид установкаларни шакллантириш; ҳамкорликни, жамоатчиликни, коммуника-тивликни, муомалаликни тарбиялаш;

- ривожлантирувчи мақсадлар: диққатни, хотирани, нутқни, тафаккурни, таққослаш, солиштириш кўникмасини, ўхшашини топишни, мулоҳазалашни, ижодий қобилиятларни, рефлексияни, мақбул ечим топиш кўникмасини ривожлантириш; ўқув фаолияти мотивациясини ўстириш;

- ижтимоийлаштирувчи мақсадлар: жамият меъёрлари ва қадриятларига аралашув; муҳит шароитларига кўникиш; кучли эҳтиросли назорат, ўз-ўзини ростлаш; мулоқотга ўргатиш; психотерапея.

Ўйинли ўқитиш усули кўп функционалли ва инсоннинг турли психологик хусусияти ва сифатларини шакллантириш ҳамда ривожлантириш учун қўлланиши мумкин: касбий йўналтирилганлик,

ақлий мустақиллик, у ёки бу фаолият соҳасидаги билим, кўникма ва малакалар; билиш ва касбга оид масалаларни ижодий ҳал этиш, ташкилотчилик ва коммуникатив сифатлар, баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолаш ва б.

Ўйинли ўқитиш вазифалари ичида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш лозим: инструменталли-кўникма ва малакаларни шакллантириш; гностик-билим ва тафаккурни шакллантириш; ижтимоий-психологик - ўқувчида коммуникатив сифатларни шакллантириш.

Таъкидланганлар билан бир қаторда, ўйинли ўқитишнинг диагностик, мотивацион, моделлаштирувчи, ташкилий ва креатив, назорат ва тузатиш функциялари жорий этилади.

Ўйинли ўқитиш усулларининг юқори самарадорлиги анъанавий усул билан таққослаганда жиддий афзалликлар билан фарқланади. Уларнинг баъзиларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- қабул қилинган ечим натижаларининг аниқлиги: ўйинда батафсилликка аҳамият бермаслик, ахборот салмоғидан ишга тааллуқли бўлмаган реал жараёнлар хусусиятларидан келиб чиқадиган шовқинларни ўчириш мумкин;

- вақтнинг ўзгарувчанлик кўлами: ўйин тез ёки секин тарзда воқеа боришини бошқаришга имкон беради. Шартли амалиёт ҳолатида тузиладиган ўйинда, бир неча соат ёки бир неча йил яшаш мумкин;

- кўрсатманинг ўзгариши: ўқитиш давомида малакаларнинг тўпланиши билан тажрибани такрорлаш, бир вазиятнинг ўзини ҳар гал ечимга янгича ёндашган тарзда бир неча марта қайта ўйнаш мумкин;

- қамраб олиш кўламини ўзгартириш имкониятининг мавжудлиги турли шароитларда жиддий ечимларни излаб топиш муддатини етарлича қисқартириши мумкин.

Ўқув режасига ўйин машғулоти кириштириш ечими мутахассис бўйича ўқитишнинг умумий графикасини ишлаб чиқиш босқичида қабул қилинади. Бундан олдин мутахассис тайёрлашнинг тугунли нуқталари ва уларга оид ўйинли ўқитиш усулини қўллаш мақсадга мувофиқ белгилаб олинади. Уларни ўқув режага шундай жойлаштириш лозимки, ҳар бир машғулот бир фан бўйича эмас, балки бир неча аралаш ўқув предметлари бўйича билимларни жамлашни талаб этсин. Бунда ўйин машғулоти пастки курслардан юқорига ўтиши давомида такомиллашиб бориши, мумкин қадар амалиётда учрайдиган реал воқеликларни қамраб олиши шарт.

Ҳар бир семестрда 2-3 ўйинни режалаштириш ва ўтказиш, бунда аниқ вазиятларни таҳлил қилиш, касбий ролларни ижро этиш, имитацион машқлар бажариш каби ўйин машғулотларини ташкил этилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ўйинни ўтказиш вақтини режалаштиришда машғулотлар жадвалига қўйиладиган умумий талаблардан ташқари қуйидаги жиҳатларни кўзда тутиш лозим:

- ўйин асосий курс маърузалари ўқилгач ва ўқувчилар унда иштирок этишлари учун назарий жиҳатдан тайёр бўлгач, режалаштирилгани маъқул;

- ўйин учун алоҳида бошқа машғулотлар билан юкланмаган кунларни ажратиш тавсия этилади, сабаби қатнашчиларнинг диққат ва эътибори ўйинда тўпланиши лозим. Агар ўйин 2 ёки 4 соатга мўлжалланган бўлса, унда уни ўқув якунида якунлаш мақсадга мувофиқ, чунки ўқувчилар ўйиндан кейин роллардан тез чиқиб кетиб, бошқа ўқув фанларига тезда ўтиша олмайди;

- ўйин ўқувчиларнинг кўп вақти ва диққатини олади, шунинг учун ўтказиш вақти семестрда бажариладиган ишларнинг умумий жадвали билан мослаштирилиши зарур.

Ўқув ўйинларини ўтказишда ахборот таъминоти муҳим роль ўйнайди, у қатор ташкил этувчилардан иборат: ўйин машғулотларига киритиладиган вазиятларнинг тавсифи; ўйинни ўтказиш вақти ва унинг мураккаблиги ҳамда аҳамиятини ҳисобга олган натижаларни баҳолаш мезонлари; ўйин машғулотларини режалаштириш ва ўтказиш мезонлари; ўйин машғулотларини режалаштириш ва ўтказиш хужжатлари; меъёрий ва сонли маълумотлар. Ўйинли вазиятлар ўйин машғулоти дастурининг асосини ташкил этади ва батафсил унинг тавсифини қамраб олади. Ўйинни ўтказиш вақтида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳақ-ҳуқуқ ва вазифалари, алоҳида босқичлар кетма-кетлиги, мазмун ва вақт бўйича тақсимланиши, қадам ва босқичлари қатнашчиларнинг ўзаро ҳаракатланиш тартиби қайд этилади.

Ўйинни ахборот таъминлашнинг муҳим таркиби хужжатлаштириш ҳисобланиб, қатнашчиларга қабул қилинадиган ечимларни синчиклаб ўрганиш учун бериладиган дастлабки ва режали хужжатларни ҳамда бу ечимларни бажариш натижалари қайд этилган ҳисобот хужжатларини мужассамлаштиради. Меъёрий ва сонли маълумотлар, ўйин машғулотида қатнашчилар фойдаланадиган хужжатларнинг махсус тўпламидан иборат бўлади.

Ўйин самараси ўқитиш усули сифатида анъанавийдан кўра, моддий техник таъминотга боғлиқ бўлиб, унинг таркибига аудитория,

ўйин учун махсус жиҳозлар, маълумотларни акс эттирувчи воситалар, бошқариш воситалари, тренажерлар, ҳисоблаш техникалари ва ҳ.к. киради. Табиийки, моддий техник таъминот таркиби ва жойлашиш ўйин машғулоти шакли, қатнашчилар сони ва бошқа қатор омилларга боғлиқ бўлади. Ўйинларни ўтказиш тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш давомида қатор муаммоларга дуч келинади: ўйин раҳбари бутун ўйин давомида ўқувчиларни узлуксиз ишчи юклама билан таъминлаши зарур. Такомиллашув кўпчилик ечимларнинг изчил қабул қилиниши, ўйинни бошқаришнинг мантиқий тартиби билан боғлиқ.

Яна бир муаммо ҳар бир ўйин иштирокчисининг индивидуал ишларини объектив баҳолаш ҳисобланади, ўйин натижаси кўп ҳолларда аниқ бир ўқувчи фаолияти билан боғлиқ эмас. Бу муаммо ўйинда ўқитувчининг фаол иштироки билангина ечилиши мумкин, бу ҳолатда ўқувчи қобилияти тўғрисида бирмунча тўлиқ тасаввур ҳосил қилиниши ва бу хулосалардан натижаларни баҳолаш учун фойдаланиши мумкин.

Шундай қилиб, ўқувчининг эркин, ижодий ва ҳар томонлама ривожланишини таъминловчи ҳамда ўқув машғулотларини ташкил этишни такомиллаштиришда қўлланиладиган юқоридаги усуллар ўқувчиларнинг мустақил ишлаш самардорлигини ошириш, ижод қилиш, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш, ўқувчилар билимини холисона баҳолаш, ўзлаштиришни кўтариш, ўқув материали мазмуни, шакли ва усулларини доимий янгилаб бориш ҳамда малакали мутахассисларни тайёрлаш сифатини доимий равишда ошириб боришни таъминлаш учун янги имкониятлар беради.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ДАРС ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИНДИВИДУАЛ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Шахсга йўналтирилган дарснинг мақсади – ўқувчи шахсини очиш учун шароитни яратишдан иборат. Бундай дарсда ўқитувчининг ўқувчилар билан ҳамкорлиги ишонч ва қўллаб-қувватлашга таянади. Ўқув-тарбиявий жараёни куришда ҳар бир ўқувчининг имкониятига, уларнинг ноёблигига ва такрорланмаслигига таянилади.

Вазифалар: тадқиқот муаммоси бўйича назарий адабиётларни ўрганиш; замонавий шахсга йўналтирилган технологиянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш; шахсга йўналтирилган дарснинг ўзига хос

Ҳар бир семестрда 2-3 ўйинни режалаштириш ва ўтказиш, бунда аниқ вазиятларни таҳлил қилиш, касбий ролларни ижро этиш, имитацион машқлар бажариш каби ўйин машғулотларини ташкил этилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ўйинни ўтказиш вақтини режалаштиришда машғулотлар жадвалига қўйиладиган умумий талаблардан ташқари қуйидаги жиҳатларни кўзда тутиш лозим:

- ўйин асосий курс маърузалари ўқилгач ва ўқувчилар унда иштирок этишлари учун назарий жиҳатдан тайёр бўлгач, режалаштирилгани маъқул;

- ўйин учун алоҳида бошқа машғулотлар билан юкланмаган кунларни ажратиш тавсия этилади, сабаби қатнашчиларнинг диққат ва эътибори ўйинда тўпланиши лозим. Агар ўйин 2 ёки 4 соатга мўлжалланган бўлса, унда уни ўқув якунида якунлаш мақсадга мувофиқ, чунки ўқувчилар ўйиндан кейин роллардан тез чиқиб кетиб, бошқа ўқув фанларига тезда ўтиша олмайди;

- ўйин ўқувчиларнинг кўп вақти ва диққатини олади, шунинг учун ўтказиш вақти семестрда бажариладиган ишларнинг умумий жадвали билан мослаштирилиши зарур.

Ўқув ўйинларини ўтказишда ахборот таъминоти муҳим роль ўйнайди, у қатор ташкил этувчилардан иборат: ўйин машғулотларига киритиладиган вазиятларнинг тавсифи; ўйинни ўтказиш вақти ва унинг мураккаблиги ҳамда аҳамиятини ҳисобга олган натижаларни баҳолаш мезонлари; ўйин машғулотларини режалаштириш ва ўтказиш мезонлари; ўйин машғулотларини режалаштириш ва ўтказиш ҳужжатлари; меъёрий ва сонли маълумотлар. Ўйинли вазиятлар ўйин машғулоти дастурининг асосини ташкил этади ва батафсил унинг тавсифини қамраб олади. Ўйинни ўтказиш вақтида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳақ-ҳуқуқ ва вазифалари, алоҳида босқичлар кетма-кетлиги, мазмун ва вақт бўйича тақсимланиши, қадам ва босқичлари қатнашчиларнинг ўзаро ҳаракатланиш тартиби қайд этилади.

Ўйинни ахборот таъминлашнинг муҳим таркиби ҳужжатлаштириш ҳисобланиб, қатнашчиларга қабул қилинадиган ечимларни синчиклаб ўрганиш учун бериладиган дастлабки ва режали ҳужжатларни ҳамда бу ечимларни бажариш натижалари қайд этилган ҳисобот ҳужжатларини мужассамлаштиради. Меъёрий ва сонли маълумотлар, ўйин машғулотида қатнашчилар фойдаланадиган ҳужжатларнинг махсус тўпламидан иборат бўлади.

Ўйин самараси ўқитиш усули сифатида анъанавийдан кўра, моддий техник таъминотга боғлиқ бўлиб, унинг таркибига аудитория,

ўйин учун махсус жиҳозлар, маълумотларни акс эттирувчи воситалар, бошқариш воситалари, тренажерлар, ҳисоблаш техникалари ва ҳ.к. киради. Табиийки, моддий техник таъминот таркиби ва жойлашиш ўйин машғулоти шакли, қатнашчилар сони ва бошқа қатор омилларга боғлиқ бўлади. Ўйинларни ўтказиш тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш давомида қатор муаммоларга дуч келинади: ўйин раҳбари бутун ўйин давомида ўқувчиларни узлуксиз ишчи юклама билан таъминлаши зарур. Такомиллашув кўпчилик ечимларнинг изчил қабул қилиниши, ўйинни бошқаришнинг мантикий тартиби билан боғлиқ.

Яна бир муаммо ҳар бир ўйин иштирокчисининг индивидуал ишларини объектив баҳолаш ҳисобланади, ўйин натижаси кўп ҳолларда аниқ бир ўқувчи фаолияти билан боғлиқ эмас. Бу муаммо ўйинда ўқитувчининг фаол иштироки билангина ечилиши мумкин, бу ҳолатда ўқувчи қобилияти тўғрисида бирмунча тўлиқ тасаввур ҳосил қилиниши ва бу хулосалардан натижаларни баҳолаш учун фойдаланиши мумкин.

Шундай қилиб, ўқувчининг эркин, ижодий ва ҳар томонлама ривожланишини таъминловчи ҳамда ўқув машғулотларини ташкил этишни такомиллаштиришда қўлланиладиган юқоридаги усуллар ўқувчиларнинг мустақил ишлаш самардорлигини ошириш, ижод қилиш, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш, ўқувчилар билимини холисона баҳолаш, ўзлаштиришни кўтариш, ўқув материали мазмуни, шакли ва усулларини доимий янгилаб бориш ҳамда малакали мутахассисларни тайёрлаш сифатини доимий равишда ошириб боришни таъминлаш учун янги имкониятлар беради.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ДАРС ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИНДИВИДУАЛ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Шахсга йўналтирилган дарснинг мақсади – ўқувчи шахсини очиш учун шароитни яратишдан иборат. Бундай дарсда ўқитувчининг ўқувчилар билан ҳамкорлиги ишонч ва қўллаб-қувватлашга таянади. Ўқув-тарбиявий жараёни қуришда ҳар бир ўқувчининг имкониятига, уларнинг ноёблигига ва такрорланмаслигига таянилади.

Вазифалар: тадқиқот муаммоси бўйича назарий адабиётларни ўрганиш; замонавий шахсга йўналтирилган технологиянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш; шахсга йўналтирилган дарснинг ўзига хос

хусусиятларини очиб бериш ҳамда уни ўтказиш технологияси билан танишиш. Ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини шахсга йўналтирилган дарс орқали ривожлантириш.

Кейинги йилларда ўқувчиларда китоб ўқишга бўлган қизиқиш, ўз фикрини тўғри айтиш, мантиқий изоҳлаб бериш, уларнинг саводхонлик даражаси, ўқув жараёнида мотивацияси, билим, кўникма ва малакаларга бўлган онгли муносабати сезиларли даражада пасайиб кетмоқда.

Шунинг учун, дарсларда ўқувчиларнинг самарали ишларини ташкил этиш бутун имкониятларни ишга солиш керак, ҳар бир ўқувчи ўзини эркин сезиши, ҳар бир дарсга яхши истак ва кайфият билан келиши учун ўқитиш жараёнини қизиқарли ташкиллаштириш лозим.

Мазкур шароитда ҳар бир ўқувчининг фактик ва потенциал имкони-ятларидан фойдаланиш, мумкин бўлган адаптив муҳитни яратиш муҳим. Бундай шароит ўқитиш жараёнига шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларини қўллаш ҳисобланади.

1. Ўқув фаолиятини шакллантириш. Буни аста-секинлик билан, ўқитувчининг ёрдамсиз мустақил амалга ошириш учун ўқувчига унинг айрим элементларини бериш керак. Бунда ўқув фаолиятининг асосий компоненти – бу ўқув вазифаси:

- ўқув вазифасини қабул қилишни ташкил этиш;
- ўқув вазифасини ечишни режалаштириш;
- ўқув вазифасини ечиш усулларини излаш ва яратиш;
- хусусий вазифани ечиш учун усулни конкретлаштириш ва қўллаш;
- ўқув вазифаси ечиш жараёни ҳамда натижасини назорат қилиш ва баҳолаш.

2. Мустақил ўқув фаолияти кўникмаларини шакллантириш динамикасини кузатиш. Ўқув фаолияти компонентларини шакллантириш динамикасини ўрганиш бўйича ахборотлар олишнинг асосий методи, ўқитувчининг ҳар бир ўқувчини мақсадли кузатиш қобилияти ҳисобланади.

3. Ўқувчиларда мустақил ўқув фаолияти кўникмаларини шакллантиришда ўқув ҳамкорлигининг роли. Ўқув ишларини гуруҳли шаклда ташкил этиш. Мустақил ҳолда шахсий билим, кўникма, малака, қобилиятни кенгайтириш. Бу энг асосий мақсад.

4. Типлар бўйича дарсларни лойиҳалаш: ўқув вазифаларини конструкциялаш, ечишни режалаштириш ва излаш, хусусий вазифаларни ечиш, усулларни эгаллаганлик даражасини назорат

қилиш ва баҳолаш, дарс босқичи, ўқитувчи ва ўқувчилар фаолияти, методик тушунтириш-ларни конкретлаштириш ҳамда қўллаш.

Бундай дарсларнинг мўлжали, ўқувчи индивидуаллигини ривожлантиришда таълим жараёнига максимал таъсир қилиш учун педагогик шароитларни яратишдан иборат. Уларни амалга ошириш мумкин, агар ўқув машғулотининг мақсадга қаратилганлигида қуйидагилар танланган бўлса:

- илмий билимлар тизимини ўқувчиларда шакллантириш, уларнинг субъект тажрибасини актуаллаштириш асосида инсонийлик фаолияти усулларини эгаллаши;

- ўқувчиларга ўзининг индивидуал стили ва ўқув фаолияти темпини излаши ва эгаллаши, индивидуал билиш жараёнлари ва қизиқишларини очиш ҳамда ривожлантиришга ёрдам бериш;

- ўқувчига ижобий “Мен” концепциясини шакллантиришга, ижодий қобилиятини ривожлантиришга, ўз-ўзини англаш кўникма ва малакаларини эгаллашига ёрдам кўрсатиш.

Замонавий таълим муассасаси янги авлод ДТСларининг кириб келиши билан, ўзининг янги босқичдаги ривожланишини бошдан кечирмоқда. Ахборотлар ҳажмининг кескин ўсиб бориши, модернизация, ўқув дастурларининг мураккаблиги ёш ўқувчилар организмга энг юқори талабларни қўймоқда. Бир хил ёшдаги ўқувчилар бир биридан фақат қобилияти билан эмас, балки билимларни ўзлаштириш темпи, ишчанлик қобилияти, бир хил нагрузкада толиқиши кабилар бўйича фарқ қилади. Шунинг учун, бу нагрузкада толиқиши бўлмаган йўлни ўқувчи ўз соғлигига таъсир қилмаган ҳолда, осон бўлмаган йўлни ўқувчи ўз соғлигига таъсир қилмаган ҳолда ўтиши ўқишга, ўз кучига, ўз ишончига қизиқишини йўқотмаган ҳолда ўтиши керак. Бунга фақат ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашда шахсга йўналтирилган ёндашув орқали эришиш мумкин.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш, тарбияланувчиларни ҳар томонлама ўрганганлик натижасида, уларнинг ҳар бирининг характери, уларнинг қизиқишлари, қобилиятлари, атроф муҳитдагиларга таъсири тўғрисида тасаввурга эга бўлишга имкон беради. Чунки ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашув муаммоси ижодкорлик характерига эга. Бунинг муҳимлиги эса, авваламбор ҳар бир ўқувчининг индивидуаллиги билан боғлиқ.

Дарс – таълим жараёнининг асосий элементи, лекин шахсга йўналтирилган ўқитиш тизимида унинг функцияси, ташкил этиш шакли ўзгаради. Шахсга йўналтирилган дарс – бу фақат аниқ бир билимлар йиғиндисини ўқувчилар томонидан ўзлаштиришга

қаратилмасдан, балки унинг шахси, билиши ва яратувчанлик қобилиятини ривожлантиришга ҳам қаратилган. Шахсга йўналтирилган дарс мақсади – ўқувчиларнинг билиш фаоллиги учун шароитларни яратишдир.

Шахсга йўналтирилган дарс орқали, ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини очиш муаммосини ечиш билан, биз ҳал этиш мумкин бўлган қуйидаги қарама-қаршиликларга дуч келдик:

-касб-хунар таълими концепцияси қўяётган талаблар ҳамда ўқувчиларнинг паст билиш фаоллиги билан ўзаро боғланган ўқитишнинг реал натижалари ўртасидаги қарама-қаршилик;

-билимларни индивидуал ўзлаштириш усуллари билан ўқитишнинг оммавий характери ўртасидаги қарама-қаршилик.

Долзарблик, ўқув фаолиятининг ўзи билан, ўқитиш мазмунининг янгилини билан, ўқувчиларда мустақил равишда билимларни эгаллаш, фаолликни ривожлантириш усуллари шакллантириш билан таъминланади. Ички мотивациясиз, қизиқишни уйғотмасдан билимларни ўзлаштириб бўлмайди.

Бу қоидадан келиб чиқиб, ўқувчи шахсини ривожлантириш ва такомиллаштириш учун муҳим шароит, педагогик фаолият принциплари аниқланди:

-ўқувчининг субъект тажрибасидан фойдаланиш;

-тушуниш ва янги билимни киритишга имкон берувчи, энг муҳим шарт сифатида мавжуд билим ва тажрибани актуаллаштириш;

-топшириқларнинг вариативлиги, вазифаларни ечиш ва бажаришда ўқувчига танлаш эркинлигини бериш, унинг учун муҳим бўлган ўқув материални қайта ишлаш усулларида фойдаланиш;

-ҳамкорлик, ўзаро ижодкорлик, мотивация асосида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг муҳим аҳамиятли эмоционал алоқасини дарсда таъминлаш;

-муваффақият вазиятини яратиш (ҳар бир дарсдан ўқувчи қилган ишлари бўйича қувончни сезиши керак);

-самарали изланувчанлик фаолияти учун мақбул атмосферани яратиш (ўқитувчи томонидан ҳайрихоҳлик ва тушуниш, ўқувчиларни қизиқтирувчи муаммоли саволларни қўйиш);

-ҳар бир ўқувчининг ўқув имкониятларига ўқитувчининг йўналтирилганлиги, унинг шахсий ривожланиш индивидуал харитасини, ўқитишнинг индивидуал коррекцион дастурларини тузиш;

-ҳар бир ўқувчининг мустақиллиги, ўзини намоён этиши учун, ўқувчининг субъект тажрибасини очиш ва ундан максимал фойдаланиш, хато қилишдан қўрқмасдан, топшириқларни бажаришнинг турли усулларида фойдаланишни стимуллаштириш, фаол мулоқот шакллари (фақат монолог эмас, балки диалог ва полилог) қўллаш учун шароитни яратишга йўналтирилган дарсни ташкил этиш.

Шахсга йўналтирилган дарсни ишлаб чиқишда педагог қуйидаги босқичларни инобатга олиши лозим:

1. Субъект тажрибаси асоси. Шахсга йўналтирилган дарснинг асосий мазмуни шундан иборатки, бунда ўқувчининг индивидуал тажрибасини очиб бериш лозим. Мазкур жараёнда педагогнинг профессионал позицияси шундан иборат бўлиши керакки, бунда у муҳокама қилинувчи мавзу мазмуни бўйича ўқувчининг ҳар қандай ўз тахминий фикрини билдиришига ҳурмат билан қараши, улар билан тенг ҳуқуқли диалогда бўлиши керак. Қаттиққўллик қилмаслиги лозим. У бу тахминий фикрларни қандай умумлаштириш, илмий мазмунга эгаллиги, дарс мавзуси ҳамда мақсад ва вазифаларга мослигини ажрата олиши керак.

2. Психофизик хусусиятларни билиш. Шахсга йўналтирилган дарс учун дидактик материалларни танлаш ўқитувчидан ҳар бир ўқувчининг бу материаллар билан ишлашида индивидуал билимларини ҳисобга олиши лозим.

У дастур талабларида белгиланган, ўқувчининг эркин ишлашига имкон берувчи дидактик карточкалар тўпламига эга бўлиши зарур. Материалнинг тури ва шакли кўпинча ушбу материалнинг мазмуни билан аниқланади. Ўқувчига ўқув материали билан ишлашда индивидуал ижодкорлигини кўрсатиш учун имконият бериш керак. Бундай материаллар тўпамидан дарс жараёнида уддабуронлик билан фойдаланиш лозим. Акс ҳолда, у шахсга йўналтирилган ҳисобланмайди.

Ўқитувчи ва ўқувчи тенг ҳуқуқли шерик ролида иштирок этишади. Ўқув жараёни учун жуда қизиқарли бўлган мазмунли топшириқларни танлаш, тури ва шакли, ўзини фаол кўрсатиши учун дарсда ўқув муносабатини қандай тузиш керак деган савол туғилади. Бунинг учун ўқитувчи дарсда фронтал методлардан фақат ахборот берадиганларга (ўрнатилган, мазмунли-йўлланмали) эътиборини қаратиши лозим. **Индивидуалга – гуруҳли ва мустақил ишларнинг барча шакллари қиради.**

Шахсга йўналтирилган дарс анъанавий дарсдан, биринчи навбатда, шу билан фарқ қиладики, унда “ўқитувчи-ўқувчи” тури ҳамкорлиги туради. Ҳўқитувчи ўқувчининг процессуал фаолиятига йўналтирилган ҳолда команда стилидан ҳамкорликка ўтади. Бунда ўқувчи позицияси – тиришқоқликдан фаол ижодкорликка ўзгаради. Унинг фикрлаши бошқача, яъни натижага қаратилган бўлади. Шу билан бирга, дарсда муносабат характери ўзгаради. Энг кераги, ўқитувчи фақат билим бериш эмас, балки ўқувчи шахсининг ривожланиши учун оптимал шароит яратиши ҳам керак.

Шуни таъкидлаш лозимки, шахсга йўналтирилган ўқитиш замонавий мактабда маълум бир сабабларга кўра қийинчиликларни ҳам туғдиради. Улар:

-ўқувчилар гуруҳини тўлдириш: синфда 25 та ўқувчи бўлса, ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини кўра олмаслиги мумкин;

-ўқитиш жараёнини ўртача ўқувчига ориентация қилиш;

-алоҳида олинган предметлар бўйича ўқувчиларнинг индивидуал белгилари, қобилиятларини амалга оширувчи ташкилий шароитларнинг етишмаслиги;

-барча ўқув предметларига баб-баравар эътибор берилиши зарурияти, ҳамда ўқувчи учун муҳим ва қизиқарсиз бўлган предметлар;

-билим, кўникма ва малакаларни баҳолашнинг муҳимлиги, ўқувчининг таълим мазмунини эгаллашида мажбурламаслик.

Умуман олганда, шахсга йўналтирилган ўқитишни замонавий мактабда амалга ошириш – мураккаб жараён. Бунда педагогнинг касбий маҳорати муҳим. Шахсга йўналтирилган ўқитишни фақат таълим жараёни барча иштирокчиларининг ўз функцияларини қайта кўриб чиқишлари ҳамда барча керакли шартларга риоя қилишлари орқали амалга татбиқ этиш мумкин.

Замонавий мактаб бугунги кунда ўқитувчи ва ўқувчи муносабатини инсонпарварлаштиришга, мактаб жамияти ҳаётини демократлаштиришга жуда муҳтож. Шунинг учун шахсга йўналтирилган ўқитиш асосида ўқувчининг ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини куриш, унинг такрорланмас индивидуал ривожланишини таъминлаш мумкин.

Шахсга йўналтирилган дарс анъанавийдан фарқли ўларок, биринчи навбатда, “ўқитувчи-ўқувчи” ўзаро муносабати типини ўзгартиради. Педагог командалари стилдан ҳамкорликка ўтади.

Ўқувчининг позицияси ҳам ўзгаради – тиришқоқликдан фаол ижодкорликка ўтади, унинг фикрлаши рефлексивли, яъни натижага қаратилган бўлади. Дарсда йиғилиб қолган муносабат характери ҳам ўзгаради. Асосийси, ўқитувчи фақат билим бермасдан, балки ўқувчи шахсининг ривожланиши учун оптимал шароитни яратади.

Анъанавий дастур бўйича ишлаш билан, биз ўз дарсларимизда ривожлантирувчи ўқитиш элементларидан фойдаланишга ҳаракат қиламиз ҳамда ўз олдимизга анъанавий дарсдан фарқли бўлган мақсадни кўямиз. Анъанавий ва шахсга йўналтирилган дарсни ташкил этишида ўқитувчи фаолиятини таққослаш билан қуйидаги жиддий фарқ борлигини кўрамиз (2-жадвал):

2-жадвал

Анъанавий ва шахсга йўналтирилган дарсни ташкил этишда ўқитувчи фаолиятини таққослаш

Анъанавий дарс	Шахсга йўналтирилган дарсни
1. Барча ўқувчиларни ўрнатилган билим, кўникма, малакалар йиғиндисиде ўқитади.	Ҳар бир ўқувчи томонидан ўз шахсий тажрибасини самарали тўплашга имкон беради.
2. Ўқувчилар ишининг шакли, ўқув топшириқларини аниқлайди, уларга топшириқларнинг тўғри бажарилганлиги намунасини кўрсатиб беради.	Ўқувчиларга иш шакллари ва турли ўқув топшириқларини танлашни таклиф этади.
3. Ўқувчиларни ўзи берган ўқув материалига қизиқтиришга ҳаракат қилади.	Ўқувчиларнинг реал қизиқишларини аниқлашга ҳаракат қилади ҳамда ўқув материалини ташкил этиш ва танлашда улар билан келишиб олади.
4. Паст ёки яхши ўзлаштирувчи ўқувчилар билан индивидуал машгулот ўтказади.	Ҳар бир ўқувчи билан индивидуал иш олиб боради.
5. Ўқувчи фаолиятини режалаштиради ва йўналтиради.	Ўқувчига ўз фаолиятини мустақил режалаштиришга ёрдам беради.
6. Ўқувчилар иши натижаларини баҳолайди, кўйилган ҳақоларни тўғрилайди.	Ўқувчиларни иш натижаларини ўзи мустақил баҳолашга ҳамда ҳақоларни тўғрилашга рағбатлантиради.
7. Синфдаги тартиб қондани аниқлайди, ўқувчилар томонидан унга амал қилишни кузатади.	Ўқувчиларни тартиб қондани мустақил ишлаб чиқишга ва амал қилишга ўргатади.
8. Ўқувчилар томонидан келиб чиқадиган низоларда айбдорларни айблайди, тўғриларини рағбатлантиради.	Ўқувчилар томонидан келиб чиқадиган низоларни ўзлари мустақил ҳолда ҳал қилишга рағбатлантиради.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, биринчи ўринга ҳар доим ўқув фаолиятини шакллантириш мақсади қўйилади. У ўз ичига шахсий-мотивацион ҳамда операцион-фаолиятли компонентларни олади.

Ўқув фаолияти компонентлари. 1. Ўқув қизиқиш. 2. Мақсадни кўзлаш. 3. Ўқув ҳаракатлари: ўқув вазибаларини қабул қилиш; ўқув

вазифаларини ўзгартириш; режалаштириш; моделлаштириш; намуна билан натижаларни солиштириш; назорат; баҳолаш.

Ўқув фаолиятини шакллари: гуруҳли; жуфтли; индивидуал; фронтал.

Ўқув фаолияти, шакллантириш методлари. 1. Иллюстратив-тушунтириш. 2. Репродуктив. 3. Тадқиқотчилик: қисман изланувчанлик; изланувчанлик; муаммоли.

Бундай дарсда қўлланувчи дидактик материалнинг мақсади – ўқув дастурини ишлаб чиқиш, ўқувчиларни зарурий билим, кўникма ва малакаларга ўқитиш.

Дидактик материал турлари: ўқув текстлари, топшириқ-карточкаси, дидактик тестлар. Топшириқ мавзулар бўйича, муракаблик даражаси бўйича, фойдаланиш мақсади бўйича, ўқувчиларнинг ўқув фаолияти (билиш, коммуникатив, ижодий) асосий типларини ҳисобга олинган турли даражадаги табақалаштирилган ҳамда индивидуал ёндашув асосидаги операциялар сони бўйича ишлаб чиқилади.

Бундай ёндашув асосида билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга эришиш даражаси бўйича баҳолаш имконияти ётади. Ўқитувчи ўқувчиларнинг билиш хусусиятлари ва имкониятларини била туриб, улар ўртасида карточкаларни тақсимлайди, фақат билимларни эгаллаш даражасини аниқламасдан, балки уларга фаолият шакллари ва усулларини танлашга имкон бериш йўли уларни ривожлантириш учун оптимал шароитни яратиш билан ҳар бир ўқувчининг шахсий хусусиятларини ҳам инobatга олади.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияси – ўқув мавзусини, дидактик ва методик материалдан фойдаланиш бўйича, ўқув диалоги типини, ўқувчининг шахсий ривожланишини назорат қилиш бўйича махсус конструкциялашни назарда тутди.

Ўқувчи шахсига йўналтирилган педагогика, унинг субъект тажрибасини аниқлаш ҳамда унга ўқув ишлари ва жавоблар характери усуллари ва шакллари танлаш имкониятини беради. Бунда фақат натижа баҳоланмасдан, балки уларга эришиш жараёни ҳам баҳоланади. Шахсга йўналтирилган ўқитишда ўқувчи позицияси сезиларли даражада ўзгаради.

Ўқувчи йўламасдан ўқитувчидан тайёр намуна ёки инструкцияни олади, ўзи эса ўқитишнинг ҳар бир қадамида фаол иштирок этади – ўқув вазифасини қабул қилади, уни ечиш усулларини таҳлил қилади, гоғларни илгари суради, хатолар сабабини аниқлайди ва б.қ.

Эркин танлаш ҳисси, ўқитишни онгли, продуктив ва натижавийлироқ қилади. Бу ҳолатда қабул қилиш характери ўзгаради, у фикрлаш ва тасаввур қилишнинг яхши ёрдамчиси бўлиб қолади.

Ўзаро муносабатнинг ноанъанавий шакллари ўқувчиларнинг фаол ўқув фаолиятига имкон беради. Лекин шу билан бирга, ўқитувчидан махсус, тайёргарликни талаб этади: бутун синфнинг, ҳар бир ўқувчининг индивидуал характеристикасини, унинг шахсий қизиқиши ва имкониятларини, хусусиятларини инobatга олиш муҳимлиги.

Индивидуал шахсни ривожлантириш учун топшириқ турлари

1. Ўз-ўзини билиш имкониятларини яратиш бўйича топшириқлар (бу ҳолатда ўқитувчи позицияси ўқувчиларга мурожаат қилишда “Ўзингни бил”):

- мазмунли ўз-ўзини баҳолаш, таҳлил ва текширилган ишлар мазмунини ўқувчилар томонидан баҳоланиши (масалан, ўқитувчи томонидан берилган режа, схема, бажарилган ишларни текшириш алгоритми, хулосалар чиқариш – нимага эришилди, нимага эришилмади, хатолар қаерда);

- мазмун устида ишлашда фойдаланилган усулларни таҳлил қилиш ва ўзи баҳолаш (вазифани ечиш ва безаш усуллари рационаллиги, лаборатория ишларида ҳаракатларнинг кетма-кетлиги ва б.қ.);

- фаолиятнинг берилган характеристикалари бўйича ўқув фаолияти субъекти сифатида ўқувчиларнинг ўзини баҳолаши (ўқув мақсадини қўйишни, ўз ишимни режалаштиришни, ўз ўқув ҳаракатимни ташкил этиш ва коррективировка қилишни, натижаларни ташкил этиш ва баҳолашни мен биламанми);

- ўқув ишида ўз иштирокини таҳлил қилиш ва баҳолаш (фаоллик даражаси, роли, бошқа иштирокчилар билан ўзаро муносабат позицияси, ташаббускорлик, ўқув танлаш қобилияти ва б.қ.);

- ўзининг билиш жараёнлари ва хусусиятларини ўзи ўрганиши учун дарс ёки уй вазифасига диагностик воситаларни киритиш;

- ойнали топшириқлар: ўзининг шахсий ёки ўқув характеристикаларини персонажда кўриш.

2. Ўз мавқеини белгилаб олиш имкониятларини яратиш бўйича топшириқлар “Ўзингни танла”:

- турли ўқув мазмунини аргументли танлаш (манбалар, факультативлар, махсус курслар ва б.қ.);

- турлича йўналтирилганликдаги сифатли топшириқларни танлаш (креативлик, назарий-амалий, ва б.қ.);

- ўқув ишлари даражасини танлашни назарда тутувчи топшириқ, жумладан, у ёки бу ўқув баллига қаратилган;

- ўқув ишлари усулини аргументли танлаш топшириғи, жумладан, синфдошларнинг ўқитувчи билан ўзаро ўқув муносабати характери (қандай ва ким билан ўқув топшириғини қилиш керак);

- ўқув ишлари ҳисоботи шаклини танлаш (ёзма, оғзаки, муддатдан олдин, ўз вақтида, кечикиш билан);

- ўқув ишлари режимини танлаш (интенсив, қисқа вақтда, мавзунини ўзлаштириш, тақсимланган режа ва б.қ.);

- ўз мавқеини белгилаб олиш бўйича топшириқ, қачонки, ўқувчидан берилган ўқув материали доирасида маънавий, илмий, эстетик ва б.қ. позициялар талаб этилса;

- ўқувчиларнинг ўзи томонидан ўзининг келажак ривожланиш зонасини аниқлаш бўйича топшириқлар.

3. Ўз-ўзини намоён қилишни ўз ичига олувчи топшириқлар “Ўзингни текшир”:

- ишлар мазмунида ижодкорликни талаб этувчи (вазифа, топшириқ, саволларни ўйлаш; тарихий, ностандарт вазифалар, машқ);

- ўқув ишлари усулида ижодкорликни талаб этувчи (схема, таянч конспектлар мазмунини қайта ишлаш; ўқув темпини мустақил режалаштириш);

- топшириқларнинг турли жанрларини танлаш (илмий ҳисобот, бадиий текст, иллюстрация, инсценировка ва б.қ.);

- аниқ бир ролларда ўзини кўрсатиш имкониятини яратувчи топшириқлар (оппонент, эрудит, муаллиф, танқидчи, ғоялар генератори, систематизатор);

- ўқув доирасидан, ўқув фаолиятидан ташқари амалга оширилувчи ўқув билими, ўқув мазмунини лойиҳалаш.

4. Ўқувчиларнинг биргаликдаги ривожланишига қаратилган топшириқлар “Биргаликда ижод қил”:

- гуруҳли ижодий ишларнинг махсус технология ва шаклларини қўллаш билан ҳамкорликдаги ижодкорлик: ақлий ҳужум, театрлаштириш, интеллектуал командалар ўйинлар, гуруҳли лойиҳалар ва б.қ.;

- гуруҳда ўқув-ташкилий роль, функция, позицияларни махсус тақсимланган ҳамкорликдаги ижодий топшириқ: раҳбар лаборант, безатувчи, экспорт-назоратчи ва б.қ.;

- ҳамкорлик ишлари иштирокчиларининг бир бирини тушунишини назарда тутувчи топшириқ (масалан, нерв системасини ўрганиш учун биргаликдаги тажриба);

- иш жараёни ва натижаларини биргаликда таҳлил қилиш;

- ўқув ишларининг индивидуал режалари ва индивидуал ўқув мақсадларини ишлаб чиқишда ўзаро ёрдамни назарда тутувчи топшириқлар;

- биргаликдаги ижодий ишларни стимуллаштириш ва мотивациялаш ўқитувчи томонидан баҳоланади, биргаликдаги ва индивидуал ҳолда олинган натижалар қайд этилади.

Бундай технологиядан фойдаланиш, ўқувчининг ўқув фаолиятининг объектидан субъектига айланишига имкон беради, мустақил билиш фаолиятининг шаклланишига катта ҳисса қўшади, ўқувчининг ўқишга мотивацияси ошади, кўзланган натижага эришилади.

Ўрганиладиганларни ўзлаштиришни назорат қилишни амалга ошириш учун турли даражадаги индивидуал топшириқлар

Бундай машқлар ўқувчининг мантиқий фикрлаши ва хотирасини ривожлантиради. Юқоридагига ўхшаш топшириқларни бажаришни мустақил излаш, ўқувчиларда янги қизиқишларни очишга имкон беради. Масалан, материалга қизиқиш.

Ўқувчининг ижодий индивидуаллигини ривожлантириш

Педагоглар учун ижодий индивидуалликни ривожлантириш, таълим ва тарбиянинг асосий вазифаларидан бири, шу билан бирга ўқувчи шахсига педагогик таъсирнинг самарали шарти ҳисобланади.

Ижодкорликни мунтазам ва онгли равишда қизиқиш билан эгаллаган, ўзининг ижодий имкониятларини амалга ошира оладиган киши, ўзгарувчан меҳнат шароитига, ҳаёт талабларига муваффақиятли адаптация қилади, ўз фаолиятининг индивидуал стилини осон яратади, ўз-ўзини такомиллаштиришга ва ўз-ўзини тарбиялашга қобилиятли бўлади.

Ўқувчининг ижодий индивидуаллиги, биринчи навбатда, унинг дунёга, инсонларга фаол муносабати, қизиқишлари йўналишидан келиб чиқади. У ўқувчи томонидан амалга оширилади, қачонки улар фантазия, тасаввур ҳамда турли ҳодисаларнинг бир бирига боғлиқлик сабабларини англай олса.

Ўқувчининг ижодий индивидуаллигини ривожлантириш даражаси ҳақида, унинг фаолият вазибаларини шакллантириш қобилияти, реал вазиятни таҳлил қилиши, янги маҳсулотни яратиши, муаммоли вазиятларда дадиллик ва эгилувчанликни кўрсатиши билан фикр юргизиш мумкин.

Фаолликсиз ва ташаббускорликсиз шахс ижодкорлиги йўқ. Фаол ва ташаббускор ўқувчи ижодкорлик учун катта имкониятга эга.

Ўқувчининг ижодий интилишида, атроф муҳитга фаол таъсирида инсоннинг қобилияти ва эҳтиёжи яққол намоён бўлади. Ўйин ва ҳаракатларда ўқувчи ташаббускорлик кўрсатади, ўзгаришларда қизиқув-чанликни синаб кўради, яратувчанликни намоён этади, янгиларини очишдан қувонади.

Ўқитиш сифатини ошириш учун ўқувчининг истаги ва эҳтиёжини инобатга олиш керак. Эҳтиёж тизимларини шакллантириш – педагогиканинг асосий мақсади. Энг асосий эҳтиёж бу ижодкорликдаги эҳтиёж.

Ижодкорликнинг турли даражалари мавжуд. Меҳнатни ижодий қилишнинг бир қанча шартлари мавжуд:

– ноаниқлик ёки муаммоларнинг мавжудлиги, уларни бартараф этиш учун аниқ воситалар йўқ. Масалан, ноаниқ вазият, вазибанинг ноаниқлиги, уларни ечиш усулларининг йўқлиги ва б.к;

– мунтазам кўрсатмасиз, ўзи вақтни танлаш имконияти, кетма-кетлик, иш усуллари, эркин меҳнат характери;

– натижаларнинг кўпинча аниқ кишига, унинг тажрибасига, интуициясига боғлиқлиги;

– ким биландир мусобақалашиб имконияти, ўз ютуғини ошириш.

Ўқувчилар ўрганиш мустақиллиги ва ижодкорлигини ривожлантириш учун ахборот технологияларининг катта имкониятлари мавжуд. Ўқитиш жараёнида ўрганиш воситаси сифатидаги ахборот технологиялари ва компьютер имкониятларидан фойдаланиш ўқувчиларнинг ўрганиш мустақиллигини фаоллаштиришга имкон яратади. Ўқитиш воситаси сифатида компьютердан фойдаланиш ўрганилаётган материалнинг кўргазмалилигини янада юқори даражасига эришишга, дарснинг назорат-баҳолаш функциясини сезиларли даражада кенгайтиришга, дарсга ўйин тусини беришга имкон беради, бу ўқувчиларнинг ўрганиш фаолиятини фаоллаштиришга имкон яратади. Компьютерлардан фойдаланиш дарснинг жўшқинлигини оширишга имкон беради, бу охир-оқибатда ўқитишнинг асосий мақсадларидан бирига эришишга, ўқувчиларнинг

ўрганилаётган материалга қизиққан муносабатда бўлишини, уни ўзлаштириш имкониятларини ҳис қилишга, ўз кучи ва салоҳиятларига ишонишга олиб келади.

Тадқиқотимизда биз компьютерга мустақил ишни, хусусан, кимё фани материаллари билан машғулотлар олиб бориш жараёнини ташкил этиш ва бошқариш учун восита сифатида қарадик. Кимёни ўқитишда компьютер фойдаланиладиган машқлар ва услубий йўлларнинг хусусиятини белгилайди. Булардан кўп қўлланиладигани қуйидагилар:

- савол-жавобли диалог. Ўқувчи ишининг моҳияти саволда мавжуд бўлган материални асос ва схема сифатида қўллаган ҳолда, дастур таклиф этаётган саволларга тўғридан-тўғри жавоб беришдан иборат;

- танланган жавобли диалог. Ўқувчи таклиф этилаётган саволга жавоб бериш учун жавобнинг таклиф этилган турларидан бирини танлайди;

- эркин қайд қилинадиган жавобли диалог. Бундай диалог ҳар бир қўйилган саволга дастур томонидан жавобларнинг барча имкондаги турларини бериш билан таъминланади;

- бўш жойларни тўлдириш учун машқлар. Ўқувчига бўш жойлари бўлган матн ёки жумлалар йиғиндиси таклиф этилади. Рус тилидаги сўзлар кўринишида берилган йўл-йўригдан фойдаланган ҳолда бўш жойларни тўлдириш зарур, бу сўзларни тегишли шаклда қўллаш лозим. Жавобнинг таклиф этилган турларидан сўзлар танлаб олиб ҳам бўш жойларни тўлдириш мумкин.

- луғатни ўзлаштирилганлигини ўзи назорат қилиш учун машқлар. Шундай қилиб, кимё фанларни ўқитишда ахборот технологияларидан фойдаланиш, ўқувчиларнинг мустақиллигини фаоллаштиришга имкон беради.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН КИМЁ ФАНИДА ФОЙДАЛАНИШ ЮЗАСИДАН НАМУНАВИЙ ДАРС ИШЛАНМАСИ

Ҳар қандай ташкил этиладиган машғулот жараёни муайян мақсадларни амалга оширишга хизмат қилади. Мақсадга мувофиқ ташкил этилган машғулот жараёни, ўқувчиларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини фаоллаштиришга имкон яратадиган ўқитиш методлари, воситалари ва шаклларидан фойдаланишни, ўқувчилар-

нинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш, уларга мос ҳолда ўқитувчининг педагогик фаолиятини тақозо этади.

Кимёдан ташкил этиладиган машғулотлар жараёни қуйидаги мақсадларни амалга оширишга хизмат қилади:

- **таълимий:** ўқувчиларнинг кимё фани асосларини, билим, кўникма ва малакаларни эгаллаши, ақлий, маънавий фаоллашиши, амалий ва меҳнат кўникмаларини эгаллаши, касб таълими бўйича дастлабки кўникмаларни шакллантиришни;

- **тарбиявий:** кимё ўқитиш жараёнида мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда, ижодий ва ижтимоий фаол бўлган, юксак ахлоқий фазилатлар, миллий қадриятларга ҳурмат, Ватанга садоқат руҳида тарбияланган, ҳар томонлама фаоллашган баркамол ёшларни камолга етказишни;

- **ривожлантирувчи:** ўқувчиларнинг дунёқараши, тафаккури, сифатлари, билимларни эгаллаш усуллари, мустақил ва ижодий фикр юритиш кўникмаларини фаоллаштириш.

Машғулотлар жараёни ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти сифатида кўриб чиқилган ва қуйидагилар эътиборга олинган:

- кимё ўқитишнинг дастлабки ҳолатини таҳлил қилиш, машғулот жараёнида мақсадга эришиш учун мазмун, восита ва методларни танлаш ҳамда уларнинг ўқувчилар ёш физиологик ҳолати, қизиқишига мослиги;

- машғулот жараёнини лойиҳалаш, мазмунига мос мақсадга эришиш воситаларини танлаш, турли усуллар ёрдамида етказиш ва ўқувчилар томонидан эгалланишига эришиш;

- машғулот жараёнида тесқари алоқани мунтазам ташкил этиш, назорат ва билимларни эгаллаш жараёнига тегишли ўзгартиришлар киритиш ҳамда назоратини юритиш;

- машғулот натижаси ва мақсадга эришиш ҳолатини аниқлаш;

- машғулотни ўқитишнинг бошқа шакллари билан уйғунликда ташкил этиш.

Ушбу вазибаларни ҳал этишда машғулот жараёнининг бошқарувчиси бўлган ўқитувчи фаолияти муҳим роль ўйнайди. Бу фаолият қуйидаги кетма-кетликда олиб борилади:

- машғулот материални танлаш, кетма-кетликда лойиҳалаш;

- ўқувчилар учун кимёдан билимларни эгаллаш имконини берадиган ўқитиш воситалари, методлари ва шакллари танлаш;

- ўқувчиларнинг машғулот давомидаги фаолиятини режалаштириш;

- ўқувчиларнинг билимлар эгаллаш усуллари ташкил этиш ва рағбатлантириш методларини белгилаш;

- ўқувчилар томонидан машғулот топшириқлари (оғзаки савол-жавоб, муаммоли ёзма иш ва тест)нинг бажарилиш самарадорлигини ошириш йўллари белгилаш;

- назорат, машғулот натижаларини таҳлил қилиш, келгусида амалга оширилиши керак бўлган тадбирларни белгилаш;

- машғулот натижаси асосида мазкур жараёни ташкил этиш ва бошқариш юзасидан тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ўқитувчининг машғулот жараёнидаги етакчилик роли ўқувчиларнинг машғулот материални фаол ўзлаштиришини бошқариш саналади. Бунинг учун ўқитувчи:

- машғулот вазибаларини белгилаши; ўқувчилар томонидан мазкур вазибаларни амалга оширишга имкон берадиган муҳитни вужудга келтириши;

- машғулот вазибаларини ҳал этиш учун амалга ошириладиган фаолият ҳақида кўрсатма бериши;

- ўқувчилар учраши мумкин бўлган муаммоларни фараз қилиши ҳамда уларни бартараф этиши учун, уларга ёрдам кўрсатиши;

- ўқувчиларда ўзаро ҳамкорлик ва масъулият ҳиссини юзага чиқариши лозим.

Машғулот жараёнида ўқувчилар фаолияти ўқув-билиш характерига эга бўлади. Машғулотнинг самарадорлиги ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг мазкур фаолиятини ўзгаришларига олиб келади. Шу сабабли, ўқитувчи фаолиятни амалга оширишда муайян босқич, кимё фани ва унинг ҳар бир бўлимидаги машғулот мақсадларини аниқ билиши ва чуқур таҳлил қилиши ҳамда амалга ошириш йўллари белгилаши лозим.

Ўқувчиларни ДТС меъёрлари билан белгиланган билимларни эгаллаши, уларнинг мустақил ва ижодий фикрлаши, дарслик ва кўшимча ўқув адабиётлари устида мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш, улар томонидан машғулот материални мустақил ўзлаштиришга эришиш лозим.

Юқорида қайд этилган фикрлар асосида кимё фанини ўқитишга қуйидаги талаблар қўйилади:

- кимё фанини ўқитишнинг барча шаклларида дарс, дарсдан ва синфдан ташқари машғулотларда ўқувчиларни ўқитишнинг самарали шакллари ҳамда усуллари ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш;

- кимёдан мустақил билим олишни индивидуаллаштириш ва

табақалаштириш;

- кимё ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда самарадорликка эришиш;

- кимё ўқитиш жараёнида халқнинг бой маънавий ва интеллектуал мероси асосида ўқитишнинг инсонпарварлик йўналишини таъминлаш;

- кимё ўқитишда фан-техника ютуқларини педагогик амалиёт билан интеграцияси механизмларини ишлаб чиқиш, амалиётга жорий этиш;

- кимёдан ўқув-услубий мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- машғулот жараёнини замонавий педагогик технологиялар билан таъминлашни амалга ошириш;

- ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий фазилатлари, ҳуқуқий, иқтисодий, экологик ва санитария-гигиеник таълими ҳамда тарбиясини такомиллаштириш;

- кимё фанини ўқитишда ўқувчилар онгига миллий истиқлол мафқурасини сингдириш.

Шундай қилиб, кимё фанини ўқитишда мақсадни аниқлаш, машғулот жараёнини лойиҳалашдан тортиб, то унинг самарадорлигини текшириш, уни синовдан ўтказиш ҳамда оммалаштиришгача бўлган жараённи ўз ичига олади. Машғулот мақсадлари педагогик жараённи ташкил этувчи қисмларнинг энг муҳими ҳисобланади. Дарҳақиқат, бу жараён, ўзининг қанчалик мураккаблиги ва давомийлигидан қатъи назар, аввало мақсадни аниқлашдан бошланади. Тамойил, мазмун, услуб, шакл каби ташкил этувчи қисмлари эса белгиланган мақсадга мувофиқ танланади ва ўзаро уйғунлаштирилади. Шу билан бир қаторда, миллий дастурнинг асосий ғояларида таълим-тарбия жараёнига қўйилган талаблар асосида кимё ўқитишга қўйиладиган талаблар ишлаб чиқилади, белгиланган ўқитиш тамойиллари, қонунлари ва кимё ўқитишга қўйилган талаблар кимё фанини ўқитишни такомиллаштиришни тақозо этади.

Замонавий таълим шароитида малакали мутахассисларни истеъмолчилар талабларига қараб тайёрланиши, ўқувчиларнинг танлаган ихтисосликлари бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантирилиши, мустақил равишда билим олишга ва амалий фаолиятга ўргатилиши таъминланиши керак. Шунинг учун ҳам, тадқиқотчилар ва ўқитувчилар ўқувчиларда ўқув фаолиятига ижодий ёндашишни ривожлантириш йўллари, технологиялари ва усулларини

қидириб топомқдалар. Бугунги кунда таълим жараёнида ижобий самара бераётган илғор педагогик технологиялардан бири эвристик технологиядир.

Ижодий қобилиятларни ривожлантиришга йўналтирилган эвристик технология - муаммоли ўқитиш тизимидаги асосий технологиялардан бири бўлиб, ўқувчиларга узлуксиз равишда ўзлари учун янгиликларни кашф этишга имкон яратади. **Эвристика** - грек. "heurisko" - излайман, топаман, кашф этаман деган маънони билдиради, у "эврика" сўзидан келиб чиққан бўлиб, грек. "heurisko" - топаман деганидир. Шунга кўра, эвристик технологияда ўқувчида ижодкорлик, янгилик яратиш қобилиятини ривожлантириш ғояси етакчилик қилади. Аниқроғи, эвристик технология негизини савол-жавоб шаклидаги суҳбатлар ташкил этиб, бунда ўқитувчи ўқувчиларга тайёр билимларни бермай, балки уларнинг аввал эгаллаган билимлари, ҳаётий тажрибалари, кузатишларига таянган ҳолда, оқилона саволлар орқали уларга янги тушунчалар, хулоса ва қоидаларни ўзлари очишлари (кашф қилишлари)га шароит яратади.

Ижодий лаёқатлар - бу шахсий фазилатларнинг тизимли намоён этилиши бўлиб, шахснинг лаёқатлари янгиликни яратиш, фавқулодда қарорлар қабул қилишида кўринади. Турли олимлар ва методистлар эвристик методни турлича талқин этадилар ва номлайдилар. Масалан, изоҳловчи суҳбат, ривожлантирувчи суҳбат, эвристик метод, аналитик усул, сукротона суҳбат, қисман изланиш усули қабилар.

Ундан илк марта қадимги грек файласуфи Сукрот мохирона фойдаланиб, педагогикага "Сукрот суҳбатлари" атамасини олиб кирган. У ҳеч вақт тайёр жавобларни тақдим этмаган, балки суҳбатдошини саволлар бериш йўли билан ҳақиқатни (билимни) мустақил кашф этишга, муаммонинг ечимини мустақил топишга йўллаган. Сукрот ҳеч вақт ўзини суҳбатдошидан кўра билимдон деб билмаган, бинобарин, у ҳамсуҳбат шогирдига ўз-ўзини руҳан кашф этишига ёрдамчи деб ҳисоблаган, холос.

Эвристик технологиялар афзаллик билан бирга, камчиликларга ҳам эга бўлгани сабабли, ундан керагидан ортиқ даражада фойдаланиб бўлмайди. Таълим жараёнида унинг камчиликларини бошқа усуллар ёрдамида бартараф этиш ҳамда бу усулдан оқилона фойдаланиш керак. Уларнинг бир қанчасини кўриб чиқамиз. Бунда аввал қўйилган муаммони тезлик билан еча олишга қийналадиган ўқувчиларга ёрдам бериш, бундай ўқувчиларда муаммони тез ечиш учун зарур кўникма ва малакаларни шакллантиришга ҳаракат қилиш лозим.

Машгулотда у қадар қийин бўлмаган муаммоларни ҳал қилиб, бирмунча мураккаброқ масалаларни уйга вазифа сифатида топшириш мумкин. Уй шароитида ўқувчининг етарлича вақти бўлади ва ўз тафаккур тезлиги доирасида ҳаяжонланмай фикрини муаммонинг ечимига қарата олади.

Кимё таълимида ўқитувчи аввалдан эвристик суҳбат учун керакли муаммо ёки саволлар тизимини тузиб чиқади. Топшириқ очик характерда бўлиб, унинг барча учун бирдек ягона тўғри жавоби бўлмаслиги керак. Бунда эвристик шаклдаги машгулотлар тизимидан фойдаланиш мумкин. Улар: гоёни тақдим этиш, эвристик суҳбат, топшириқ тузиш машгулотлари, тушунчаларни конструкциялаш, ишчан ўйинлар, эвристик маъруза ва семинарлар, конференциялар, ижодий ишлар химояси, рефлексив машгулотлар бўлиши мумкин.

Эвристик технологиянинг афзаллиги: ушбу технология ўқувчилар фикрий фаолиятини фаоллаштириш, қизиқишларини ўстириш, ўқув материални пухта ўзлаштиришлари учун қулай ҳисобланади.

Камчиликлари: у тайёр билимларни шунчаки тақдим этишга нисбатан кўпроқ вақт сарфлашни талаб қилади, бу технологияда ўқувчиларнинг индивидуал фарқларига ноҳуш таъсир кузатилиши мумкин, уларнинг аксарияти қўйилган муаммони ечишга, ўқитувчининг саволларига жавоб топиш ва қайтаришга улгура олмайдилар. Ўқитувчи эса ўқувчиларнинг барчаси керакли хулосага келиши учун кутиш имконига эга эмас, эвристик суҳбатларда алоҳида ўқувчиларгина фаол иштирок этиб, қолган ўқувчилар пассив позицияда қолиб кетишлари мумкин.

Кимё фани машгулотларида эвристик технологияни босқичма-босқич қўллаш. “Менделеевнинг даврий системасининг аҳамияти. Даврий қонун. Атом тузилишининг ядро модели” мавзуси асосида ўқувчиларда мавзу ҳақида кимёвий тушунчаларни шакллантириш.

Машгулотнинг мақсади: 1. Даврий қонун кашф этилиши пайтини изоҳлаш. 2. Ўқувчиларда матнни илмий таҳлил қилиш малакасини ўстириш. 3. Ўқувчиларда ижодий қобилиятни ривожлантириш, материал ҳақида фикр юритишга ўргатиш. 4. Гуруҳда ишлаш, бошқаларнинг фикрларини тинглай билиш. 5. Ўқувчилар нутқини ҳамда олинган ахборотларни таҳлил этиш кўникмаларини ўстириш.

Машгулотнинг жиҳозланиши: даврий система, тарқатма материал.

Методик усуллар: ўқитувчининг кириш сўзи, суҳбат, гуруҳда ишлаш, ўқувчиларнинг чиқишлари.

1-босқич. Ташкилий қисм - 2 дақиқа. Ўқитувчи ўқувчиларни 6 та (ҳар бир гуруҳда 5 та ўқувчи) гуруҳга бўлади. Ҳар бир гуруҳ карточкада топшириқ олади. Ўқувчилар саволларга жавоб бериши ва ўз мавзуси бўйича хулосаларни тақдим этиши лозим. Улар 5 балли тизим асосида гуруҳ аъзоларининг иштирок этиш даражасини белгилаб олишлари керак. Ҳар бир гуруҳ ўзига спикер ва котиб сайлайди. Спикер маълумотларни тақдим этади, котиб ёзувларни расмийлаштиришга кўмаклашади.

2- босқич. Мавзу бўйича ишлаш. Ўқитувчи янги машгулот мавзусини эълон қилади ва унинг мақсади ҳақида қисқача маълумот беради (1 дақиқа).

3-босқич. Кимёвий атамаларни такрорлаш (7 дақиқа). Масалан, даврий система нима?

4-босқич. Гуруҳда ишлаш. Машгулот жараёнида соғлом муҳит яратилади. Мустақил ишлаш учун 28 дақиқа, гуруҳнинг ҳар бир аъзосининг чиқиши учун 3-5 дақиқа вақт ажратилади.

1-гуруҳ учун топшириқлар:

Д.И.Менделеев кашф этган қонун моҳиятини тушуниб олиш учун нисбий атом массаларининг ортиб бориши тартибда жойлаштирилган кимёвий элементлар хоссаларининг ўзгариб боришини кўздан кечириб чиқинг.

1. Қаторда қайси элементларнинг нисбий атом массалари ортиши билан металл хоссаларининг аста-секин сусайиши ва металлмаслик хоссаларининг кучайиши кузатилади?

2. Литий қандай металл?

3. Бериллий бирикмалари қандай хусусиятга эга?

4. Литийдан углеродга томон борганда нисбий атом массаларининг қиймати ортиши билан элементларнинг кислородли бирикмаларидаги валентлиги қандай ўзгаради?

5. Қайси элементдан бошлаб олдинги қатор элементлар хоссаларининг такрорланиши кузатилади?

6. Алюминий қандай хоссали бирикмалар ҳосил қилади?

7. Бу қаторда охиргидан олдинги қайси элемент энг кучли ифодаланган металлмаслик хоссаларини намоён қилади?

8. Олдинги қатор қайси инерт элемент билан тугайди?

9. Олдинги қатордагига ўхшаш, кислородли бирикмалардаги валентлиги қандай ўзгаради?

10. Қайси элементдан бошлаб, типик ишқорий металлдан типик металлмас галогенга қадар хоссаларининг аста-секин ўзгариши

кузатилади?

11. Элементлар бирикмаларининг шакли даврий такрорланадими?

12. Литийнинг хоссаларини такрорловчи элементларнинг: натрий, калий, рубидий, цезий оксидларининг шаклини ёзинг.

13. Д.И.Менделеевнинг даврийлик қонунига таъриф беринг.

14. Атом массаларининг ортиб бориши тартибда жойлаштирилган элементларнинг барча қаторини Д.И.Менделеев нималарга бўлган?

15. Д.И.Менделеев ҳали кашф этилмаган қанча элемент учун бўш катакчалар қолдирган?

Хулосалар чиқаринг.

Қаторда литий (Li) дан фтор (F) га томон нисбий атом массалари ортиши билан металл хоссаларининг аста-секин сусайиши ва металлмаслик хоссаларининг кучайиши кузатилади. Литий металл хоссалари яққол ифодаланган ишқорий металл. Бериллий (Be) да металл

хоссалари жуда сусайган, унинг бирикмалари амфотер хусусиятга эга. Бор (B) элементида металлмаслик хоссалари кучлироқ, бу хоссалар кейинги элементларда аста-секин кучайиб боради ва фторда энг юқори даражага етади. Фтордан кейин инерт элемент неон (Ne) келади.

Литийдан углерод (C) га томон борганда нисбий атом массаларининг қиймати ортиши билан элементларнинг кислородли бирикмаларидаги валентлиги 1 дан 4 га қадар ортиб боради. Бу қатордаги элементлар углероддан бошлаб водород билан учувчан бирикмалар ҳосил қилади. Водородли бирикмалардаги валентлиги углеродда 4 дан фторда 1 га қадар камаяди.

Натрий (Na) элементидан (тартиб рақами 11) бошлаб олдинги қатор элементлар хоссаларининг такрорланиши кузатилади. Натрий (литийга ўхшаб) металл хоссалари кучли ифодаланган элемент, магний (Mg) да (бериллий каби) металл хоссалари кучсизроқ ифодаланган. Алюминий (Al) (бериллий (Be) га ўхшаш) амфотер хоссали бирикмалар ҳосил қилади. Кремний (Si) (углерод каби) - металлмас. Кейинги элементларда - фосфор (P) билан олтингургурт (S) да металлмаслик хоссалари янада кучаяди. Бу қаторда охиридан олдинги элемент хлор (фтор каби) энг кучли ифодаланган металлмаслик хоссаларини намоён қилади. Олдинги қатор каби бу қатор ҳам инерт элемент аргон билан тугайди. Олдинги қатордагига

ўхшаш, кислородли бирикмалардаги валентлиги натрий элементида 1 дан хлор элементида 7 гача ортиб боради. Водородли бирикмалардаги валентлиги кремнийда 4 дан хлорда 1 гача камаяди.

Калийдан (тартиб рақами 19) бошлаб, типик ишқорий металлдан типик металлмас галогенга қадар хоссаларининг аста-секин ўзгариши кузатилади. Маълум бўлишича, элементлар бирикмаларининг шакли ҳам даврий такрорланар экан. Масалан, литийнинг оксиди Li_2O шаклида бўлади. Литийнинг хоссаларини такрорловчи элементларнинг: натрий, калий, рубидий, цезий оксидларининг шакли ҳам худди шундай: Na_2O , K_2O , Rb_2O , Cs_2O . Буларнинг ҳаммаси Д.И.Менделеевга ўзи кашф этган қонунни “даврийлик қонуни” деб аташга ва қуйидагича таърифлашга имкон берди: “Оддий жисмларнинг хоссалари, шунингдек, элементлар бирикмаларининг шакл ва хоссалари элементлар атом оғирликларининг қийматига даврий боғлиқдир”.

Ана шу қонунга мувофиқ равишда, элементларнинг даврий системаси тузилган, у даврий қонунни объектив акс эттиради. Атом массаларининг ортиб бориши тартибда жойлаштирилган элементларнинг барча қаторини Д.И.Менделеев даврларга бўлди. Ҳар қайси давр чегарасида элементларнинг хоссалари қонуният билан ўзгаради (масалан, ишқорий металлдан галогенга қадар). Даврларни ўхшаш элементлар ажратиб турадиган қилиб жойлаштириб, Д.И. Менделеев кимёвий элементларнинг даврий системасини яратди. Бунда баъзи элементларнинг атом массалари тузилди, ҳали кашф этилмаган 29 элемент учун бўш катакчалар қолдирилди.

2-гуруҳ учун топшириқлар:

Д.И.Менделеев ҳар қайси элементнинг хоссасини нималарга асосланиб аниқлаганини тушунтиринг.

1. Ҳозирги вақтда даврий системани тасвирлашнинг нечтадан ортик вариантлари бор?

2. Д.И.Менделеев 1869 йил биринчи мартда таклиф этган элементлар системасининг биринчи вариантыда ҳар бир давр нечта қаторда жойлаштирилган эди?

3. Даврий системада горизонтал бўйича нечта давр бор ва улар қандай номланади?

Хулоса чиқаринг.

Д.И.Менделеев ҳар қайси элементнинг хоссасини атом аналогларининг хоссаларига асосланиб аниқлади. Берилган элементни даврий системада ўраб турган элементларни атом аналоглари деб

атади. Масалан, магний элементининг атом массаси атом аналогларининг атом массаларининг ўртача арифметик қиймати сифатида ҳисоблаб топилди. Ҳозирги вақтда даврий системани тасвирлашнинг 500 дан ортиқ вариантлари бор, улар даврий қонуннинг турли шаклдаги ифодасидир. Д.И.Менделеев 1869 йил биринчи мартда таклиф этган элементлар системасининг биринчи варианты унинг шаклдаги варианты дейилади. Бу вариантда ҳар бир давр битта қаторда жойлаштирилган эди. Даврий системада горизонтал бўйича 7 та давр бор, улардан I, II ва III даврлар кичик, IV, V, VI ва VII даврлар эса катта даврлар дейилади. Биринчи даврда 2 та, иккинчи ва учинчи даврларда 8 тадан, тўртинчи ва бешинчи даврларда 18 тадан, олтинчи даврда 32, еттинчи (тугалланмаган) даврда 19 та элемент жойлашган. Биринчидан бошқа барча даврлар ишқорий металл билан бошланади ва нодир газ билан тугайди.

3-гурӯҳга топшириқлар:

1. Даврий системадаги барча элементлар бир-биридан кейин қандай рақамланган?

2. Элементларнинг рақамлари қандай рақамлар дейилади?

3. II ва III давр элементларини Д.И.Менделеев нима деб атаган?

4. Уларнинг хоссалари бирикмаларининг шакли қандай ўзгаради?

5. Системада нечта қатор бор ва улар қандай рақамлар билан белгиланган?

6. Ҳар қайси кичик давр ва ҳар қайси катта давр нечта қатордан таркиб топган?

7. Катта даврларнинг жуфт қаторларида (тўртинчи, олтинчи, саккизинчи ва Ҳ.К.) нималар жойлашган ва элементларнинг хоссалари қаторда қандай ўзгаради?

8. Катта даврларнинг тоқ қаторларида (бешинчи, еттинчи ва тўққизинчи) элементларнинг хоссалари қаторда қандай ўзгариб боради?

9. Катта даврларнинг элементларини икки қаторга ажратишга асос бўлган муҳим хусусияти нимада?

Хулосалар чиқаринг.

Даврий системадаги барча элементлар бир-биридан кейин кетма-кет келиши тартибда рақамланган. Элементларнинг рақамлари тартиб ёки атом рақамлари дейилади. II ва III давр элементларини Д.И.Менделеев типик элементлар деб атади. Уларнинг хоссалари типик металлдан нодир газга томон қонуният билан ўзгаради. Даврларда элементлар бирикмаларининг шакли ҳам қонуният билан

ўзгаради. Бирикмалар шаклининг даврийлигига Д.И.Менделеев жуда катта аҳамият берган.

Системада 10 та қатор бўлиб, улар араб рақамлари билан белгиланган. Ҳар қайси кичик давр битта қатордан, ҳар қайси катта давр иккита: жуфт (юқориги) ва тоқ (пастки) қаторлардан таркиб топган. Катта даврларнинг жуфт қаторларида (тўртинчи, олтинчи, саккизинчи ва Ҳ.К.) фақат металллар жойлашган ва элементларнинг хоссалари қаторда чапдан ўнгга боришда кам ўзгаради Катта даврларнинг тоқ қаторларида (бешинчи, еттинчи ва тўққизинчи) элементларнинг хоссалари қаторда чапдан ўнгга томон типик элементлардаги каби ўзгариб боради. Катта даврларнинг элементларини икки қаторга ажратишга асос бўлган муҳим хусусияти уларнинг оксидланиш даражасидир.

4- гуруҳ учун топшириқлар:

Мавзудаги рамзий ифодалар:

1. Мавзуда “ярим узун вариант” сўзи қандай маъно касб этган?

2. Лантаноидлар мавзуда қандай мазмунга эга?

3. Резерфорд 1911 йилда атом тузилишининг ядро моделини таклиф қилиб, альфа заррачаларнинг тарқалишини қандай тушунтириб беради?

4. Мавзуда нима учун альфа заррачаларнинг камроқ қисми металл пластинкадан ўтганида, ўз йўлидан турли бурчакка оғади, айрим заррачалар эса учуш йўналишини кескин ўзгартиради?

Хулосалар чиқаринг.

Даврий системанинг узун шаклидаги вариантдан кўпроқ фойдаланилади. Бу вариантнинг асосий камчилиги: ихчам эмаслиги (системанинг айрим каттаклари тўлмаган). Бу вариантни анча ихчамлаштириш учун; кўпинча, олтинчи даврдаги лантаноидлар ва еттинчи даврдаги актиноидлар система остида алоҳида жойлаштирилади. Бу вариант баъзан ярим узун вариант дейилади.

VI даврда лантандан кейин тартиб рақамлари 58-71 бўлган 14 элемент жойлашади, улар лантаноидлар деб аталади. Улар жадвалнинг пастки қисмига алоҳида қаторда жойлаштирилган, уларнинг системада жойлашиш кетма-кетлиги каттакчада юлдузча билан кўрсатилган: La* - Lu. Лантаноидларнинг кимёвий хоссалари бир-бирига жуда ўхшайди. Масалан, уларнинг барчаси реакцияга киришувчан металллар ҳисобланади, сув билан реакцияга киришиб, гидроксид ва водород ҳосил қилади. Бундан лантаноидларда горизонтал ўхшашлик яхши ифодаланган, деган хулоса келиб чиқади.

Атомларнинг тузилишини ўрганиш учун инглиз олими Э.Резерфорд альфа заррачаларнинг кучли синувчанлик хусусиятидан фойдаланади. У юпка металл пластинкадан альфа заррачаларнинг ўтишини кузатади. Рух сульфид (ZnS) қатлами билан қопланган экранга альфа заррачалар урилганда чакнаш содир бўлади, бу эса заррачалар сонини санашга имкон беради. Маълум бўлишича, альфа заррачаларнинг камроқ қисми металл пластинкадан ўтганида ўз йўлидан турли бурчакка оғади, айрим заррачалар эса учини йўналишини кескин ўзгартиради. Бу ҳодиса альфа заррачаларнинг тарқалиши деб аталади.

Резерфорд 1911 йилда атом тузилишининг ядро моделини таклиф қилиб, альфа заррачаларнинг тарқалишини тушунтириб беради.

1. Атомнинг марказида мусбат зарядли ядро жойлашган бўлиб, у атомдаги фазонинг жуда кичик қисмини банд этади.

2. Мусбат зарядларнинг барчаси ва атом массасининг деярли ҳаммаси ядродан ўрин олади. 3. Ядро атрофида электронлар берк орбиталлар бўйлаб (худди куёш атрофида сайёралар айлангани каби) айланиб туради.

5-босқич. Якуний суҳбат 5 дақиқа.. Барча ўқувчиларга саволлар берилади:

1. Даврий система нима учун керак?

2. Менделеев нима сабабдан ушбу системани яратган?

3. Бугунги кунда даврий системада қандай ўзгаришлар бўлиши мумкин?

4. Уйга вазифа. 2 дақиқа. Даврий системанинг аҳамияти ҳақида 5 дақиқали эссе ёзинг.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ДАРСНИНГ ПЕДАГОГИК ТАҲЛИЛИ

Бугунги кунда таълимнинг илгарилаб кетиши, таълимга бўлган ёндашувларни ўзгартириш, педагогик жараёни демократлаштириш, инсонпарварлаштириш, ўқитишни шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида ташкил этиш каби вазифаларни ечишни талаб этади. Кузатиш ва таҳлиллар педагогик фаолиятда бир қанча қарама-қаршиликлар борлигини кўрсатади:

1. Ўқув фаолиятида шахснинг ўз-ўзини намоён этиши учун шароитларни яратиш ҳамда уни амалга ошириш усулларида иборат педагогик фаолиятнинг моҳияти ўртасидаги қарама-қаршилик.

Масалан, кимё фанлари машғулотида ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш учун кўпинча фронтал иш шаклларида фойдаланилади. Индивидуал иш шаклларига эса ўқитувчилар жуда кам ҳолда эътибор қаратадилар.

2. Педагогик фаолиятни амалга оширишда ижодий ҳолат билан педагоглар ташаббускорлиги, ижодий фаоллигини тезлаштиришнинг йўқлиги ўртасидаги қарама-қаршилик.

Сўров натижаларига кўра, ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологиялари ва замонавий усуллардан фойдаланишнинг асосий факторлари, ўқитувчиларнинг ўз-ўзини ишонтириши ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган ёндашувни мактаб амалиётига жорий этиш, биринчи навбатда, ўқитувчи шахсига, улар томонидан шахсни шакллантирувчи омиллар ғояларини ўзлаштиришига, шахсий ва касбий такомиллашиш фаоллигига боғлиқ.

Лекин кўпчилик ўқитувчиларда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни тушуниш ва амалга ошириш кўпроқ қийинчилик туғдирмоқда. Таҳлиллардан кўринадики, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар мазмуни ва моҳиятини ўрганишга ўқитувчиларда эҳтиёж бор.

Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизмини ўқитувчилар ўзлаштириши учун куйидаги педагогик шароитларни яратиш лозим:

- шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизмини машғулотлар мазмунида тасаввур этишлиги;

- ўқитувчиларни турли шахсга йўналтирилган педагогик вазиятларга жалб этиш;

- ўқитишнинг педагогик вазиятларини, дарсларнинг тахминий режаси, турли ўқув текстлари, назорат ишларини бажариш бўйича методик кўрсатма, махсус ишлаб чиқилган ўқув топшириқларини баён этувчи шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизмини ўқувчиларнинг ўзлаштиришини методик таъминлаш;

- педагогик ўзаро муносабат, фаолиятни ташкил этиш шакллари турличалигининг интерфаол хусусияти.

Мақсад - шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар-ни амалга ошириш механизмини ўқитувчилар томонидан ўзлаштирилишини таъминлаш.

Мазмуни - шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар-ни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқиш.

Методлар - шахсга йўналтирилган жараён сифатида ўқитувчининг ху-сусий ўқишини таъминлаш.

Восита - ўрганиладиган механизм кўргазмали бўлишини таъминлаш, ўқувчиларнинг қизиқишлари ва индивидуал хусусиятларини, имкониятларини ҳисобга олиш.

Шакллари - педагогик жараён иштирокчиларининг субъект-субъект ўзаро муносабат имкониятларини таъминлаш.

Шароит - шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизми ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этилаётган педагогик жараёнда бериш.

Шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизмини ўқитувчилар томонидан ўзлаштириш жараёни модели.

Кимё фанини ўқитиш шахсга йўналтирилган вазиятларни яратишни талаб этади (ўқитиш мазмунига ўқувчиларнинг субъект тажрибасини киритиш, диалог, эркин танлаш, уларнинг ўз қарашларини айтишга ундаш, ўзаро жавобгарлик вазияти, муаммоли вазият, рефлексия кабилар). Бу ўқувчиларнинг диққатини шахсга йўналтирилган педагогик ўзаро муносабатни амалга ошириш билан боғлиқ муаммоларга, уларни ечишнинг мумкин бўлган усулларига, ўзига хос хусусиятларини аниқлашга урғу беришга имкон беради. Педагогик усул ва технологиялардан фойдаланиш, уларга шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатда тажриба олишга, педагогик жараёнда бажариладиган роллар кўламини кенгайтиришга ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг синф ва синфдан ташқари ишларини методик таъминлашда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни киритиш, турли ўқув текстлари, назорат ишларини бажариш бўйича методик кўрсатма, махсус ишлаб чиқилган ўқув вазибалари қуйидаги вазибаларни ечишга имкон бериши мумкин:

- шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар доирасида ўқувчиларнинг билимини шакллантириш ва ривожлантириш (терминологияни эгаллаш, асосий вазиятларни тушуниш,

шахсга йўналтирилган педагогик ўзаро муносабатни методик таҳлил қилишни ўрганиш);

- уларнинг индивидуал хусусиятлари ва қизиқишларини инобатга олиш, уларнинг ўз имкониятларини педагогик жараёнда кўрсатиш учун шароит яратиш;

- шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш йўллари мустақил ижодий излашга қизиқиш уйғотиш.

Шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалга ошириш механизми – биргаликда мотивлар, ўзаро муносабат шакл ва методларини назарда тутати. Унга мазкур механизмнинг шахсга йўналтирилган ўқитиш жараёнини ҳаракатга келтирувчи куч сифатида педагогнинг мақсадли қараш ва ўқувчиларнинг ўқув фаолиятига мотивлари, педагогик жараён иштирокчиларининг роли ва уларнинг ўзаро муносабат хусусияти киради.

Назорат, курс ва диплом ишларининг ўзига хос хусусияти вазибаси, шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар доирасида назарий ва амалий муаммоларни англашдан, шахсга йўналтирилган педагогик ўзаро муносабатда ўқувчиларнинг таҳлил қилиш ҳамда лойиҳалаш кўникмаларини шакллантиришдан, уларнинг педагогик фаолиятини ривожлантириш йўллари излашда ижодкорликдан иборат бўлади.

Таҳлиллардан шу нарса маълум бўлдики, педагогик амалиётда ўзини яхши намоён этган шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар, ўқувчиларнинг билиш фаолиятида шахсга йўналтирилган ёндашувни яратиш ва амалга ошириш учун бошланғич база бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, шахсга йўналтирилган таълим позициялари кўриб чиқилади:

- дарс режасини тузишга, индивидуал мақсадли қарашга ўқувчиларни жалб этиш;

- ўқувчи томонидан турли ўқитиш шаклининг эркин танланиши;

- турли мураккабликдаги кимё фани мазмунининг ўқувчи томонидан танланиши;

- фақат натижаларни эмас, балки фаолият жараёнини ҳам баҳолаш;

- ақлий ривожланиш субстрати ҳисобланган когнитив структурани шакллантириш;

- дидактик материални тузишнинг индуктив ва дедуктив усулларидан фойдаланиш;
- ижодий фаолиятни ўрганиш ва шакллантириш;
- индивидуал билиш усулларини ҳисобга олиш усули сифатида эвристик ўқитиш методларидан фойдаланиш.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини шакллантиришга конструкциялашган ёндашув шахсга қаратилганлик йўналишига эга: мақсадни кўзлаш, билиш фаолиятини шакллантириш, натижаларни коррекция қилиш, баҳолаш ва яқун ясаш.

Бизнинг нуқтаи назаримиздан, энг самарали, ўқитувчининг индивидуал билиш стратегияларини аниқлаш ва ҳисобга олиш бўйича ўқитувчининг иш усуллари қуйидаги алгоритмни ўзида акс эттиради:

- саволномани тайёрлаш;
- ўқувчига тажриба ва кузатиш ҳаракатларини юклаш;
- стратегияни амалга оширишдан кейинги хотира бўйича интервью олиш;
- олинган стратегияларни умумлаштириш;
- олинган стратегияларни график ёзиш;
- олинган стратегияларни солиштириш;
- якуний умумлаштириш, хулоса.

Мазкур иш доирасида шахсга йўналтирилган дарс, ижодий қобилиятларни ривожлантириш воситаси ҳисобланадими деган саволга жавоб бериш учун тадқиқот ўтказилди. Экспериментдан кейин шундай хулосага келиндикки, ҳақиқатда шахсга қаратилган йўналишдаги дарслар ўқувчиларни муаммоларни ечиш устида ўйлашга мажбур қилади. Ҳар бир ўқувчи ўзи учун ечимини танлайди, ўқувчи ўз фикрини билдиришдан кўркмайди, Шунинг учун, ўқувчиларда тасаввур қилиш, шунингдек, ижодкорлик қобилияти ривожлана бошлайди.

Шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни қўллаш натижасида қуйидаги кўрсаткичларга эришилди: ўқувчиларнинг кимё фанини билишга қизиқиши, билим сифати, амалий кўникма ва малакалар ошди, уларнинг кузатувчанлик даражаси ўзгарди.

Педагогик фаолиятда замонавий шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар таълим доирасини аста-секинлик билан эгалламоқда. Кўпчилик ўқитувчилар ўқув машғулоти

жараёнида мазкур технология ва усуллардан фойдаланишнинг назарий ва амалий ўзлаштирмоқда.

Кимё фани ўқитувчиларининг дарсларини таҳлил қилиш билан биз шундай хулосага келдикки, ўқитишнинг анъанавий тизимида ишлаш билан шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш мумкин ва зарур. Шахсий технологиялар ва замонавий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари дарсда тўртта жиҳатда кўриб чиқилади:

- дарснинг ўзини ташкил этишда;
- ўқитувчининг ўқувчига ўзгача муносабатида, бунда ўқитувчининг ролида;
- ўқув фаолиятининг субъекти сифатида ўқувчининг шахсий ўзгача вазиятида;
- ўқув жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ўзига хос ўзаро муносабатнинг хусусиятида.

Қуйидаги 3-жадвалда берилган кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс мисолида ҳар бир номи тилга олинган жиҳатни таҳлил қилиш мумкин:

3-жадвал

Дарснинг психологик-дидактик характеристикаси

Шахсга йўналтирилган кимё фани дарсининг психологик-дидактик характеристикаси	Технологик кўрсаткичлар	Равшан ифода этилган	Суст ифода этилган	Дарсда йўқ
Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарснинг ташкилий-фаолиятли жиҳати				
Кимё фанини ўқитиш жараёни-ни шакллантиришга йўналтириш (ахборот беришга эмас).	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ўқув вазифаларини кўйиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ўқув материалларини ўзлаштириш.			
	Ўқувчининг ўқув материалларини ўзлаштиришнинг самарали шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллари билан танишиши.			
	Ўқувчиларни фаолият жараёнини назорат қилиш, ҳаракат ва натижаларни баҳолаш рефлексиясига ўқитиш.			
Кимё фанидан шахсга йўналти-	Сюжетли-ролли ўйинлардан фойдаланиш.			

рилган дарсининг ривожлантирувчи потенциални таъминлаш.				
	Муаммоли саволлар ва вазиятларни кўйиш ва ташкил этиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ижодий характерга эга бўлган ўқув топшириқларининг кўплиги.			
	Ўқувчиларнинг шахсий ривожланишини ўрганишга йўналтирилган ташхис топшириқлардан фойдаланиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ноанъанавий шакллардан фойдаланиш.			
Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда индивидуал ёндашувни амалга ошириш.	Табақалаштириш усулларидан фойдаланиш.			
	Ўқувчиларга ўз қобилиятини, мустақиллигини, эркинлигини, ташаббускорлигини, ҳамкорлик қобилиятини, имкониятларини, кизиқишларини кўрсатишга имкон берувчи вазиятларни яратиш.			
	Вариантларни таъминлаш.			
	Муваффақиятга эришиш вазиятини яратиш.			
	Ўқувчиларнинг субъектли позицияси учун шароит яратиш			
Ўқувчининг субъектли тажрибасини бойитиш ва долзарблаштириш.	Ўқувчиларнинг олдинги йигилган билим ва кўникмаларига мурожаат қилиш.			
	Ахлоқий вазиятни танлашни яратиш.			
	Билишга оид топшириқларни ечиш вариантларини излашда ўқувчилар тахминига эътибор қаратиш.			
	Ҳиссий тажрибасини долзарблаш-тириш, қайгуриш орқали билишни ташкил этиш.			
Ўқув фаолиятида ўқувчиларнинг фаоллигини ривожлантириш.	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш.			
	Ўқитувчи томонидан кўйилган кимё фанига оид саволларга жавобларни мустақил излаш вазиятини яратиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс тўғрисида ўқувчиларнинг фикрини анклаш.			

	Ўқувчилар саволларини рағбатлантириш, саволларни бериш имкониятларини таъминлаш.			
	Кимё фани ўқув жараёнида мустақилликни, ташаббускорликни рағбатлантириш.			
	Ўқитувчининг шахсга йўналтирилган вазиятини кўрсатиш			
Ўқувчилар шахсга ҳурмат муносабатларни кўрсатиш.	Ҳар бир ўқувчининг таклифи, истагига ўқитувчининг эътибори.			
	Ўқитувчининг алоҳида ўқувчилар эмоционал ҳолатини ҳисобга олиши ва унга ўз муносабатини билдириши.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс жараёнида ҳар бир ўқувчининг иштироки ва муҳим фикрларга ўқитувчи томонидан ургу берилиши.			
Ўқитувчи томонидан янги педагогик функцияларнинг амалга оширилиши.	Ўқитувчининг эмоционал қўллаб-қувватлаш функцияси.			
	Ўқитувчининг тадқиқотчилик функцияси.			
	Ўқитувчининг эксперт, консультант, тавсия бериш функцияси.			
	Кимё фани ўқув жараёнида иштирокчилар ўртасидаги ўзаро шахсий муносабатларни таъминлаш			
Ўқув ўзаро муносабат давомида шерикчилик муносабатини ташкил этиш.	Муносабатнинг диалогли шакли устунлиги.			
	Ўқувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш.			
	Танқидга қарамасдан ўқувчилар томонидан ўз фикрларини эркин ва очик ифодалаш.			
Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ижобий психологик муҳитни яратиш.	Ўқувчиларнинг ўз фикрларини танқидсиз эркин ва очик билдириши.			
	Ўқувчиларга ва уларнинг муаммоларига эътибор бериш.			
	Ўқувчилар устидан ҳукмрон бўлмаслик.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс давомида ижобий эмоцияларни кучайтириш.			

рилган дарсининг ривожлантирувчи потенциални таъминлаш.				
	Муаммоли саволлар ва вазиятларни кўйиш ва ташкил этиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ижодий характерга эга бўлган ўқув топшириқларининг кўплиги.			
	Ўқувчиларнинг шахсий ривожланишини ўрганишга йўналтирилган ташхис топшириқлардан фойдаланиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ноанъанавий шакллардан фойдаланиш.			
Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсида индивидуал ёндашувни амалга ошириш.	Табакалаштириш усулларида фойдаланиш.			
	Ўқувчиларга ўз қобилиятини, мустақиллигини, эркинлигини, ташаббускорлигини, ҳамкорлик қобилиятини, имкониятларини, қизиқишларини кўрсатишга имкон берувчи вазиятларни яратиш.			
	Вариантларни таъминлаш.			
	Муваффақиятга эришиш вазиятини яратиш.			
Ўқувчиларнинг субъектли позицияси учун шароит яратиш				
Ўқувчининг субъектли тажрибасини бойитиш ва долзарблаштириш.	Ўқувчиларнинг олдинги йиғилган билим ва кўникмаларига мурожаат қилиш.			
	Ахлоқий вазиятни танлашни яратиш.			
	Билишга оид топшириқларни ечиш вариантларини излашда ўқувчилар тахминига эътибор қаратиш.			
	Ҳиссий тажрибасини долзарблаш-тириш, кайгуриш орқали билишни ташкил этиш.			
Ўқув фаолиятида ўқувчиларнинг фаоллигини ривожлантириш.	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш.			
	Ўқитувчи томонидан қўйилган кимё фанига оид саволларга жавобларни мустақил излаш вазиятини яратиш.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс тўғрисида ўқувчиларнинг фикрини анклаш.			

	Ўқувчилар саволларини рағбатлантириш, саволларни бериш имкониятларини таъминлаш.			
	Кимё фани ўқув жараёнида мустақилликни, ташаббускорликни рағбатлантириш.			
Ўқитувчининг шахсга йўналтирилган вазиятини кўрсатиш				
Ўқувчилар шахсга ҳурмат муносабатларни кўрсатиш.	Ҳар бир ўқувчининг таклифи, истагига ўқитувчининг эътибори.			
	Ўқитувчининг алоҳида ўқувчилар эмоционал ҳолатини ҳисобга олиши ва унга ўз муносабатини билдириши.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс жараёнида ҳар бир ўқувчининг иштироки ва муҳим фикрларга ўқитувчи томонидан урғу бериллиши.			
Ўқитувчи томонидан янги педагогик функцияларнинг амалга оширилиши.	Ўқитувчининг эмоционал қўллаб-қувватлаш функцияси.			
	Ўқитувчининг тадқиқотчилик функцияси.			
	Ўқитувчининг эксперт, консультант, тавсия бериш функцияси.			
Кимё фани ўқув жараёнида иштирокчилар ўртасидаги ўзаро шахсий муносабатларни таъминлаш				
Ўқув ўзаро муносабат давомида шерикчилик муносабатини ташкил этиш.	Муносабатнинг диалогли шакли устунлиги.			
	Ўқувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш.			
	Танқидга қарамасдан ўқувчилар томонидан ўз фикрларини эркин ва очиқ ифодалаш.			
Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарсда ижобий психологик муҳитни яратиш.	Ўқувчиларнинг ўз фикрларини танқидсиз эркин ва очиқ билдириши.			
	Ўқувчиларга ва уларнинг муаммоларига эътибор бериш.			
	Ўқувчилар устидан ҳукмрон бўлмаслик.			
	Кимё фанидан шахсга йўналтирилган дарс давомида ижобий эмоцияларни кучайтириш.			

Жадвал асосида камчиликлар кузатилса, уларни бартараф этиш учун кимё фани ўқитувчиларига алоҳида кўрсатмалар бериш лозим. Бугунги ахборотлар глобаллашуви жараёнида узлуксиз таълим тизимида, бунга ўхшаш муаммоларнинг ҳамда вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилиши асосан ўқитувчиларнинг касбий малакасига, фаоллигига, ўз устида мунтазам ишлашига боғлиқ бўлади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида такомиллаштирилган кимё фанлари ўқитиш мазмунини ўқувчилар томонидан қанчалик даражада ўзлаштиришини аниқлаш учун юқорида айтилганидек, текширишнинг қуйидаги шаклларидадан фойдаланиш мумкин:

– кимё фанидан берилган шахсга йўналтирилган амалий саволларга ўқувчилар томонидан оғзаки жавоб олиш;

– кимё фани дарслари жараёнида, шахсга йўналтирилган янги материалларни баён қилишдан аввал гуруҳдаги барча ўқувчилардан кимёдан қисқа муддатли амалий ёзма иш олиш;

– кимё фанидан бир соатлик дарсда шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари асосида ёзма иш олиш;

– кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий тажриба ва лаборатория ишларини бажариш жараёнини кузатиб бориш;

– кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материалларини ўрганишда, ўқувчиларнинг олган билимлари бўйича ёзган рефератларни текшириб бориш;

– кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари бўйича ўтказилган ўқув сайрида, ўқувчилар кўрган, олган маълумотларини тартибга келтириш учун оғзаки савол-жавоблар ўтказиш ва уларнинг ўтказилган ўқув сайри бўйича ҳисобот ёзиш.

Ўқувчиларнинг кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари бўйича олган билимларини баҳолашда, мактабларда қабул қилинган тизимга асосан баҳолар мезонини қуйидагича аниқлаш лозим:

– ўқувчи ўтилган кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари бўйича тўғри ва тўла тушунчага эга, ўқув материаллари бўйича олган билимларини амалда қўлланилишини аниқ тасаввур қилиб, тушунтира олганда "5" (аъло) баҳо қўйилади;

– ўқувчи шахсга йўналтирилган амалий ўқув материалларидан ўтилган мавзулар бўйича тушунчага эга. Лекин, кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий материалларининг турмушда қўлланишини тўлиқ билмас, умумий жавоблар билан чегараланиб қолса "4" (тўрт)

баҳо қўйилади;

– ўқувчи ўрганилаётган кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари юзасидан бирмунча тушунчага эга бўлиб, қўйилган масаланинг кимёвий моҳиятини амалий мисоллар асосида тушунтира олмас "3" (уч) баҳо қўйилади;

– ўқувчи кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари асосида ўтилган мавзу бўйича деярли тушунчага эга бўлмас, кимёвий қонун ва ҳодисаларни амалий ўқув материаллари асосида ҳам тушунтириб бера олмас "2" (икки) баҳо қўйилади.

Ўқувчиларнинг кимё фанидан шахсга йўналтирилган амалий ўқув материаллари бўйича билимларини ёзма иш йўли билан текширишда ҳам юқорида таъкидланган баҳолар мезонига амал қилиш лозим.

Демак, кимё фанига оид машғулларда ўқувчи топшириқларни бажаришга ҳар томонлама ёндаша олса, шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллар самарадорлиги аниқ ўз ифодасини топади. Кимё фанларидан ўқувчиларнинг мустақил билим олишларни ташкил этишда, уларнинг бошланғич билим даражасини ҳисобга олиш ва кўпроқ эътибор қаратиш зарур бўлиб, бу мустақил билим олишни шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида ташкил этиш заруриятини белгилайди.

Тестларни бажаришда ўқувчиларда материални идрок этиш сезиларли даражада яхшиланади, чунки улар амалий аҳамиятга эга бўлган муайян мустақил ишларни ечиш билан шуғулланиладилар, бу ишлар бўлажак мутахассис меҳнат фаолиятини ҳисобга олган ҳолда танланади.

Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни қўллаш натижасида ўқувчиларнинг амалий кўникма ва малакаларни сезиларли даражада ўзгаради, энг асосийси кимё фанини мустақил ўрганиш фаолиятининг касбга, келажакка, янги техника ҳамда технологияларга бўлган қизиқишлари ортади.

Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда таклиф этилаётган шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар ўқувчиларнинг ўз фикрини мустақил баён этиш, эркин танлаш, ташаббускорлик, ижодий қобилият, ҳамкорлик ҳамда касбий маҳоратларининг ўсишига ижобий таъсир этади.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ, КИМЁ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МАЗМУНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН ТАКЛИФ ВА ТАВСИЯЛАР

Жамиятни ривожлантириш, инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш жараёнларининг замонавий тенденциялари, таълим мазмунини жиддий ўзгартиришни олдиндан белгилаб беради, таълим муассасаларида фанларни ўқитишнинг мақсади, принциплари, технологиялари, методлари ва шакллари ҳамда методиканинг янги йўналишини талаб этади. Улар бугунги кунда ўзгача ёндашувни танлаш ёки ўқитиш жараёнини педагогик таъминлашни олдиндан белгилаб беради.

Жамият ҳаётининг демократик тенденцияларини кучайтириш сабабли, таълим тизими ўқувчилар шахсининг индивидуал ривожланиш хусусиятлари ва имкониятларини, уларнинг турли ҳаётий босқичларида ўз-ўзини намоён этиш шароитларини тадқиқ қилишга асосий эътиборни қаратади. Бу ўқитувчининг ўқувчилар шахсига ҳамда ўзига алоҳида эътибор билан қарабини назарда тутаяди. Бунга мос ҳолда кейинги пайтларда методик концепция, чунончи, шахсга йўналтирилган ёндашув жорий қилинди.

Мазкур ёндашувнинг бош қондаси, ўқув фаолиятининг фаол субъекти сифатида ўқувчилар шахсини ривожлантиришга йўналтирилганлик ҳамда уни узлуксиз таълим жараёнига, ўз-ўзини ривожлантиришга, ўз-ўзини такомиллаштиришга ҳар томонлама тайёрлаш, индивидуал ҳолда ўқувчилар шахсини ривожлантириш учун энг қулай шароитларни яратиш, уларнинг ўз-ўзини намоён этиши, барқарор бўлиши, танлаш эркинлигига эришиши, фикрлаш ва ҳамкорлик қилиши, ижтимоий таъсирларга турғун бўлиши учун ёрдам бериш ҳисобланади. Ўқитувчи-ўқувчилар муносабати эса ҳамкорлик ва эркин танлаш принциплари асосида қурилади.

Ўқитишда шахсга йўналтирилган ёндашувнинг муҳимлиги бир қанча объектив ҳолатлар билан боғлиқ. Биринчидан, жамиятнинг динамик ривожланиши, тез ўзгарувчан социумда ўқувчиларнинг оёққа туриши ва ўзи билан ўзи қолишига имкон берувчи индивидуаллигини шакллантиришни талаб этади. Иккинчидан, замонавий ўқувчилар фикрлашда прагматик, ҳаракатчан ва озод, бу эса ўқитувчилардан улар билан ўзаро муносабатда янги ёндашув ва методларни қўллашни талаб этади. Учинчидан, замонавий таълим муассасалари ҳозиргача

ўқувчилар ва ўқитувчилар муносабатини инсонпарварлаштиришга муҳтож.

Таълимда шахсга йўналтирилган ёндашувда ўқитувчининг роли, унинг ўқувчилар билан ўзаро муносабати ҳақидаги ғоялари хорижда ўқитишни инсонпарварлаштириш асосига қўйилган. Бундай ўқитиш натижаларига кўра, ўқувчиларда ривожланш кузатилган, уларнинг ўз-ўзини баҳолаши яхшиланган, IQ ошган, билиш қобилиятлари ривожланган, бу ўз навбатида уларнинг соғлиги, ўзлаштириши ва хулқий-ахлоқий хусусиятлари яхшиланишига олиб келган.

Шахсга йўналтирилган ёндашув, бошқа педагогик ёндашувлар доирасида ечилмайдиган ўқитиш вазифаларини ечишга имкон беради. Унинг бу имконияти бугунги замонавий педагогиканинг талабидир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда янги таълим концепцияларини педагогик излаш ва ишлаб чиқишга қизиқиш ошмоқда.

Шунинг учун биз бугунги кунда, хориж тажрибаларини ташҳис ва таҳлил қилиб, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни амалиётга жорий этиш билан мактаблар фаолиятини такомиллаштириш ўз самарасини беради деб ўйлаймиз, чунки, мазкур ёндашувда:

- ўқувчиларнинг мустақил изланишга, мустақил ишга, мустақил ихтиро қилишга йўналтирилганлиги таъминланади;
- кимё фанидан билимларни мустақил эгаллашга, тўғри жавобларни топишга, ўз шахсий фикрига эга бўлишга ўргатилади;
- ўқувчиларга кимё фани асосларини чуқур ўрганишга ёрдам берилади;
- кимё фанини ўқитиш жараёнида қизиқишни аниқлаш, ҳисобга олиш ва афзал кўриш амалга оширилади;
- ҳаётда ўз ўрнини топиш ва рақобатбардош бўлиш истаги уйғотилади;
- кимё фанини ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг билиш стратегиялари билан ишлар ташкил этилади;
- турли ўзлаштирувчи ўқувчилар учун керакли бўлган дидактик материаллардан фойдаланилади;
- ўқувчиларнинг билиш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг ҳар бири учун билим ҳажми ўрнатилади;
- ўқув материалининг мураккаблиги ўқувчилар томонидан танланади ва ўқитувчи ўзгартиради;
- ҳар бир ўқувчининг қизиқиш қобилияти ва имкониятлари

ҳисобга олинган ҳолда, уларнинг фаоллиги таъминланади;

- ўқитувчи ўқувчиларга гуруҳли ёки мустақил ишларни танлаш учун имконият беради;

- кимё фанидан ўқув материали мавзусини ўтиш, ўқувчиларнинг билиш хусусиятларига мос ҳолда келишилади;

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги иштирокида ҳаракатдаги қонун, қонуният ва усулларни очиш амалга оширилади;

- билиш фаолиятини баҳолаш дастлаб ўқувчилар, кейин ўқитувчи томонидан амалга оширилади;

- ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан жараёни ҳамда билиш натижаларини сифатли ва миқдорий баҳолаш усулларидан биргаликда фойдаланиш ташкил этилади;

- ўқувчиларга уй вазифаси ҳажми, мураккаблиги ва шаклларини танлаш имконияти берилади;

- ўқувчи дастлаб, турли кўринишдаги ижодкорликнинг муаллифи ҳисобланади, кейин эса ўзининг ютуғини таниқли намуналар билан солиштиради.

- ўқувчиларнинг ахборот ва коммуникатив компетентлиги оширилади;

- ўқувчиларда тадқиқотчилик фаолиятига қизиқиш, изланиш кўникмалари, хулосалар чиқара олиши ривожлантирилади, аниқ ва саводли нутқ шакллантирилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш самарали бўлиши учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни берамиз:

- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш;

- кўриб чиқиладиган таълим технологиялари ва усулларини ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари асосида, шахсни шакллантириш омиллари (шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологиялар)нинг моҳияти ва мақсадини аниқлаш;

- шахсни шакллантириш омилларини амалиётга жорий этиш муаммоларини аниқлаш мақсадида республика ва хориж адабиётларини таҳлил қилиш.

- ўқувчиларнинг ўз ички дунёсига муносабатини, ўз индивидуаллигини, ижодий ўз-ўзини намоён этиш эҳтиёжини, ўзининг субъектив тажрибасини англашни ривожлантиришни назарда тутувчи шахсга

йўналтирилган ёндашувни асослаб бериш;

- педагогик жараёнинг бош мақсади сифатида ўқувчиларнинг ноёблиги ва такрорланмаслигини ривожлантиришни юзага чиқариш;

- замонавий босқичда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва усулларини амалга оширишнинг ташкилий-педагогик шароитларини ишлаб чиқиш, асослаб бериш;

- муаммоли, лойиҳали, эвристик ўқитиш, ўқувчиларни кимё фанидан билимини фаоллаштириш технологиялари эканлигини асослаш;

- кимё фанини ўқитишда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни оптималлаштириш кўпроқ самарали бўлишини асослаш;

- диалог, ўзаро ҳамкорлик, мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик қабилар асосида тўғри англаш ва тушунишга имкон берувчи, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатини ижобий шакллантириш механизминини аниқлаш;

- ўзаро муносабат ҳақиқатда муносабатга ихтиёрий ва онгли характер берувчи шахсий тажриба ва янги тасавурларни фаоллаштиришини, ўқувчилар ахлоқини кутилаётган натижаларга йўналтириш ҳамда олдиндан айтиб беришга имкон беришини тушуниш;

- ўқитувчи ўқувчиларларнинг субъект тажрибасини аниқ ҳисобга олиш усулларини, билиш стратегияларини аниқлаб, ёритиб бериши;

- ўқувчиларнинг билиш фаолиятини шакллантиришда уларнинг эркин танлашига имкон бериш;

- ўқувчиларнинг билиш фаолиятини самарали шакллантиришни таъминлаш учун шахсга йўналтирилган дарснинг аниқ структурасидан фойдаланиш;

- ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишда шахсга йўналтирилган ёндашув, уларни объект сифатида эмас, балки ўқув фаолиятининг индивидуал таълим траекториясини яратувчи субъект сифатида қабул қилиш;

- мазкур таълим траекториясини ўқувчиларнинг шахсий қобилияти, эҳтиёжлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда яратиш;

- дарс жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ҳамкорликда ташкил этиш ва бошқариш;

ҳисобга олинган ҳолда, уларнинг фаоллиги таъминланади;

- ўқитувчи ўқувчиларга гуруҳли ёки мустақил ишларни танлаш учун имконият беради;

- кимё фанидан ўқув материали мавзусини ўтиш, ўқувчиларнинг билиш хусусиятларига мос ҳолда келишилади;

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги иштирокида ҳаракатдаги қонун, қонуният ва усулларни очиш амалга оширилади;

- билиш фаолиятини баҳолаш дастлаб ўқувчилар, кейин ўқитувчи томонидан амалга оширилади;

- ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан жараёни ҳамда билиш натижаларини сифатли ва миқдорий баҳолаш усулларидан биргаликда фойдаланиш ташкил этилади;

- ўқувчиларга уй вазифаси ҳажми, мураккаблиги ва шаклларини танлаш имконияти берилади;

- ўқувчи дастлаб, турли кўринишдаги ижодкорликнинг муаллифи ҳисобланади, кейин эса ўзининг ютуғини таниқли намуналар билан солиштиради.

- ўқувчиларнинг ахборот ва коммуникатив компетентлиги оширилади;

- ўқувчиларда тадқиқотчилик фаолиятига қизиқиш, изланиш кўникмалари, хулосалар чиқара олиши ривожлантирилади, аниқ ва саводли нутқ шакллантирилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технолгиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш самарали бўлиши учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни берамиз:

- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш;

- кўриб чиқиладиган таълим технологиялари ва усулларини ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари асосида, шахсни шакллантириш омиллари (шахсга йўналтирилган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, шахсга йўналтирилган ўқитиш, шахсга йўналтирилган технологиялар)нинг моҳияти ва мақсадини аниқлаш;

- шахсни шакллантириш омилларини амалиётга жорий этиш муаммоларини аниқлаш мақсадида республика ва хориж адабиётларини таҳлил қилиш.

- ўқувчиларнинг ўз ички дунёсига муносабатини, ўз индивидуаллигини, ижодий ўз-ўзини намоён этиш эҳтиёжини, ўзининг субъектив тажрибасини англашни ривожлантиришни назарда тутувчи шахсга

йўналтирилган ёндашувни асослаб бериш;

- педагогик жараёнинг бош мақсади сифатида ўқувчиларнинг ноёблиги ва такрорланмаслигини ривожлантиришни юзага чиқариш;

- замонавий босқичда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва усулларини амалга оширишнинг ташкилий-педагогик шароитларини ишлаб чиқиш, асослаб бериш;

- муаммоли, лойиҳали, эвристик ўқитиш, ўқувчиларни кимё фанидан билимини фаоллаштириш технологиялари эканлигини асослаш;

- кимё фанини ўқитишда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни оптималлаштириш кўпроқ самарали бўлишини асослаш;

- диалог, ўзаро ҳамкорлик, мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик қабилар асосида тўғри англаш ва тушунишга имкон берувчи, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатини ижобий шакллантириш механизминини аниқлаш;

- ўзаро муносабат ҳақиқатда муносабатга ихтиёрий ва онгли характер берувчи шахсий тажриба ва янги тасавурларни фаоллаштиришини, ўқувчилар ахлоқини қутилаётган натижаларга йўналтириш ҳамда олдиндан айтиб беришга имкон беришини тушуниш;

- ўқитувчи ўқувчиларларнинг субъект тажрибасини аниқ ҳисобга олиш усулларини, билиш стратегияларини аниқлаб, ёритиб бериши;

- ўқувчиларнинг билиш фаолиятини шакллантиришда уларнинг эркин танлашига имкон бериш;

- ўқувчиларнинг билиш фаолиятини самарали шакллантиришни таъминлаш учун шахсга йўналтирилган дарснинг аниқ структурасидан фойдаланиш;

- ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишда шахсга йўналтирилган ёндашув, уларни объект сифатида эмас, балки ўқув фаолиятининг индивидуал таълим траекториясини яратувчи субъект сифатида қабул қилиш;

- мазкур таълим траекториясини ўқувчиларнинг шахсий қобилияти, эҳтиёжлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда яратиш;

- дарс жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ҳамкорликда ташкил этиш ва бошқариш;

- кимё фанини ўқитишда замонавий таълим жумладан, шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан уйғун равишда фойдаланиш орқали дарс самарадорлигини ошириш;

- мустақил изланиш асосида ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш;

- уларнинг қизиқиш ва қобилиятларини инобатга олган ҳолда дарс жараёнига индивидуаллаштирилган ва табақалаштирилган ёндашувнинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

- кимё фани хусусиятларидан келиб чиқиб, шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиб, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш даражасини аниқлаш имконини берувчи назорат усуллари ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

- ўқувчиларларда мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик, ҳамкорлик кабиларга оид компетентликни шакллантириш мақсадида тавсия қилинган шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларнинг самарадорлигини текшириш;

- ўқитувчи ва ўқувчиларга ёрдам сифатида ўқитиладиган кимё фани бўйича махсус машғулот ишланмаларини ишлаб чиқиб, амалиётга жорий этиш;

- ўқувчиларнинг кимё фанидан билим олишга қизиқишини ошириш, фаоллаштириш, мустақил фикрлаш ва қарор қабул қилиш қобилиятларини ривожлантириш учун шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан дарс жараёнида самарали фойдаланиш;

- кимё фанини ўқитиш жараёнини муаммоли, лойиҳалаш ва эвристик ўқитиш технологиялар, машғулот ишланмалари асосида самарали ташкил этиш, бунинг учун махсус топшириқлар ва саволларни ишлаб чиқиш ва амалда жорий этиш ҳамда уларга оид услубий қўлланмалар яратиш.

Бугунги кундаги кескин ўзгаришлар ўқувчиларга ўз салоҳиятларини тўла намоён этишларида ёрдам берадиган кўникмаларга эга бўлишини талаб этмоқда. Улар:

- танқидий фикрлаш ва муаммолар ечими. Биз ўқувчиларга саволларга қандай жавоб беришни ўрганиб, кўп вақтни кетказамиз, бироқ, саволларни қандай бериш кераклиги ҳақида тушунча беришга эринамиз. Савол бериш, айниқса, яхши саволни бериш, танқидий фикрлаш учун жуда муҳим. Муаммони ҳал этишдан аввал танқидий фикрлаш ва бу муаммога нима олиб келганини сўраш керак. Шунинг

учун танқидий фикрлаш ва муаммолар ечими кўпинча бир-бирига ҳамроҳлик қилади. Бугунги кунда аниқ муаммолар устида ишлаш лозим. Уларни ечиш ва топиш учун эса, мунтазам изланиш лозим. Аввало, айнан шу кўникмалар инновацияларга асос бўлади;

- ўзаро ҳамкорлик ва етакчилик таъсири. Технологиялар ўқувчиларга чегараларсиз ишлаш ва ҳамкорлик қилишда ёрдам беради;

- чаққонлик ва мослашувчанлик. Мослашиш ва стратегияни аниқлаш жуда муҳим. Билим ва фикрлаш йиллар давомида қатъий тартиб билан белгиланган жараёнга мослашиб боради. Технологияларнинг таъсири мослашувчан бўлиш ва жараённинг қутилмаган оқибатларига тайёр туриш лозимлигини кўрсатмоқда. Бунинг учун тезкорлик билан ўрганиш ва кўникмаларни доимий равишда яхшилаб бориш талаб этилади;

- ташаббус ва ишбилармонлик. Анъанавий равишда ўқувчилар мактабда ишлаш бўйича ташаббус кўрсатишади. Кўпчилик ўқувчилар учун ташаббускорлик ва ишбилармонлик кўникмалари, уларнинг дарсдан ташқари фаолиятининг бир қисми саналади. Қисқа муддатли тестлар ва билимларга эътибор бериб, аксарият ўқув дастурлари янгиликка чанчоқ ўқувчиларни илҳомлантириш учун ишлаб чиқилмаган. Биз ўқувчиларни етакчиликка, ташаббускорликка ҳамда муаммоларини ҳал этишга ўргатишимиз лозим;

- самарали мулоқот. Ўқувчилар мулоқот қилишда бироз қийналишади. Аниқ алоқа, бу нафақат тил ва грамматикадан тўғри фойдаланиш масаласи, коммуникация кўп жиҳатларда аниқ фикрлашнинг давомидир. Ўз далилларини аниқлик билан тушунтириб бера олиш, бошқаларни ўз нутқи билан илҳомлантириш муҳим. Алоқа – исталган етакчи учун энг муҳим кўникма, бу кўникмага ўрганиш мумкин ҳамда у кўплаб янги имкониятлар эшигини очиб беради;

- маълумотни баҳолаш ва таҳлил қилиш. Биз маълумотлар даврида яшамоқдамиз. Ҳар куни 2,5 квинтиллион байт маълумот яратилади. Бу 10 миллионта Blu-ray-дисклар дегани.. Кўпчилик рақамли дунёда маълумот манбаси ва унинг аниқлигини тўғри баҳолай олмайди. Бундан ташқари, базадаги маълумотлар, уни янгилагандан ҳам кўра тезроқ ривожланмоқда. Шунингдек, сохта янгиликлар даврида фаол ўқувчи турли манбалардан олаётган маълумотни танқидий руҳда қабул қилиши лозим;

- қизиқувчанлик ва тасаввур. Қизиқувчанлик, янги билим ва инновацияларни излаш учун жуда кучли двигатель. Янгиланишларни

кўриш ва ўқувчиларни уларга олиб келиш учун кучли тасаввур керак, чунки тасаввур билимдан ҳам муҳим нарса. Биз ўқувчиларни саволларни тўғри бериш ва жавоблар топишга йўналтиришимиз керак.

ЎЗ-ЎЗИНИ ТЕКШИРИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

Қуйидаги сўровномада келтирилган ҳар бир саволга ўзингизнинг қисқача ҳақиқий фикрингизни берсангиз, кимё фани замонавий педагогик технологияларни қўллаш бўйича олиб борилаётган педагогик изланишларга ёрдамлашган бўласиз.

1. Сиз фаолият кўрсатаётган таълим муассасаси номи ҳамда қайси фан бўйича ўқув машғулотларини олиб борасиз? (лицей, мактаб ва фанингиз номини келтиринг).

2. Фанингиз бўйича ўқув-услубий мажмуа ишлаб чиқарилганми?

А). Ҳа. Б). Қисман. В). Йўқ.

3. Фанни ўқитишда қандай таълим воситалари ва дидактик материаллардан фойдаланасиз?

4. Анъанавий ўқитиш технологиясини қандай тушунасиз?

5. Ноанъанавий ўқитишни қандай тушунасиз?

6. Анъанавий ўқитиш билан ноанъанавий ўқитишнинг фарқли хусусиятлари нимада?

А). Ҳа. Б). Қисман. В). Йўқ.

7. Ўқитиш жараёнида қандай замонавий таълим технологияларидан фойдаланасиз?

8. Муаммоли ўқитиш технологиясини қандай тушунасиз?

9. Муаммоли ўқитишнинг афзаллиги нимада?

Фанингиз бўйича муаммоли вазиятни юзага келтирувчи топшириқлар ишлаб чиқарилганми?

А). Ҳа. Б). Қисман. В). Йўқ.

Фанингиз бўйича муаммоли маърузалар ўқийсизми?

А). Ҳа. Б). Қисман. В). Йўқ.

Ўқувчиларнинг ижодий фикр юритиш ва мустақил ишлаш қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган қандай метод ва усуллардан

фойдаланаяпсиз?

А). Ҳа. Б). Қисман. В). Йўқ.

“Авогадро қонуни. Газларнинг моляр ҳажми” мавзуси бўйича муаммоли вазият ҳосил қилувчи саволлар.

- Бир хил шароитда барча газларда алоҳида молекулалар орасидаги масофа тахминан қандай бўлиши мумкин?
- Агар бир хил шароитда газларнинг тенг ҳажмларида молекулалар сони бир хил бўлса, у ҳолда бир хил сондаги молекулалари бўлган турли газларнинг массалари қандай бўлиши керак?
 - Авогадро қонуни асосида газсимон моддаларнинг нимаси аниқланади?
 - Газларнинг тенг ҳажмлари массаларининг нисбати нимага тенг?
 - Кўпинча, газнинг зичлиги нимага нисбатан аниқланади?
 - Кимёвий белгилар ва формулалар олдидаги коэффициентлар қандай сонларни кўрсатади?
 - Агар реакцияга киришаётган ва ҳосил бўлаётган газлар ҳажмларининг кўрсатилган сон қийматлари 22,4 сонига қисқартирилса, у ҳолда газларнинг ҳажмий нисбатларини кўрсатадиган қандай сонлар олинади?
 - Оддий ва нодир газларнинг молекулалари нечта атомдан таркиб топган?
 - Газнинг зичлиги нимага нисбатан аниқланади?
 - 2 г водород билан 32 г кислородда молекулалар сони қанча?
 - Молекуляр структурали, яъни молекулалардан тузилган бирикмаларнинг таркиби, олиниш усулидан қатъи назар, қандай бўлади?
 - Номолекуляр структурали (атомли, ионли ва металл панжарали) бирикмаларнинг таркиби нималарга боғлиқ?

Тест саволлари

- Микдори 0,55 мол бўлган хлор молекуласида қанча молекулалар бўлади?
А) $1,5 \cdot 10^{22}$; В) $10 \cdot 10^{23}$; С) $1,5 \cdot 10^{23}$; Д) $3,3 \cdot 10^{22}$; Е) $3,5 \cdot 10^{22}$.
- 12 г металл ёнганда 20 г металл оксиди ҳосил бўлади. Металлнинг эквивалент массасини аниқланг.
А) 12 г/мол; В) 24 г/мол; С) 16 г/мол; Д) 49 г/мол; Е) 18 г/мол.
- Фақат амфотер оксидлардан иборат қаторни кўрсатинг?
А) Cu_2O , FeO , Na_2O , ZnO ; В) CO , CO_2 , SO_2 , SO_3 ; С) BeO , Cr_2O_3 , Al_2O_3 , ZnO ; Д) MgO , CrO , Al_2O_3 , FeO ; Е) P_2O_5 , N_2O_5 , Na_2O .
- Массанинг атом бирлиги қийматини кўрсатинг.
А) $2 \cdot 10^{-23}$; В) $1,66 \cdot 10^{-24}$; С) 1; Д) $1/12$; Е) 12.
- Элемент атомининг 4 қаватидаги максимал электронлар сони.
А) 2; В) 4; С) 8; Д) 16; Е) 32.
- Симоб қайси элементлар оиласига мансуб?
А) f-элемент; В) p-элемент; С) d-элемент; Д) f-элемент; Е) d,f-элемент.
- Қуйидаги қайси формула фосфор (V) оксиднинг ҳақиқий формуласи ҳисобланади?
А) P_2O_5 ; В) P_2O_3 ; С) P_4O_{10} ; Д) PCl_3 ; Е) P_4O_6 .
- “Ўзбекистон ўз ер ости бойликлари билан ҳақли равишда фахрланади бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган” мисралар муаллифи.
А) И.А.Каримов; В) М.Н.Набиев; С) С.Ахмедов; Д) О.С.Содиқов; Е) С.Ю.Юнусов.
- Ушбу боғлардан қайси бири энг кутбли ҳисобланади?
А) H - P; В) H - Li; С) H - Te; Д) H - S; Е) H - N.
- Уй температурасида азот билан реакцияга киришадиган ишқорий металлни кўрсатинг.
А) Cs; В) Na; С) Rb; Д) Li; Е) K.
- 5 минут давомида реакция маҳсулотларининг концентрацияси 0,15 мол/л га қадар ўзгарса, реакциянинг ўртача тезлиги нечага тенг бўлади?
А) $2 \cdot 10^{-3}$ мол/л мин; В) $3 \cdot 10^{-2}$ мол/л мин; С) $2 \cdot 10^{-2}$ мол/л мин; Д) $2 \cdot 10^{-4}$ мол/л мин; Е) $3 \cdot 10^{-3}$ мол/л мин.
- 44 г сувда 6 г туз эриган бўлса, тузнинг эритмадаги масса улушини фоизларда ҳисобланг?
А) 12%; В) 6%; С) 42%; Д) 10%; Е) 24%.

“Авогадро қонуни. Газларнинг моляр ҳажми” мавзуси бўйича муаммоли вазият ҳосил қилувчи саволлар.

Бир хил шароитда барча газларда алоҳида молекулалар орасидаги масофа тахминан қандай бўлиши мумкин?

2. Агар бир хил шароитда газларнинг тенг ҳажмларида молекулалар сони бир хил бўлса, у ҳолда бир хил сондаги молекулалари бўлган турли газларнинг массалари қандай бўлиши керак?

3. Авогадро қонуни асосида газсимон моддаларнинг нимаси аниқланади?

4. Газларнинг тенг ҳажмлари массаларининг нисбати нимага тенг?

5. Кўпинча, газнинг зичлиги нимага нисбатан аниқланади?

6. Кимёвий белгилар ва формулалар олдидаги коэффицентлар қандай сонларни кўрсатади?

7. Агар реакцияга киришаётган ва ҳосил бўлаётган газлар ҳажмларининг кўрсатилган сон қийматлари 22,4 сонига қисқартирилса,

у ҳолда газларнинг ҳажмий нисбатларини кўрсатадиган қандай сонлар олинади?

8. Оддий ва нодир газларнинг молекулалари нечта атомдан таркиб топган?

9. Газнинг зичлиги нимага нисбатан аниқланади?

10. 2 г водород билан 32 г кислородда молекулалар сони қанча?

11. Молекуляр структурали, яъни молекулалардан тузилган бирикмаларнинг таркиби, олиниш усулидан қатъи назар, қандай бўлади?

12. Номолекуляр структурали (атомли, ионли ва металл панжарали) бирикмаларнинг таркиби нималарга боғлиқ?

Тест саволлари

1. Миқдори 0,55 мол бўлган хлор молекуласида қанча молекулалар бўлади?

А) $1,5 \cdot 10^{22}$; В) $10 \cdot 10^{23}$; С) $1,5 \cdot 10^{23}$; Д) $3,3 \cdot 10^{22}$; Е) $3,5 \cdot 10^{22}$.

2. 12 г металл ёнганда 20 г металл оксиди ҳосил бўлади. Металлнинг эквивалент массасини аниқланг.

А) 12 г/мол; В) 24 г/мол; С) 16 г/мол; Д) 49 г/мол; Е) 18 г/мол.

3. Фақат амфотер оксидлардан иборат қаторни кўрсатинг?

А) Cu_2O , FeO , Na_2O , ZnO ; В) CO , CO_2 , SO_2 , SO_3 ; С) BeO , Cr_2O_3 , Al_2O_3 , ZnO ; Д) MgO , Cr_2O_3 , Al_2O_3 , FeO ; Е) P_2O_5 , N_2O_5 , Na_2O .

4. Массанинг атом бирлиги қийматини кўрсатинг.

А) $2 \cdot 10^{-23}$; В) $1,66 \cdot 10^{-24}$; С) 1; Д) $1/12$; Е) 12.

5. Элемент атомининг 4 қаватидаги максимал электронлар сони.

А) 2; В) 4; С) 8; Д) 16; Е) 32.

6. Символ қайси элементлар оиласига мансуб?

А) *f*-элемент; В) *p*-элемент; С) *d*-элемент; Д) *f*-элемент; Е) *d, f*-элемент.

7. Куйидаги қайси формула фосфор (V) оксиднинг ҳақиқий формуласи ҳисобланади?

А) P_2O_5 ; В) P_2O_3 ; С) P_4O_{10} ; Д) PCl_3 ; Е) P_4O_6 .

8. “Ўзбекистон ўз ер ости бойликлари билан ҳақли равишда фахрланади бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган” мисралар муаллифи.

А) И.А.Каримов; В) М.Н.Набиев; С) С.Ахмедов; Д) О.С.Содиқов; Е) С.Ю.Юнусов.

9. Ушбу боғлардан қайси бири энг кутбли ҳисобланади?

А) $\text{H} - \text{P}$; В) $\text{H} - \text{Li}$; С) $\text{H} - \text{Te}$; Д) $\text{H} - \text{S}$; Е) $\text{H} - \text{N}$.

10. Уй температурасида азот билан реакцияга киришадиган ишқорий металлни кўрсатинг.

А) Cs; В) Na; С) Rb; Д) Li; Е) K.

11. 5 минут давомида реакция маҳсулотларининг концентрацияси 0,15 мол/л га қадар ўзгарса, реакциянинг ўртача тезлиги нечага тенг бўлади?

А) $2 \cdot 10^{-3}$ мол/л мин; В) $3 \cdot 10^{-2}$ мол/л мин; С) $2 \cdot 10^{-2}$ мол/л мин; Д) $2 \cdot 10^{-4}$ мол/л мин; Е) $3 \cdot 10^{-3}$ мол/л мин.

12. 44 г сувда 6 г туз эриган бўлса, тузнинг эритмадаги масса улушини фоизларда ҳисобланг?

А) 12%; В) 6%; С) 42%; Д) 10%; Е) 24%.

13. Ҳажми 40 мл зичлиги 0,8 г/мл бўлган метил спирти 128 г сувда эритилди. Ҳосил бўлган эритманинг зичлиги 0,97 г/мл га тенг бўлса, унинг моляр концентрациясини аниқланг?

А) 3,03 м; В) 9,09 м; С) 1,2 м; Д) 60,6 м; Е) 6,06 м.

14. Ушбу $\text{Cu} + \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{KMnO}_4 \rightarrow \text{CuSO}_4 + \text{MnSO}_4 + \text{K}_2\text{SO}_4 + \text{H}_2\text{O}$ реакцияда неча моль сув ҳосил бўлади?

А) 2 моль; В) 4 моль; С) 8 моль; Д) 12 моль; Е) 16 моль.

15. Ушбу $\text{Cu} + \text{HNO}_3$ (конц) \rightarrow реакция натижасида азотнинг қандай бирикмалари ҳосил бўлади?

А) NO; В) NO₂; С) CuNO₃ ва NO; Д) NH₄NO₃; Е) Cu(NO₃)₂ ва NO₂.

16. Лаборатория шаронтида кислород олиш мумкин бўлган моддалар қаторини кўрсатинг?

калий хлорат, сув, аммоний нитрат;

калий хлорат, симоб (II) - оксиди, калий перманганат;

калий карбонат, углерод (IV) - оксид, озон;

марганец (IV) - оксид, сув, мис (II) - оксиди.

А) 2 ва 3; В) 1; С) 2; Д) 4; Е) 3 ва 4.

17. Кальций фосфидга хлорид кислота таъсир эттирилганда фосфорнинг қуйидаги қайси бирикмаси ҳосил бўлади?

А) P₂O₅; В) P₂O₅; С) H₃PO₄; Д) PH₃; Е) HPO₃.

18. Кислород атомининг максимал валентлик ҳосил қилиш имконияти нечага тенг?

А) 2; В) 4; С) 3; Д) 5; Е) 6

19. Оддий моддаларни танланг. 1) муз; 2) темир; 3) бўр; 4) азот; 5) озон; 6) фосфин; 7) карбин; 8) олмос; 9) “қурук муз”; 10) бертоле тузи.

А) 2,4,5,7,8; В) 1,2,4,5,8; С) 2,4,5,8,10; Д) 1,3,5,7,9; Е) 2,4,7,8,9

20. Водород ва хлор аралашмасидан иборат бўлган газлар аралашмаси орқали электр учқуни ўтказилганда, идиш босими қандай ўзгаради?

А) ўзгариш бўлмайди; В) босим ортади; С) камаяди; Д) олдин ортади, реакция охирида камаяди; Е) олдин камаяди, реакция охирида ортади.

Массаси 10 гр бўлган NH₃ да қанча микдор модда бор?

А) 1 мол; В) 0,55 мол; С) 0,58 мол; Д) 2,25 мол; Е) 1,2 мол.

Микдори 0,55 мол бўлган хлор молекуласида қанча молекулалар бўлади?

А) 1,5•10²²; В) 10•10²³; С) 1,5•10²³; Д) 3,3•10²²; Е) 3,5•10²².

92 г натрий сув билан реакцияга киришганда неча литр водород ажралади?

А) 99,6 л; В) 44,8 л; С) 112 л; Д) 120 л; Е) 22,4 л.

24. Қайси модданинг молекуляр массаси энг катта қийматга эга?

А) Натрий теллурид; В) Натрий сульфид; С) Натрий селенид; Д) Натрий оксид; Е) Калий оксид.

25. Икки хил атомлардан ташкил топган бирикмаларнинг таркиби АхВу формула билан ифодаланади. х ва у қуйидагиларнинг қайси бири билан боғлиқ?

А) А ва В моддаларнинг атом массалари; В) А ва В моддаларнинг нисбий атом массалари; С) А ва В атомларнинг валентлиги; Д) А ва В моддаларнинг атом массалари; Е) А ва В атомларнинг тартиб рақами.

Шахсга йўналтирилган амалний ўқув материаллари бўйича ўқувчилар учун саволлар

1. Қишда ёккан қор қалин бўлса, кузда сепилган дон экинларини совук уриш хавфи шунча камаяди. Бунинг сабабини тушунтириб беринг?
2. Газсимон аммиак суяқ, азот билан ўзаро таъсир эттирилганда аммиак дастлаб суяқ, сўнгра эса қаттиқ ҳолатга ўтади. Буни Сиз қандай ҳодиса деб ўйлайсиз?
3. Қандни қиздирганимизда реакциядан кейин қаттиқ қолдик ҳосил бўлади, бу қолдик нима деб аталади?
4. Нима учун водороднинг валентлиги бирга тенглигини изоҳлаб беринг.
5. Кўпинча ўсимликлар нимадан зарарланади? Уни камайтириш учун тупрокни нима қилиш керак деб ўйлайсиз?
6. Табобат ва ҳасталикни олдини олиш амалиётида ичимлик суви, саноат чиқинди сувлари, тупрок, озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқаларнинг таркибини микдорий аниқлаш муҳим. Уларни аниқлашда қандай усулларни кенг қўллаш мумкин?
7. Водород эркин ҳолда табиатда учрамайди, у асосан қаерларда кўп учрайди?
8. Арзон электр энергияси бор жойларда сувни таркибий қисмларга парчалаб, ундан водород олиш иқтисодий жиҳатдан маъқул. Нима ёрдамида сувни таркибий қисмларга парчалаш мумкин?
9. Денгиз сувида 4% гача ҳар хил эриган моддалар бўлади, буларнинг асосий қисмини нима ташкил қилади?
10. Нима учун биз айрим сувларни минерал сувлар деб атаёмиз? Ўз фикрингизни билдириңг.
11. Донадор ўғитларнинг кукунсимон ўғитларга нисбатан анча афзалликлари бор. Улар қайсилар?
12. Тупрокда нима етишмаса ҳосил ва ўсимликларнинг ноқулай шароитга чидамлилиги сезиларли даражада пасаяди?
13. Ер юзида учрайдиган элементларнинг энг кўп тарқалгани қайси элемент?
14. Металлургия саноатида қайси элементнинг анча кўп микдори сарфланади?
15. Олтингургуртнинг энг катта қонлари қайси давлатларда жойлашган?
16. Тиббиётда тери касалликларини даволашда қандай дорилар тайёрланади?
17. Қайси кислота органик моддалардан: шакар, қоғоз, ёғоч, толадан сув элементларини тортиб олиб, уларни кўмирга айлантиради?
18. Ичимлик сувини зарарсизлантириш, қоғоз массаларни оқартириш учун қайси элемент ишлатилади?
19. Томга ёпиладиган тунука нима билан қопланади?
20. Нимани сувида совун яхши кўпиради, нимани сувида эса совун яхши кўпирмайди? Тушунтириб беринг.

Шахсга йўналтирилган дарсни таҳлил қилиш учун саволлар

1. Ўқувчиларни шахсга йўналтирилган дарсга жалб қилиш қанчалик тез ва одатдагидай бўлди, ишга ижобий эмоционал кайфият яратилдими, бунга қандай воситалар билан эришилди?
2. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш нималарда намоён бўлди?
3. Янги материални ўрганиш бўйича шахсга йўналтирилган дарс қисмини муаммолаштириш қандай ўтказилди?
4. Ўқув вазифаларини ечиш учун ўқувчиларга ўз фикрларини билдириши учун имконият берилдими?
5. Қандай фаолият турлари асосида кейинги ўқув вазифаларини ечиш олиб борилди? Уларнинг қайси бири ўқувчилар диққатини ўзига тортди ва шахсга йўналтирилган дарснинг қайси жойларида бу диққат пасайди ва нима учун?
6. Ўқувчи билимининг тизимлигига ўқитувчи қандай эришди? Шахсга йўналтирилган дарснинг асосий мазмуни ажратилдими, бу қандай амалга оширилди? Ўқув вазифаларини ечишнинг ғоялари, қонуниятлари, методлари, усуллари ажратиб кўрсатилдими?
7. Шахсга йўналтирилган дарсда аниқ ва ноаниқликларнинг нисбати қандай? Тушуниш ва зерикмаслик принципи амалга оширилдими? Ўқув вазифаларини ечишда ўқувчининг шахсий тажрибасига таянилдими?
8. Ўқитувчининг тушунтириши: нутқ эмоционаллиги, интонациянинг алмашиб туриши, нутқ шакллариининг янгилиги, дарс темпи, ўзининг индивидуал хусусиятларидан фойдаланиши қандай?
9. Ўқитувчининг тушунтиришига ўқувчиларнинг реакцияси қандай? Шахсга йўналтирилган дарс давомида ўқитувчи бу реакциядан қандай фойдаланди? Ўқувчиларнинг ҳаракати ва мустақил фикр юритишлари рағбатлантирилдими?
10. Шахсга йўналтирилган дарсда ўқитувчи қандай кўргазмални материалдан фойдаланди? Доскани безаш тўғрисида нима дейиш мумкин?
11. Ўқув вазифаларини ечишнинг турли усулларини ўқитувчи таққослаш, ўхшашликдан фойдаланиб ўқувчиларда қандай қизиқиш уйғотди, ўртоқлари жавобларини таҳлил қилишга ўқувчилар жалб этилдими?
12. Ўқув материални мустаҳкамлаш шакли ўқувчилар диққатини ўзига тортдими? Ўтилган материални тизимлаштириш қандай шаклда амалга оширилди, уни мустақил қайта ишлаш рағбатлантирилдими?
13. Шахсга йўналтирилган дарсда фақат ўқувчилар жавобларининг тўғрилиги эмас, балки у қандай фикр юритганлиги, қандай усулдан фойдаланганлиги, қаерда қийинчилик туғилганлиги ва уни сабаби ҳамда жавобларнинг оригиналлиги баҳоландими?
14. Вазифалар материалнинг типи, тури ва шакли бўйича турличами (оғзаки, график, шартли-символик)?
15. Уй вазифалари турли даражалими, уларнинг қайси бири муаммоли, ижодий, бу вазифалар бўйича ўқитувчи қандай тушунтиришларни берди?

4-жадвал

Кимё фани ўқитувчиларнинг шахсга йўналтирилган дарсларини таҳлил қилиш ва умумлаштириш.

Саволлар рақами	Олинган жавоблар	Фоизда (%)
1.	Ўқувчиларни шахсга йўналтирилган дарсга жалб қилиш, ишга ижобий эмоционал кайфиятини яратиш.	
2.	Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш.	
3.	Янги материални ўрганиш бўйича шахсга йўналтирилган дарс қисмини муаммолаштириш.	
4.	Ўқув вазифаларини ечиш учун ўқувчиларга ўз фикрларини билдириши учун имконият бериш.	
5.	Фаолият турлари асосида кейинги ўқув вазифаларини ечиш, уларнинг ўқувчилар диққатини ўзига тортиши, шахсга йўналтирилган дарсда диққатнинг пасайиши.	
6.	Ўқувчи билимининг тизимлигига ўқитувчининг эришганлиги, шахсга йўналтирилган дарснинг асосий мазмуни ажратилгани, амалга оширилиши, ўқув вазифаларини ечишнинг гоёлари, қонуниятлари, методлари, усуллари ажратиб кўрсатилиши.	
7.	Шахсга йўналтирилган дарсда аниқ ва ноаниқликларнинг нисбати, тушуниш ва зерикмаслик принципи амалга оширилиши, ўқув вазифаларини ечишда ўқувчининг шахсий тажрибасига таянилгани.	
8.	Ўқитувчининг тушунтириши.	
9.	Ўқитувчининг тушунтиришига ўқувчиларнинг реакцияси, шахсга йўналтирилган дарс давомида ўқитувчининг бу реакциядан фойдаланиши, ўқувчилар мустақил фикр юритишлари рағбатлантирилиши.	
10.	Шахсга йўналтирилган дарсда ўқитувчининг кўргазмали материалдан фойдаланиши, доскани безаши.	
11.	Ўқув вазифаларини ечишда ўқитувчи таққослаш, ўхшашликдан фойдаланишга ўқувчиларда қизиқиш уйғотиши, ўртоқлари жавобларини таҳлил қилишга ўқувчилар жалб этилиши.	
12.	Ўқув материални мустаҳкамлаш шаклининг ўқувчилар диққатини ўзига тортиши, ўтилган материални тизимлаштиришнинг амалга оширилиши.	
13.	Шахсга йўналтирилган дарсда ўқувчиларнинг фикр юритиши, кийинчилик тугилганлиги ва уни сабаби ҳамда жавобларнинг оригиналлиги баҳоланиши.	
14.	Вазифалар материалнинг типи, тури ва шакли бўйича турличалиги (оғзаки, график, шартли-символик).	
15.	Уй вазифалари турлари, уларнинг муаммоли ва ижодийлиги, бу вазифалар бўйича ўқитувчининг тушунтиришлари.	

Мактаб ўқувчиларини ўқитиш самарадорлигини аниқлаш юзасидан сўровномалар

№	Саволлар	Ҳа	Йўқ	Қисман
1	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллар Сизнинг таълимий эҳтиёжингизни қондирдими?			
2	Шахсга йўналтирилган ўқитиш, Сизнинг билимларингизни тизимга солишга ёрдам бердими?			
3	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллар билим, малака, кўникмаларини эгаллашингиз учун мустақил шугулланишингизни тақозо этдими?			
4	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усулларни ташкил этиш шакли ва тартиби Сизга қулай бўлдиими?			
5	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усулларнинг ўқув материаллари мазмун жиҳатдан Сизни тўлиқ қаноатландирдими?			
6	Шахсга йўналтирилган ўқитиш ўқув материалларидан қандай фойдаланиш кераклиги етарлича тушунтирилганми?			
7	Шахсга йўналтирилган ўқитиш ўқув материалларидан фойдаланишда шартли белгиларнинг фойдаси тегдими?			
8	Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга ва ўзлаштиришга, ўқув материаллардаги машқ, топшириқлар, тестларни бажариш ёрдам бердими?			
9	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан кимё дарси жараёнида фойдаланиш малакасини етарли даражада эгалладингизми?			
10	Шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан фойдаланиш жараёнида кимёдан масалаларни компьютерда ечиш методикасини етарлича ўргандингизми?			
11	Ҳозирги кунгача таълим тизимимизда шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан фойдаланиш бўйича олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари натижалари ҳақида маълумотларга эгамисиз?			
12	Сиз яна қандай шахсга йўналтирилган технология ва замонавий усуллардан фойдаланиб ўқишни хоҳлар эдингиз?			

Кимёга оид махсус ишлаб чиқилган тестлар

№	Вазифа	Тест топшириклари шарт	Жавоблар
1.	Физик ва кимёвий ходисалар қандай таълимот асосида тушунтирилишини аниқлаш.	Физик ва кимёвий ходисалар қандай таълимот асосида тушунтирилади?	А. Атом-моле-кулар таълимот. В. Шарль таъли-моти. С. Авагродро таъ-лимоти. Д. Кимёвий таъ-лимот.
2	Берилган модданинг молекуляр ёки номолекуляр тузилганлигини унинг хоссаларига қараб олдиндан айтиб бериш.	Берилган модданинг молекуляр ёки номолекуляр тузилганлигини унинг қандай хоссаларига қараб олдиндан айтиб бериш мумкин?	А. Кимёвий. В. Биологик. С. Қаттиклик. Д. Физик.
3	Фосфорнинг суюкланиш ҳароратини топиш.	Фосфорнинг суюкланиш ҳарорати қанча?	А. 40° С. В. 44° С. С. 52° С. Д. 33° С.
4	Сув молекуласи формуласини аниқлаш.	Сув молекуласи қайси формула билан ифодаланади?	А. MgO. В. P ₂ O ₅ . С. H ₂ O. Д. KCl.
5	Моляр масса, нима билан ифодаланагини топиш.	Моляр масса неча молга тўғри келадиган граммлар билан ифо-даланади?	А. 1 молга. В. 2 молга. С. 3 молга. Д. 4 молга.
6	1860 йилда кимёгарларнинг Карлс-руздаги халқаро съездида кимни таълимоти умум томонидан эътироф этилганлигини аниқлаш.	1860 йилда кимёгарларнинг Карлсруздаги халқаро съездида кимнинг таълимоти умум томонидан эътироф этилган?	А. Паскаль. В. Эёнштейн. С. Гей-Люссак. Д. Авагродро.
7	Нормал шароитда 1 моль газнинг ҳажмини топиш.	Нормал шароитда 1 моль газнинг ҳажми нечага тенг?	А. 21,4 л. В. 22,4 л. С. 23,4 л. Д. 20,4 л.
8	Даврий қонун кашф этилиши пайтида неча кимёвий элемент маълумлигини аниқлаш.	Даврий қонун кашф этилиши пайтида неча кимёвий элемент маълум эди?	А. 50 та. В. 45 та. С. 61 та. Д. 63 та.
9	Даврий системада горизонтал буйича неча давр борлигини топиш.	Даврий системада горизонтал буйича неча давр бор?	А. 7 та. В. 8 та. С. 6 та. Д. 9 та.
10	Элементлар қайси жиҳатидан бир-бирдан фарқ қилишини аниқлаш.	Элементлар қайси жиҳатидан бир-бирдан фарқ қилади?	А. Огирлиги. В. Атом массалари. С. Массаси. Д. Фарқ қилмай-ди.

11	Кимёвий боғланишларнинг йўналувчанлиги қандай булутларнинг фазода жойланишига боғлиқлигини топиш.	Кимёвий боғланишларнинг йўналувчанлиги қандай булутларнинг фазода жойланишига боғлиқ?	А. Нейтрон. В. Гелий. С. Электрон. Д. Позитрон.
12	Водород атоми неча электрондан иборатлигини аниқлаш.	Водород атоми неча электрон-дан иборат?	А. 4 та. В. 2 та. С. 3 та. Д. 1 та.

Ўқувчилар учун махсус ташкил этилган шахсга йўналтирилган дарс саволлари

Ўқитувчи дарсда ...	- менга ҳурмат кўрсатди; - менинг фикрларим билан кизикди; - менга эътибор бермади; - менга ҳурматсизлик билан қаради.
Ўқитувчи ...	- ҳар бир ўқувчида инсонни кўрди; - барча ўқувчиларга ҳурмат билан ва талабчанлик билан қаради; - унинг буйруқларини аниқ бажаришни қатъий талаб қилди; - дарсни ўз ҳолига ташлади.
Мен дарсда ...	- умумий дискуссияда фаол иштирок этишни жуда хоҳладим; - жуда хоҳладим, лекин умумий дискуссияда фаол иштирок этишдан кўрқдим; - истамаган ҳолда умумий дискуссияда иштирок этдим; - умумий дискуссияда иштирок этмадим, буни хоҳламадим.
Дарсда мен ...	- ўз фикримни дадиллик билан айтдим ва ўз ҳиссимни билдирдим; - ўзимнинг ҳақиқий фикрим ва ҳиссимни яширишга ҳаракат қилдим; - ўқитувчига нима ёқадиган бўлса, ўша тўғрисида гапирдим; - ҳеч қандай фикр билдирмадим, ҳиссиётимни айтмадим.
Менимча менинг синф-дошларим дарсда фаол ишлашди, чунки...	- уларнинг фикрлари муҳокама қилинди; - қизикарли бўлди; - акс ҳолда ўқитувчи газабланиши мумкин; - ёмон баҳо олишдан кўркиши мумкин.
Умуман олганда дарс ...	- ўзимни яхши билишга ёрдам берди; - янги қизикарли билимларни менга берди; - қизикарли бўлди, лекин менга ҳеч қандай янги нарса бермади; - вақт беҳуда кетди.

Ушбу жадваллар асосида кимё фани ўқитувчиларнинг шахсга йўналтирилган дарсларга тайёргарлик кўришларида, уларни ташкил этиш ва ўтказишларида тушунмовчиликлар, қийинчиликлар борлигини аниқлаш ҳамда бу ўз навбатида, келажакда уларнинг ўз устларида мунтазам ишлари, касбий ва педагогик фаолиятларини ривожлантириш, кўпроқ изланиш тадқиқот ишларини олиб бориш қабилар кераклигини такозо этиши мумкин.

ХУЛОСА

1. Шахсга йўналтирувчи омилларни ўқувчиларнинг ўрганиши ва улардан дарс жараёнларида фойдалана олиши бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

2. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида ёндашув, қўйилган ўқув мақсадларига кафолатли эришиш учун ўқувчилар ва дрс берувчи ўқитувчиларнинг ўзаро фаолиятининг самарали ташкил этилишидан иборатдир. Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ичидан мазкур муассасаларда кимё фанини ўқитишда муаммоли, лойиҳалаш, эвристик ўқитиш технологиялари бошқаларига қараганда кўпроқ самара беради.

3. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш жараёнида самарадорликни орттиришнинг муҳим шарти сифатида шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш имконияти кенгайтириш, кимё фанлари ўқитувчиларига амалий ёрдам берадиган услубий қўлланмалар яратиш лозим.

4. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланишда, ўқувчиларнинг мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик, ҳамкорлик, қарор қабул қилиш қобилиятларини ривожланади.

5. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш учун алоҳида маъруза ва амалий машғулотлар тузилмаси ҳамда мавзулар бўйича машғулот ишланмалари, муаммоли саволлар ва топшириқлар, ўқувчилар билимини баҳолаш учун тестлар ва назорат саволлари ишлаб чиқиш керак.

6. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда фанлар интеграцияси таъминланади, бунда ўзига хос психологик, педагогик, дидактик, методик жиҳатлари назарда тутилади, уларни тизимли дастур асосида ўқувчиларга ўқитиш илмий асослаб берилади.

7. Таълим технологияларини ривожлантиришнинг замонавий тенденциясини кўриб чиқиш шуни кўрсатадики, бугунги кунда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга энг самарали ёндашув бу шахсни шакллантирувчи омиллар ҳамда улар ичидаги шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни татбиқ этишдир.

8. Амалдаги шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усулларни таҳлил қилиш, шундай хулоса қилишга имкон

берадики, бунда улар ўқувчиларнинг ўз-ўзини ижодий ривожлантиришнинг алоҳида босқичида амалга оширилади, бунда асосий эътибор шахсий хусусиятларга мос ҳолда уларни комплекс ривожлантиришга қаратилади.

9. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга хизмат қилувчи шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усуллар самарадорлигини аниқловчи жамики қуйидаги қонунлар, принциплар, функциялар, классификациялар, белгилар ва хусусиятлар ажратиб кўрсатилади:

- шахсга йўналтирилган ўқитишнинг (таълим муҳитлари ва ўқувчининг ўзини ижодий намоён этиши билан, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ўзаро ҳамда ўқувчилар ўқитиш натижаларининг таълим фаолияти характери билан ўзаро боғлиқлик) қонунлари;

- шахсга йўналтирилган ёндашувнинг асосий (ўз-ўзини долзарблаштириш, индивидуаллик, субъективлик, танлаш, ижодкорлик ва муваффақиятлилик, ишонч ва қўллаб-қувватлаш) принциплари;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш (ўқувчининг шахсий мақсадни кўзлаганлик, индивидуал таълим траекториясини танлаш, таълим жараёнининг метафан асослари, ўқитишнинг серунумли, ўқувчилар дастлабки таълим маҳсулотлари, ўқитишнинг вазиятли, таълим рефлексияси) принциплари;

- ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологиялари (инсонпарварлик, ҳамкорлик, эркин тарбиялаш) принциплари;

- шахсга йўналтирилган таълимнинг (ижтимоий, маданий-яратувчи, умумлаштириш) функциялари;

- шахсни ривожлантириш (танлаш қобилияти, рефлексия, фикрни аниқлаш, “Мен” образини яратиш, жавобгарликни қабул қилиш, танлаб олинган фаолият доирасида ўзини ижодий намоён этиш, субъектнинг индивидуаллиги ва автономлигини таъминлаш) функциялари;

- шахснинг (жавобгарлик, ўзини намоён этиш, рефлексив) функциялари;

- шахсга йўналтирилган ўқитишда педагогнинг (ўқувчида таълим жараёни субъекти сифатида, шахс, индивидуаллик сифатида ўрнатиш, ўқувчилар эмоциясига хайрихоҳлик билдириш, ўқувчининг фикри ва хулосаларига, мустақил фикрларига ижобий, ҳурмат муносабатида бўлиш, ўқувчининг субъект шахсий тажрибасига таяниш, ўқувчиларнинг мотивацион доирасини ривожлантириш, дарсда

ХУЛОСА

1. Шахсга йўналтирувчи омилларни ўқувчиларнинг ўрганиши ва улардан дарс жараёнида фойдалана олиши бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

2. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида ёндашув, қўйилган ўқув мақсадларига кафолатли эришиш учун ўқувчилар ва дрс берувчи ўқитувчиларнинг ўзаро фаолиятининг самарали ташкил этилишидан иборатдир. Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ичидан мазкур муассасаларда кимё фанини ўқитишда муаммоли, лойиҳалаш, эвристик ўқитиш технологиялари бошқаларига қараганда кўпроқ самара беради.

3. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш жараёнида самарадорликни орттиришнинг муҳим шarti сифатида шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиш имконияти кенгайтириш, кимё фанлари ўқитувчиларига амалий ёрдам берадиган услубий қўлланмалар яратиш лозим.

4. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланишда, ўқувчиларнинг мустақиллик, эркинлик, ташаббускорлик, ҳамкорлик, қарор қабул қилиш қобилиятларини ривожланади.

5. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш учун алоҳида маъруза ва амалий машғулотлар тузилмаси ҳамда мавзулар бўйича машғулот ишланмалари, муаммоли саволлар ва топшириқлар, ўқувчилар билимини баҳолаш учун тестлар ва назорат саволлари ишлаб чиқиш керак.

6. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда фанлар интеграцияси таъминланади, бунда ўзига хос психологик, педагогик, дидактик, методик жиҳатлари назарда тутилади, уларни тизимли дастур асосида ўқувчиларга ўқитиш илмий асослаб берилади.

7. Таълим технологияларини ривожлантиришнинг замонавий тенденциясини кўриб чиқиш шуни кўрсатадики, бугунги кунда кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга энг самарали ёндашув бу шахсни шакллантирувчи омиллар ҳамда улар ичидаги шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни татбиқ этишдир.

8. Амалдаги шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усулларни таҳлил қилиш, шундай хулоса қилишга имкон

берадики, бунда улар ўқувчиларнинг ўз-ўзини ижодий ривожлантиришнинг алоҳида босқичида амалга оширилади, бунда асосий эътибор шахсий хусусиятларга мос ҳолда уларни комплекс ривожлантиришга қаратилади.

9. Кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга хизмат қилувчи шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усуллар самарадорлигини аниқловчи жамики қуйидаги қонунлар, принциплар, функциялар, классификациялар, белгилар ва хусусиятлар ажратиб кўрсатилади:

- шахсга йўналтирилган ўқитишнинг (таълим муҳитлари ва ўқувчининг ўзини ижодий намоён этиши билан, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ўзаро ҳамда ўқувчилар ўқитиш натижаларининг таълим фаолияти характери билан ўзаро боғлиқлик) қонунлари;

- шахсга йўналтирилган ёндашувнинг асосий (ўз-ўзини долзарблаштириш, индивидуаллик, субъективлик, танлаш, ижодкорлик ва муваффақиятлилик, ишонч ва қўллаб-қувватлаш) принциплари;

- шахсга йўналтирилган ўқитиш (ўқувчининг шахсий мақсадни кўзлаганлик, индивидуал таълим траекториясини танлаш, таълим жараёнининг метафан асослари, ўқитишнинг серунумли, ўқувчилар дастлабки таълим маҳсулотлари, ўқитишнинг вазиятли, таълим рефлексияси) принциплари;

- ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологиялари (инсонпарварлик, ҳамкорлик, эркин тарбиялаш) принциплари;

- шахсга йўналтирилган таълимнинг (ижтимоий, маданий-яратувчи, умумлаштириш) функциялари;

- шахсни ривожлантириш (танлаш қобилияти, рефлексия, фикрни аниқлаш, “Мен” образини яратиш, жавобгарликни қабул қилиш, танлаб олинган фаолият доирасида ўзини ижодий намоён этиш, субъектнинг индивидуаллиги ва автономлигини таъминлаш) функциялари;

- шахснинг (жавобгарлик, ўзини намоён этиш, рефлексив) функциялари;

- шахсга йўналтирилган ўқитишда педагогнинг (ўқувчида таълим жараёни субъекти сифатида, шахс, индивидуаллик сифатида ўрнатиш, ўқувчилар эмоциясига хайрихоҳлик билдириш, ўқувчининг фикри ва хулосаларига, мустақил фикрларига ижобий, ҳурмат муносабатида бўлиш, ўқувчининг субъект шахсий тажрибасига таяниш, ўқувчиларнинг мотивацион доирасини ривожлантириш, дарсда

мустақиллик даражасини ошириш, ўқувчиларнинг шахсий ривожланишига педагогик фаолиятни йўналтириш, ўқувчилар билан муносабат вазиятида диалог, шахсий ҳаракатларни мотивларни англашга йўналтириш, таълим жараёнини ташкил бўйича ўқувчиларнинг таклифи, истакларига ўқитувчи томонидан қизиқиш уйғотиш, ўқувчиларнинг ижодкорлик фаоллигини рағбатлантириш) функциялари;

- шахсга йўналтирилган таълим моделининг (ижтимоий-педагогик, дидактик-предметли ва психологик) классификацияси;

- шахсга йўналтирилган ўқитишнинг (ҳар бир ўқувчининг ноёблиги ва индивидуаллигини тан олиш, ҳар бир ўқувчи ва ўқитувчи томонидан ҳар қандай бошқа кишининг ноёблиги ва индивидуаллигини тан олиш, ҳар бир ўқувчи бошқа кишиларнинг ноёблигини тан олган ҳолда улар билан инсонийлик асосида ўзаро муносабатда бўлиш) белгилари;

- шахсга йўналтирилган таълимнинг умумий (эркинлик ва ўзини эркин танлаш, мустақиллик, шахсий жавобгарлик, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзини аниқлаш) хусусиятлари;

Юқоридагилардан хулоса чиқариб шуни айтиш мумкинки, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришга хизмат қилувчи шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари ва замонавий усуллар самарадорлигини аниқловчи юқоридаги қонун, принцип, функция, классификация, белги ва хусусиятлар ўз навбатида шахснинг ижодий ривожланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. //Барқамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: Шарқ, 1997 - Б. 64.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. //Барқамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т.: Шарқ, 1997 - Б. 64.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чоратadbирлари тўғрисида”ги фармони. 25 январь 2018 йил. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.01.2018 й).
4. Авлиёқулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари.- Бухоро: Матбаа, 2001.68 б.
5. Александрович Х.А. Личностно-ориентированный подход к формированию познавательной деятельности учащихся в условиях общеобразовательной школы. Дисс. ... канд. пед. Наук, 2002, Москва. - 183 с.
6. Амонашвили Ш. А. Размышление о гуманной педагогике. М.: Издательский Дом Ш. Амонашвили, 1996. 496 с.
7. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям. Воронеж: НПО “МОДЖ”, 2008.
8. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение: вопросы теории и практики. Тюмень: Изд-во Тюменского Государственного Университета, 1996. 216 с.
9. Анохина Г.М. Личностно-адаптированная система обучения. Методология. Психология. Технология. - Воронеж: Изд-во ВОИПКРО, 2002. - 322 с.
10. Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. Казань, 2000.
11. Белухин Д. А. Личностно-ориентированная педагогика в вопросах и ответах. М.: 2006. 312 с.
12. Белухин Д. А. Основы личностно ориентированной педагогики: Курс лекций. Часть 1. М: Издательство «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК». 1996.
13. Белухин Д. А. Основы личностно ориентированной педагогики: Курс лекций. Часть 1. М: Издательство «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК». 1996.
14. Беляева О.А. Личностно-ориентированный подход к обучению и его освоение педагогами профессиональной школы. bechik бду. сер. 4. 2008. № 1. с.83-86

15. Белова С.В. Диалог как инструмент влияния на личностную сферу воспитанника. // Построение модели личностно-ориентированного обучения. Под научной ред. Якиманской И. С. М.: 2001. С. 102–126.

16. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. - М. : Прогресс, 1986. - 420 с.

17. Бондаревская Е. В. Концепции личностно-ориентированного образования и целостная педагогическая теория. // Школа Духовности. М.: 1999. № 5. С. 41–66.

18. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно ориентированного образования / Личностно-ориентированное образование. М.: Современный Гуманитарный Университет, 2005.

19. Бондаревская Е.В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания // Педагогика. - 2001. - №1. - С.17-24.

20. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно- ориентированного образования / Е.В.Бондаревская. - Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского педагогического университета, 2000. -352с.

21. Мавлянов А., ва б.к.лар. Педагогик технология тамойиллари асосида дарс машғулотларини олиб бориш технологияси. Ўқув-услубий кўлланма. Фан ва технология. -Т.: 2010 . -117 б.

22. Мавлянов А. ва б.к.лар. Интерфаол усуллардан фойдаланиб ўтиладиган машғулотларда таълим олувчиларнинг мустақил фикрлашини ривожлантириш. Ўқув кўлланма. - Т.: Фан ва технология. 2009. - 102 б.

23. Мавлянов А. ва б.к.лар Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув кўлланма. Тафаккур бўстони нашриёти. –Т.: 2013. -142 б.

24. Якиманская И.С. Технология личностно ориентированного образования в современной школе. - Москва, 2010. - С.98.

25. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения //Вопросы психологии, № 2, 1995. -С. 48.

26. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. - М., 1994.

27. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования. М.: Сентябрь, 2000.

28. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

29. Якиманская И. С. Основы личностно ориентированного образования. - М. : БИНОМ. Лаборатория знаний. 2011. - 220 с.

30. Якиманская И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. М.: Сентябрь. 2000. 112 с.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Шахсга йўналтирилган ёндашув.....	7
Шахсга йўналтирилган таълим.....	17
Шахсга йўналтирилган ўқитиш.....	30
Шахсга йўналтирилган технологиялар	45
Мактабларда кимё фанини ўқитиш мазмунини ўрганиш методикасининг ўзига хос жихатлари.....	55
Шахсга йўналтирилган технологияларни амалга ошириш бўйича таълим турлари.....	66
Шахсга йўналтирилган замонавий усуллар.....	77
Шахсга йўналтирилган дарс оркали ўқувчиларнинг индивидуал кобилиятларини ривожлантириш.....	87
Шахсга йўналтирилган технологиялардан кимё фанида фойдаланиш юзасидан намунавий дарс ишланмаси.....	99
Шахсга йўналтирилган дарснинг педагогик тахлили.....	110
Шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланиб, кимё фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш бўйича ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар.....	120
Ўз-ўзини текшириш учун топшириқлар.....	127
Хулоса.....	138
Фойдаланилган адабиётлар.....	141

Босишга рухсат берилди 15.10.2018. Бичими (60x84) 1/16. Шартли босма табаги 9,0.
Нашриёт босма табаги 9,0. Адади 150 нусха.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот кўмитасининг 21-3540 сонли гувоҳномаси асосида
ТошДАУ Тахририят-нашриёт бўлимининг РИЗОГРАФ аппаратида чоп этилди.

